

RAMOWY MODEL ŚRODOWISKOWEJ PRACY SOCJALNEJ/ ORGANIZOWANIA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

Dokument powstał w ramach projektu
„Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”

Autorzy:

Barbara Bąbska

Magdalena Dudkiewicz

Paweł Jordan

Tomasz Kaźmierczak

Ewa Kozdrowicz

Maria Mendel

Magdalena Popłońska – Kowalska

Marek Rymśa

Bohdan Skrzypczak

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

RAMOWY MODEL ORGANIZOWANIA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ (OSL)

Wdrażanie OSL w ramach systemu pomocy społecznej

Wstęp

1. ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ: ZAŁOŻENIA MODELU

- 1.1. POTRZEBA ZMIAN W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ
- 1.2. ZAŁOŻENIA WYJŚCIOWE PRZY KONSTRUOWANIU MODELU OSL
- 1.3. AKSJOLOGICZNE PODSTAWY MODELU OSL
- 1.4. ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ JAKO PROCES
- 1.5. PODSTAWOWE DZIAŁANIA ORGANIZATORA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

2. ORGANIZATOR SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

- 2.1. PRACA ŚRODOWISKOWA JAKO DZIAŁALNOŚĆ ZAWODOWA. KLUCZOWE POJĘCIA
- 2.2. ORGANIZATOR SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ. ROLE SPOŁECZNO-ZAWODOWE, ZADANIA, KOMPETENCJE

3. PRAKTYKA I STRATEGIA DZIAŁAŃ ŚRODOWISKOWYCH

- 3.1. PRAKTYKA ŚRODOWISKOWA
- 3.2. AKTORZY I PODMIOTY DZIAŁANIA
- 3.3. STRATEGIE. PODEJŚCIA
- 3.4. ETAPY PROCESU OSL
- 3.5. NARZĘDZIA GŁÓWNE I WSPIERAJĄCE
- 3.6. KOMPONENTY I STRUKTURA DZIAŁAŃ PRAKTYCZNYCH

4. USŁUGA „ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ” - WYMIAR INSTYTUCJONALNY I PROFILAKTYCZNY

- 4.1. SAMORZĄD LOKALNY WOBEC USŁUG SPOŁECZNYCH
- 4.2. OSL JAKO ZADANIE OŚRODKA POMOCY SPOŁECZNEJ
- 4.3. OŚRODEK POMOCY SPOŁECZNEJ – RELACJA Z WŁADZĄ SAMORZĄDOWĄ
- 4.4. OSL JAKO ZADANIE ZLECONE ORGANIZACJI POZARZĄDOWEJ
- 4.5. OSL – ŚRODOWISKOWY POTENCJAŁ PREWENCJI I PROFILAKTYKI

5. EWALUACJA I SUPERWIZJA

- 5.1. ZASADY EWALUACJI ROZWOJU ŚRODOWISKOWEGO
- 5.2. KROKI EWALUACJI
- 5.3. RAMOWE SCHEMATY EWALUACJI
- 5.4. SUPERWIZJA

6. PRAWNE ASPEKTY ORGANIZOWANIA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

- 6.1. DOKUMENTY OGÓLNOKRAJOWE O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM
- 6.2. OBOWIĄZUJĄCE USTAWY
- 6.3. PRAWNE BARIERY I WYZWANIA PRACY ŚRODOWISKOWEJ
- 6.4. REKOMENDACJE DO ZMIAN PRAWNYCH

Informacja o projekcie

Szanowni Państwo,

Oddajemy w Państwa ręce ramowy Model Organizowania Społeczności Lokalnej (OSL)/Środowiskowej Pracy Socjalnej. Model powstał w ramach realizacji projektu systemowego „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”, którego inicjatorem jest Departament Pomocy i Integracji Społecznej MPiPS, a liderem – Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

Ramowy model OSL został przygotowany przez ekspertów i ekspertki Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz Instytutu Spraw Publicznych w ramach pracy Laboratorium Innowacji Społecznej. Od marca 2011 do listopada 2012 roku trwa pilotażowe wdrażanie i testowanie przygotowanych rozwiązań. W pięćdziesięciu trzech ośrodkach pomocy społecznej 82 pracowników socjalnych wykorzystuje przygotowane propozycje rozwiązań w zakresie pracy ze społecznością lokalną. Zbieramy doświadczenia, testujemy, wspólnie przyglądamy się wdrażaniu nowych rozwiązań, dyskutujemy o procesach zmian w środowisku lokalnym.

Testowanie modelu organizowania społeczności lokalnej/środowiskowej pracy socjalnej ma przygotować grunt do wprowadzenia zmian systemowych w pomocy społecznej. To od tego między innymi projektu zależy czy i na ile zmieni się polska pomoc społeczna. Mamy szansę na wprowadzenie modelu organizowania społeczności lokalnej do praktyki pracy socjalnej. Kształtujemy obecnie wizję, metodologię i rozwiązania prawne w zakresie pomocy społecznej rozszerzając ją o środowiskową pracę socjalną ze społecznością lokalną.

Zapraszamy do zapoznania się z ramowym Modelem Organizowania Społeczności Lokalnej/Środowiskowej Pracy Socjalnej.

Autorzy

Rozdział 1

ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ: ZAŁOŻENIA MODELU

1.1. POTRZEBA ZMIAN W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ

Wśród decydentów publicznych oraz w środowiskach eksperckich istnieje zgoda co do potrzeby zmian w systemie pomocy społecznej. System ten, stworzony dwadzieścia lat temu u progu zmian ustrojowych, został w zakresie rozwiązań prawno-instytucjonalnych dostosowany do ówczesnych okoliczności oraz powierzonych służbom społecznym funkcji i zadań. Przez całą dekadę lat 90. XX wieku pomoc społeczna była ważną instytucją polityki społecznej państwa i ważnym elementem systemu zabezpieczenia społecznego, ukierunkowanym na udzielanie wsparcia socjalnego jednostkom słabszym i grupom społecznym (Rymśza 2004). W kolejnej dekadzie, po zakończeniu zasadniczej transformacji ustrojowej, wzrosło zapotrzebowanie na prowadzenie przez służby społeczne działań nie tyle osłonowych, ile pomagających Polakom odnaleźć się w nowych warunkach gospodarki rynkowej, rosnących nierówności społecznych, ekonomicznych i edukacyjnych (Kaźmierczak, Rymśza, red. 2003). Pojawiła się potrzeba prowadzenia przez te służby działań z zakresu integracji społecznej w związku ze wspomnianym rozwarstwieniem ekonomicznym – z jednej strony oraz atomizacją życia społecznego – z drugiej. Rozwiązania, które okazały się funkcjonalne dekadę wcześniej, nie sprzyjały podejmowaniu przez służby społeczne nowych funkcji.

W tej sytuacji potrzebne jest podjęcie działań związanych zarówno z przeobrażeniem instytucjonalnym systemu pomocy społecznej i integracji społecznej, jak i kształceniem pracowników socjalnych do podejmowania nowych ról zawodowych. Zasadnicza reorientacja aktywności służb społecznych związana jest z rosnącym znaczeniem **działań aktywizujących i integracyjnych** jako drugiego – obok wsparcia osłonowego – filaru pomocy społecznej. Działania te w pierwszej kolejności powinny być adresowane do jednostek, rodzin i społeczności, które mają szansę na życiowe usamodzielnienie, na analogicznej zasadzie jak działania opiekuńcze powinny obejmować w pierwszej kolejności osoby niezdolne do samodzielnej egzystencji. Nie chodzi bowiem o to, aby działania usamodzielniające zastępowały czy wypierały działania opiekuńcze, ale aby oba typy działań prowadzone były równoległe i właściwie adresowane. Na poziomie operacyjnym zmiany w pomocy społecznej powinny iść równocześnie w kilku kierunkach i doprowadzić do:

- 1) Wzrostu znaczenia usług społecznych we wsparciu udzielanym przez placówki pomocy społecznej; wsparcie obejmujące świadczenia pieniężne i pomoc rzeczową nie pełni bowiem funkcji aktywizujących i nie jest w stanie doprowadzić do usamodzielnienia się klientów;

- 2) Rozwoju pracy socjalnej jako kwalifikowanej usługi świadczonej przez pracowników socjalnych i kształtowania związanej z tym tożsamości zawodowej pracowników socjalnych jako specjalistów od pomagania potrzebującym, a nie urzędników publicznego systemu pomocy społecznej;
- 3) Adresowania działań aktywizujących, usamodzielniających i integrujących nie tylko do niesamodzielnych życiowo jednostek, ale i marginalizowanych grup i społeczności lokalnych; doświadczenia ostatnich dwudziestu lat pokazały, że problem wykluczenia społecznego dotyczy nie tylko osób czy rodzin, ale i całych środowisk, a ponadto że aktywizacja osób niesamodzielnych i marginalizowanych jest często niemożliwa bez zmiany wzorców zachowań w ich szerszym społecznym otoczeniu;
- 4) Większej dywersyfikacji świadczeniodawców usług społecznych przez rozwój współpracy międzysektorowej, obejmującej zlecenie podmiotom trzeciego sektora – stowarzyszeniom, fundacjom i zrównanym z nimi na mocy przepisów Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku (dalej jako UDPP) społecznym podmiotom kościelnym – zadań publicznych wraz z przekazaniem środków finansowych, zgodnie z regulacjami zawartymi w Ustawie o pomocy społecznej z 2004 roku i UDPP, co pozwoli zagospodarować niewykorzystany do tej pory potencjał społeczeństwa obywatelskiego.

1.2. ZAŁOŻENIA WYJŚCIOWE PRZY KONSTRUOWANIU MODELU OSŁ

W niniejszym opracowaniu prezentujemy **model organizacji społeczności lokalnej** (dalej jako model OSŁ), będący **koncepcją środowiskowej pracy socjalnej** przygotowaną przez dwie organizacje pozarządowe: Stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL oraz Fundację Instytut Spraw Publicznych z wykorzystaniem dostępnej literatury przedmiotu oraz doświadczeń obu organizacji, a zwłaszcza doświadczeń pracy środowiskowej metodą CAL z wybranymi instytucjami publicznymi, w tym ośrodkami pomocy społecznej (Skrzypczak, Jordan, red. 2002; Skrzypczak 2004; 2003; Kaźmierczak, red. 2008).

Termin „organizowanie społeczności” to dosłowne tłumaczenie *community organizing* z anglojęzycznej literatury przedmiotu. W Stanach Zjednoczonych czy w Wielkiej Brytanii rozwój działań z zakresu *community organizing* zaowocował wyodrębnieniem się w ramach szeroko rozumianych *helping professions* profesji *community workers* – organizatorów społeczności. Tym samym organizowanie społeczności lokalnej nie jest tożsame ze środowiskową pracą socjalną. Organizowaniem społeczności zajmują się w praktyce nie tylko pracownicy socjalni i odbywać się ono może także przy wykorzystaniu innych instytucji niż placówki pomocy społecznej. Są to na przykład domy kultury, organizacje trzeciego sektora, szkoły, świetlice środowiskowe, czy społeczna infrastruktura parafii. Środowiskowa praca socjalna, będąca jedną z trzech podstawowych metod pracy socjalnej, jest jednak bez wątpienia formą organizowania społeczności. Tak więc w praktyce społecznej pracownicy socjalni mogą być organizatorami społeczności lokalnych zarówno wtedy, gdy organizowanie społeczności w danym kraju wyodrębniło się w samodzielną

profesję pomocową, jak i wówczas, gdy takiej profesji w danym kraju nie ma (a taki jest stan faktyczny we współczesnej Polsce).

Innymi słowy, terminy „środowiskowa praca socjalna” i „organizowanie społeczności lokalnej” zachodzą na siebie, ale się nie pokrywają. W tytule tego opracowania i w wielu jego miejscach posługujemy się określeniem „ramowy model środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej” dla wyraźnego zaznaczenia, że chodzi nam o obszar wspólny dla obu tych określeń (choć, zaznaczmy, stosujemy też zamiennie skrótową nazwę „model OSL”). Jest to przemyślany zabieg terminologiczny. Po pierwsze, chodzi o podkreślenie, że przedmiotem opracowania (mającego charakter modelu ramowego) jest organizowanie społeczności lokalnej **przy wykorzystaniu potencjału pracowników socjalnych** i w sposób **spełniający kryteria profesjonalnej pracy socjalnej**.

Po drugie, podwójna nazwa podkreśla, że model ramowy przedstawia założenia i sposób implementacji **określonej koncepcji środowiskowej pracy socjalnej**, co oznacza, że w praktyce społecznej w Polsce (i nie tylko w Polsce) można wdrażać również inne jej koncepcje. Praca socjalna jest bowiem takim obszarem teoretycznej refleksji oraz praktyki społecznej, w którym z założenia jest miejsce dla wielu nurtów, teorii, podejść i koncepcji. Tak więc nawet najbardziej przemyślany i dopracowany model pracy socjalnej (dotyczy to nie tylko środowiskowej metody pracy socjalnej, ale i pozostałych: pracy z indywidualnym przypadkiem oraz metody grupowej) nie powinien sobie rościć prawa do wyłączności (podobnie jak nie można ograniczać się do propagowania jednej, choćby najbardziej skutecznej, metody leczenia określonej jednostki chorobowej w praktyce lekarskiej i kształceniu medycznym). Takie właśnie założenie przyjęto w niniejszym opracowaniu, co podkreśla dwuczłonowa nazwa prezentowanego tu ramowego modelu.

Po trzecie, stosowanie podwójnej nazwy ma zapobiec potencjalnemu rozumieniu terminu „organizowanie społeczności” w duchu pozostającym w opozycji do treści zawartych w modelu ramowym. Praca środowiskowa obejmuje bowiem pracę ze społecznością, w społeczności i dla społeczności, i nie jest bynajmniej sposobem administracyjnego (metodą „z góry na dół”) zarządzania społecznością przez zmianę. Pracownik socjalny w funkcji organizatora społeczności lokalnej ma właśnie za zadanie zrzucić „gorset urzędniczy”, funkcjonować jako **sprzymierzeniec społeczności**, a nie dostawca określonych dóbr czy kontroler zachowań mieszkańców. W literaturze anglojęzycznej podkreśla się, że *community organizing* jest procesem współdziałania, a nie zarządzania czy administrowania. *Community organizing* jednoznacznie służyć ma **upodmiotowieniu a nie uprzedmiotowieniu społeczności lokalnej**. To swoiste *credo* wszystkich *community organizers*.

Mamy nadzieję, że upowszechnienie modelu środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej służyć będzie „odhierarchizowaniu” procesu organizowania. Ten, kto organizuje, wcale bowiem nie musi pełnić funkcji zwierzchnich, nadzorczych, kontrolnych, administracyjnych. Może być raczej animatorem, budowniczym poziomych sieci współpracy, lokalnym planistą – takie właśnie trzy role zawodowe (o czym bliżej w rozdziale 2) składają się na **funkcję organizatora społeczności lokalnej**, jaką w niniejszym modelu ramowym powierza się pracownikowi socjalnemu. **Połączenie trzech środowiskowych ról zawodowych w jedną funkcję** ma służyć tożsamościowemu

dookreśleniu tych pracowników socjalnych, którzy praktykować będą pracę socjalną ze środowiskiem zgodną z założeniami prezentowanego tu modelu ramowego. Bez tego dookreślenia trudno byłoby im „przełożyć” podejmowane role środowiskowe na praktykowane zachowania i konkretne, rozpoznawalne w swej treści i ideowej tożsamości działania środowiskowe.

Model OSŁ opiera się na kilku kluczowych założeniach wyjściowych. Po pierwsze, odpowiada on założeniom obowiązujących ustaw oraz dokumentów o charakterze strategicznym związanych z polityką społeczną, a w szczególności pomocą społeczną (wskazane one są w rozdziale 6.1 i 6.2 niniejszego opracowania), w tym przede wszystkim Ustawy z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej. Zgodnie z tym ostatnim, kluczowym dla funkcjonowania służb społecznych aktem prawnym, pomoc społeczna ma umożliwić osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Jej celem jest wspieranie tych podmiotów w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwienie życia w warunkach odpowiadających godności człowieka, podstawowej konstytucyjnej wartości, związanej z szacunkiem do samego siebie oraz poczuciem własnej wartości. Zadaniem pomocy społecznej jest ponadto zapobieganie trudnym sytuacjom życiowym oraz podejmowanie działań zmierzających do usamodzielnienia osób i rodzin oraz ich integracji ze środowiskiem i w środowisku. Pomoc społeczną, jako instytucję polityki społecznej państwa, organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie, na zasadzie partnerstwa, z organizacjami społecznymi i pozarządowymi, Kościołem Katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi (art. 2 i 3).

Organizowanie społeczności lokalnej opiera się na założeniach, że efektywne wspomaganie oraz pełna integracja ze społeczeństwem osób i rodzin, szczególnie ze środowisk i obszarów marginalizowanych, nie jest możliwa bez odpowiedniego przetwarzania ich środowiska życia, w tym społeczności lokalnej, w której toczy się ich życie. Tylko bowiem aktywne i prężne społeczności stwarzają szansę na samorealizację dla osób i grup w nim funkcjonujących. Podejmowane w ramach OSŁ działania mają na celu wyrównywanie szans przez wspieranie w rozwoju tych osób, rodzin, środowisk i grup, które znajdują się w najtrudniejszym położeniu oraz przywróceniu najsłabszym ogniom wspólnot lokalnych poczucia podmiotowości, kontrolowania własnego życia i sprawstwa (*empowerment*). Osiągnięcie takich rezultatów nie jest jednak możliwe przez realizowanie incydentalnych przedsięwzięć interwencyjnych. Konieczne jest prowadzenie planowej, kompleksowej i długofalowej pracy środowiskowej, ukierunkowanej na samopomoc i samoorganizację marginalizowanych społeczności. Podstawą takiej pracy jest włącznie w proces zmiany społecznej mieszkańców oraz lokalnych organizacji i instytucji, w tym przedstawicieli samorządu terytorialnego. Stąd też tworzenie sieci współpracy i budowanie lokalnych partnerstw uznano za jedno z podstawowych narzędzi OSŁ. Celem wspólnej pracy ma być nie tylko budowanie kapitału ludzkiego, wyrażającego się w wykształceniu, doświadczeniu życiowym, postawach i umiejętnościach poszczególnych mieszkańców, ale

również kapitału społecznego, związanego ze wzrostem wzajemnego zaufania i zaangażowania w życie lokalnej społeczności.

Po drugie, na poziomie społeczności w polskim prawodawstwie brak jest jednoznacznych zapisów wskazujących, że ta metoda pracy należy do podstawowych zadań instytucji pomocy społecznej i pracowników socjalnych. W Ustawie o pomocy społecznej marginalnie jako odbiorców pracy socjalnej wymienia się grupy i społeczności lokalne. Jednak te zapisy stwarzają możliwość rozpoczęcia testowania praktycznego modelu organizowania społeczności lokalnej przy jednoczesnej pracy nad rozwiązaniami na poziomie uregulowań prawnych. W fazie pilotażowej potrzebna jest zmiana w strukturze organizacyjnej ośrodków pomocy społecznej, wyodrębnienie nowej roli pracownika socjalnego jako organizatora społeczności lokalnej oraz włączenie nowego podejścia w dokumentach strategicznych na poziomie gminy (np. w strategii rozwiązywania problemów społecznych). Upowszechnienie pracy środowiskowej pociąga za sobą opracowanie, przetestowanie i wdrożenie jej odpowiednich standardów. Powinno również zaowocować wykryciem się nowych rozwiązań prawnych, które nie tylko w sposób precyzyjny wskażą grupy i społeczności jako ważnych adresatów programów wsparcia, ale także określą zasady realizacji działań podejmowanych w ramach systemu pomocy społecznej, a ukierunkowanych na wzmacnianie i upodmiotawianie tych grup i społeczności oraz wskażą narzędzia, jakie powinny być w takiej pracy środowiskowej wykorzystywane.

Po trzecie, praca środowiskowa w modelu OSŁ traktowana jest jako jedna z istotnych **metod pracy socjalnej**. Metoda ta ma znamiona podejścia strategicznego. Istota działania środowiskowego polega m.in. na tym, że jego cele, mechanizmy oraz środki wywodzą się z oceny warunków życia osób, rodzin, grup społecznych i szerszych lokalnych środowisk i zmierzają do zmiany lub poprawy tych warunków. Elementem oddziaływań są szerokie i liczne zespoły czynników środowiska w ujęciu terytorialnym i długotrwałe obserwacje oraz skoordynowane oddziaływania (Pilch, Lepalczyk 1995, s. 265–266). Celem działań, realizowanych w ramach organizowania społeczności lokalnej, jest zmiana układu sił na danym terenie przez wzmacnianie znaczenia grup/społeczności, w szczególności zmarginalizowanych, zagrożonych społecznym wykluczeniem. Za cel ostateczny, do którego zmierza organizowanie społeczności lokalnej, należy uznać powstanie wspólnoty, co oznacza przełamanie izolacji oraz osamotnienia, zbudowanie lub odtworzenie więzi społecznych i sieci znajomości pomiędzy mieszkańcami (Pilch, Lepalczyk 1995, s. 267).

Praca socjalna oznacza działalność zawodową mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie przez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi (art. 6.12 Ustawy o pomocy społecznej). Jest świadczona, aby poprawić funkcjonowanie osób i rodzin w ich środowisku zamieszkania. Jej prowadzenie może być ukierunkowane zarówno na osoby i rodziny w celu rozwinięcia lub wzmocnienia ich aktywności i samodzielności życiowej, jak i na szersze społeczności lokalne, celem zapewnienia współpracy i koordynacji działań miejscowych instytucji i organizacji istotnych dla zaspakajania potrzeb mieszkańców. Praca socjalna, w przeciwieństwie do wsparcia o charakterze finansowym (zasiłki socjalne itp.), jest świadczona bez względu na wysokość

dochodu, jakim rozporządzają poszczególni mieszkańcy w gospodarstwach domowych i ogólny poziom zamożności społeczności lokalnych, ale ze względu na dostrzeżone dysfunkcje, ograniczenia i inne symptomy niesamodzielności życiowej bądź społecznego wykluczenia. W pracy socjalnej wykorzystuje się właściwe tej działalności metody i techniki, stosowane zawsze z poszanowaniem godności osób – adresatów wsparcia i ich prawa do stanowienia (art. 45 Ustawy o pomocy społecznej).

Ustawodawca nadaje pracy socjalnej szczególną rangę, wpisując ją do zadań własnych gminy o charakterze obowiązkowym (art. 17.1 Ustawy o pomocy społecznej) oraz wymieniając ją na drugim miejscu wśród podstawowych zadań pomocy społecznej (art. 15, tamże), który ponadto na szóstym miejscu wskazuje jako zadanie rozwijanie nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb, co jest bliskie założeniom modelu OSL. Praca socjalna jest również umieszczona na pierwszym miejscu wśród podstawowych zadań pracownika socjalnego (art. 119. 1). Należy przy tym nadmienić, że wśród tych zadań wymienia się również związane bezpośrednio z organizowaniem społeczności lokalnej: pobudzanie społecznej aktywności i inspirowanie działań samopomocowych w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych osób, rodzin, grup i środowisk społecznych oraz współuczestniczenie w inspirowaniu, opracowaniu, wdrażaniu oraz rozwijaniu regionalnych i lokalnych programów pomocy społecznej ukierunkowanych na podniesienie jakości życia.

Równocześnie przyjmuje się, że aktywizacja i integracja społeczności lokalnych nie jest i nie powinna być sprowadzana do działań realizowanych wewnątrz i w ramach systemu pomocy społecznej. Organizowanie społeczności lokalnej jako metoda aktywizująca z założenia zawiera bowiem elementy **organizowania się społeczności**, a więc działania oddolne, co najwyżej inicjowane przez organizatora, który animuje i koordynuje proces zmiany społecznej niż nim zarządza na zasadzie władztwa administracyjnego. Model OSL opiera się bowiem na aktywizacji i integracji społeczności lokalnych przede wszystkim wykorzystując sieci i więzi poziome, a nie relacje hierarchiczne.

W takim dualnym podejściu tylko pozornie zawarta jest sprzeczność. Traktowanie pracy środowiskowej jako metody pracy socjalnej oznacza, że koordynatorem działań w tym zakresie powinien być odpowiednio przygotowany **pracownik socjalny**. Model OSL zakłada, że profesjonalni organizatorzy społeczności lokalnej będą pracować: (1) w **ośrodkach pomocy społecznej** (które, jeśli tylko to będzie możliwe, będą wyodrębniać działy pracy ze społecznością lub przynajmniej odpowiednie stanowiska pracy), ale także (2) w **organizacjach trzeciego sektora** prowadzących działalność statutową w obszarze pomocy społecznej, integracji społecznej i rozwoju lokalnego. Takim podmiotom organizacja społeczności lokalnej może zostać zlecona jako zadanie publiczne do wykonania (zarówno w trybie powierzenia, jak i wspierania). Trzecim przyjętym w modelu OSL założeniem jest traktowanie organizowania społeczności lokalnej opartego na pracy środowiskowej jako **kwalifikowanej usługi społecznej**.

W ten sposób model OSL jest odpowiedzią na wszystkie cztery zasygnalizowane na wstępie wyzwania stojące przed pomocą społeczną. Praca środowiskowa jest bowiem: (1) przedsięwzięciem aktywizująco-integracyjnym, (2) prowadzonym w oparciu o metodykę

pracy socjalnej, (3) w formie pozwalającej traktować je jako kwalifikowaną usługę społeczną, w której świadczeniu (4) uczestniczyć mogą (i powinny) także organizacje trzeciego sektora.

Przyjmuje się ponadto, że model OSL jest możliwy do wdrożenia, gdyż spotka się z wystarczającym zainteresowaniem wśród pracowników socjalnych. Założenie to znalazło potwierdzenie w badaniach zrealizowanych przez Instytut Spraw Publicznych w 2010 roku na próbie reprezentatywnej pracowników socjalnych (Rymsza, red. 2011). Badania te ujawniły duże zainteresowanie pracowników socjalnych podejmowaniem **nowych ról zawodowych** związanych z pracą środowiskową, a uwzględnionych w modelu OSL. Są to role (1) animatora, (2) organizatora sieci i (3) lokalnego polityka społecznego. Z kolei badania jakościowe Instytutu wskazują na nieznaną metodę środowiskową wśród kadr ośrodków pomocy społecznej (Dudkiewicz, red. 2011), co w świetle udokumentowanego zainteresowania pracowników socjalnych środowiskowymi rolami zawodowymi trzeba traktować przede wszystkim w kategoriach wyzwania edukacyjnego.

Warto zaznaczyć, że w Polsce po 1989 roku kształcenie do pracy socjalnej koncentrowało się na pierwszej i – w mniejszym zakresie – drugiej jej metodzie, czyli na pracy z indywidualnym przypadkiem (*case work*) oraz na pracy grupowej (*group work*), rozumianej głównie jako organizowanie grup wsparcia. Trzecia z metod pracy socjalnej – praca ze społecznością, czyli metoda środowiskowa (*community work*), jako ważny i – prawnie, z mocy ustawy o pomocy społecznej – obowiązujący pracowników socjalnych w naszym kraju sposób i zakres działania, była wyraźnie zaniedbywana. Model OSL został przygotowany po to, by ten stan rzeczy zmienić.

1.3. AKSJOLOGICZNE PODSTAWY MODELU OSL

Po pierwsze, model OSL odwołuje się bezpośrednio do założeń aksjo-normatywnych **komunitaryzmu** – kierunku w filozofii politycznej i równocześnie ruchu, który – choć elitarny – okazał się niezwykle produktywny (zwłaszcza w krajach anglosaskich) w zakresie „uspołecznienia polityki społecznej” przez dowartościowanie roli społeczności lokalnych, ruchów wspólnotowych, organizacji trzeciego sektora i innych, także mniej sformalizowanych, podmiotów społeczeństwa obywatelskiego. *Community* w języku angielskim oznacza wspólnotę (społeczność), stąd komunitaryzm do niej bezpośrednio odsyła i – jako stanowisko – uznaje, że prawa i wolności obywatelskie jednostek są fikcją (uprawnieniami jedynie formalnymi), jeżeli jednostki te nie są społecznie zakorzenione i pozostają poza siecią społecznej wymiany i współpracy¹. Mówiąc najkrócej, bez wspólnoty nie ma jednostek. Jak dowodzi praktyka życia społecznego, tam gdzie komunitaryzm jest popularną opcją myślenia o świecie i kształtowania rzeczywistości społecznej (np. w Stanach Zjednoczonych), lokalne, sąsiedzkie inicjatywy w sposób istotny modyfikują („zmiękcniają”) – z korzyścią dla ludzi – twarde reguły funkcjonowania zarówno państwa, jak i wolnego rynku. Uniwersalistyczna etyka, odsyłająca do życzliwości i wzajemności,

¹ Istnieją różne, bardziej i mniej radykalne, wersje komunitaryzmu; na potrzeby modelu OSL korzystamy jednak z podstawowych założeń tego nurtu. Najbardziej znani i wpływowi przedstawiciele tego nurtu to Alasdair MacIntyre, Charles Taylor i Amitai Etzioni. Por. manifest programowy komunitarystów pt. *The Responsive Communitarian Platform: Rights and Responsibilities* w: Etzioni 1993.

akcentująca odpowiedzialność za innych i myślenie o działaniu dla wspólnego dobra, wygrywa wówczas z imperatywem troski o siebie, rywalizacją, obojętnością, znieczuleniem na sytuację drugiego człowieka – z jednej strony, a stosowaniem bezstronnych co do zasady, ale niezyciowych, „zimnych” reguł formalnych w przestrzeni publicznej, nie biorących pod uwagę ograniczeń osób słabszych czy nieprzystosowanych – z drugiej.

Po drugie, organizowanie społeczności lokalnej w modelu OSL odwołuje się wprost do polskiej, niestety w dużej mierze zapomnianej, **tradycji pracy środowiskowej**, najszerzej rozwijanej w ramach pedagogiki społecznej. Tradycja ta jest bliska francuskiemu podejściu społecznościowemu – *l'approche communautaire*, niemieckiemu *Gemeinwesenarbeit*, czy angielskim: *community organizing* i *community development*. W Wielkiej Brytanii upowszechnianie *community organizing* i *community development* doprowadziło do wyodrębnienia się nowego zawodu, jakim jest *community worker* (w tłumaczeniu: organizator społeczności lub pracownik środowiskowy) (Twelvetrees 2008).

W modelu OSL nie zakłada się tworzenia w Polsce takiego nowego zawodu (choć nie można wykluczyć, że taki nurt pojawi się wraz z upowszechnieniem praktyki pracy środowiskowej). Przeciwnie, przyjmuje się, że organizowanie społeczności przenika pracę socjalną, co oznacza, że niezależnie od możliwego rozwoju profesji organizatora społeczności lokalnej, pracownicy socjalni byli, są i powinni być organizatorami społeczności lokalnych. Od pracownika socjalnego bowiem, który – będąc realizatorem pomocy społecznej – ma dążyć do zmiany rzeczywistości korzystnie dla jej beneficjentów, czyli jednostek, ale i społeczności, nie sposób nie wymagać bezpośredniej pracy zarówno z jednymi, jak i z drugimi.

W opisach warunków profesjonalnego działania pracowników socjalnych wskazuje się na potrzebę ukształtowania określonych kompetencji. Pracownik socjalny powinien mieć między innymi wiedzę – także praktyczną, płynącą z doświadczenia, „wżywania się” w lokalną społeczność – na temat procesów zachodzących w jej obrębie; powinien mieć też umiejętność szacowania potencjalności zmiany, wynikającej z obserwacji edukacyjno-animacyjnej pracy sił (jednostkowych i społecznych, jawnych i ukrytych) w nich występujących; poza tym powinien wykazywać się umiejętnościami, pozwalającymi na efektywną, korzystnie przekształcającą (meliorującą) społeczność pracą z jednostkami i grupami, a przy tym wszystkim przejawiać dyspozycje do zachowań prospołecznych i zorientowanych na dobro społeczności, w której działa. Tak brzmi to w ujęciu pedagogicznym, wyrażanym w języku biorącym początek od Heleny Radlińskiej, która w latach dwudziestych ubiegłego wieku postulowała, by jednostkowy i społeczny podmiot *in potentia* zamieniać w podmiot *in actu*. Inaczej, bardziej socjologicznie rzecz ujmując, można powiedzieć, że chodzi o zdolność diagnozowania problemów i potrzeb społecznych, określania zasobów społeczności lokalnej, prowadzenia analizy strategicznej, opracowywania programów i projektów działań, organizowania współpracy między grupami, instytucjami i organizacjami, pracy w zespole specjalistów, współpracy z lokalną władzą polityczną. W ten sposób praca środowiskowa łączona jest z kapitałem społecznym, społeczną inkluzją, społeczeństwem obywatelskim, czy wzmocnieniem społeczności (Payne 2005, s. 223).

Zatem jedną z najważniejszych wartości pracy środowiskowej jako metody pracy socjalnej (takie założenie przyjmuje się w modelu OSL) jest to, że przynosi ona korzyść nie jednemu, a równocześnie dwóm swoim beneficjentom: jednostkom i wspólnotom. Ta korzyść to rosnąca sprawczość każdego z tych podmiotów i – co za tym idzie – podmiotowy charakter tożsamości jednostkowej oraz kolektywnej. Podmiotowość jest tu bowiem rozumiana jako zdolność do przekształcania przez osobę rzeczywistości społecznej i poprzez to samej siebie oraz zdolność do skutecznej artykulacji własnych potrzeb i ich zaspokojenia.

Po trzecie, model OSL odwołuje się do idei **empowerment** (w niedostłownym, bo takie nie istnieje, tłumaczeniu: wzmocnienie) oraz **agency** (upodmiotowienie). Pojęcia te zakorzenione są w krytycznych wersjach teorii pracy socjalnej (Smith 2008), gdzie zwraca się uwagę, że nie ma podmiotowości w warunkach braku możliwości reprezentacji własnego ja, bez upełnomocnienia, czyli sprawczej mocy podmiotu w tym zakresie, a zatem praca socjalna, jeśli ma prowadzić do upodmiotowienia, nie może być praktyką narzucaną klientom, ale niejako współtworzoną przez nich. Pracownik socjalny, w tym ujęciu, może być agentem zmiany; nie powinien jednak jawić się jako przedstawiciel państwa, a raczej jako reprezentant społeczności. Idea *empowerment* wiąże się też z koncepcją organizacji trzeciego sektora jako struktur pośredniczących, przedstawioną w Stanach Zjednoczonych przez Bergera i Neuhausa jeszcze w latach 70. XX wieku. Współcześnie idea ta znajduje swoją kontynuację w badaniach kapitału społecznego, wskazujących na nie do przecenienia rolę podmiotów tego sektora w tworzeniu tego kapitału (Putnam 1995). W Unii Europejskiej podejście *empowerment* zostało zaadoptowane do polityki przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu i stanowi ważny element związanych z tą polityką programów aktywizujących.

Warto zaznaczyć, że idea *empowerment* zastosowana do pracy socjalnej obejmuje swym oddziaływaniem nie tylko klientów pomocy społecznej (w modelu OSL: członków marginalizowanych grup i społeczności), ale i samych pracowników socjalnych. W tej drugiej „wersji” *empowerment* polega na wzajemnym wzmocnieniu, prowadzącym do upodmiotowienia, konsolidacji środowiska zawodowego i autonomii. Problem atomizacji, społecznej izolacji dotyka bowiem także samych pracowników socjalnych. Przyjmujemy, że ukierunkowana na wzmacnianie więzi społecznych praca środowiskowa według modelu OSL niejako przy okazji służyć będzie większej integracji służb społecznych i budowaniu tożsamości zawodowej pracowników socjalnych wokół pracy socjalnej, a nie przynależności do struktur i instytucji.

Po czwarte, model OSL odwołuje się do idei **decentralizacji polityki społecznej** oraz realizujących jej zadania instytucji, a także **zasady pomocniczości państwa**. Zasada ta, zapisana w Preambule Konstytucji RP z 1997 roku, leżała m.in. u podstaw drugiej reformy samorządowej z 1999 roku. Obie reformy samorządowe (z 1990 i 1999 roku) przekazały szereg zadań publicznych samorządom lokalnym. Niestety, idea samorządności została poniekąd wypaczona, czego wyrazem jest powszechne utożsamianie samorządu z władzami samorządowymi. Tymczasem samorząd jest wspólnotą mieszkańców, którą władze samorządowe jedynie reprezentują. Kompetencje formalne władz samorządowych powinny więc zostać w Polsce uzupełnione o realne sprawstwo społeczności lokalnych jako

samorządowych i samorządnych wspólnot. Dotyczy to zwłaszcza społeczności z obszarów marginalizowanych, gdzie dystans między władzami lokalnymi i wykonującymi ustawowe zadania instytucjami samorządowymi a wycofanymi w prywatność mieszkańcami jest szczególnie duży. Po drugie, przekazywanie kompetencji struktur samorządowym rozminęło się w Polsce ze wzmocnieniem organizacji pozarządowych. Innymi słowy, idea decentralizacji aż do 2003 roku zatrzymała się na poziomie samorządowym, co ograniczało zasadę pomocniczości państwa (Rymsza, Hryniewicka, Derwich 2004).

Tymczasem zasada pomocniczości oznacza zarówno pierwszeństwo struktur samorządowych względem państwowych w zaspokajaniu potrzeb społecznych, jak i pierwszeństwo organizacji społecznych względem instytucji publicznych, a wreszcie osoby przed społecznością. Innymi słowy, zawsze zaangażowanie struktur wyższego rzędu ma pomocniczy charakter względem aktywności struktur niższego rzędu. Tak rozumiana zasada pomocniczości jest silnie związana z dwiema innymi zasadami: solidaryzmu i dobra wspólnego. Zasadę pomocniczości można zawrzeć w trzech postulatach:

- Społeczeństwo/państwo nie powinno odbierać osobie lub mniejszej społeczności tego, co te same potrafią uczynić, aby sobie pomóc;
- W tym, czego osoba lub społeczność nie może sama dokonać, winna uzyskać pomoc ze strony społeczeństwa/państwa (pomoc dla samopomocy);
- Gdy pomoc ta poskutkowała i dana osoba lub społeczność jest już w miarę samodzielna, społeczeństwo/państwo nie powinno dłużej świadczyć wsparcia, gdyż staje się ono wówczas pomocą alienującą.

Tak rozumiana zasada pomocniczości państwa wyznacza granice dla władzy publicznej i jednocześnie nakłada na wspólnoty lokalne swego rodzaju zobowiązanie do całkowitego wypełnienia przez nie przestrzeni pozostawionej przez państwo. Stwarza więc możliwości do budowania autentycznej demokracji i uczestniczenia obywateli w szeroko rozumianym rządzeniu i współodpowiedzialności za kraj.

Można więc przyjąć, że model OSL jest propozycją dokończenia reformy decentralizacyjnej i sprzyja urzeczywistnieniu konstytucyjnej zasady pomocniczości państwa.

1.4. ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ JAKO PROCES

Organizowanie społeczności lokalnej może być rozumiane jako zespół praktyk, zorientowany na określone cele (Kaźmierczak, Rymsza, red. 2003); jako złożona strategia zmiany społecznej (Niesporek, Wódz 2003), a także jako wielowarstwowy i czasochłonny proces do niej prowadzący (Skrzypczak i Jordan, red. 2002). W ostatnim z tych znaczeń nacisk położony jest na organizowanie społeczności lokalnej, która rozwija się w kierunku określonej zmiany rzeczywistości, opierając się w tym na potencjale, jaki stanowią członkowie wspólnoty, zacieśniający łączące ich więzi. Organizowanie społeczności lokalnej, samo będąc procesem, odnosi się do procesów jednostkowej i społecznej autokreacji oraz do istniejących w środowisku dyspozycji w zakresie samopomocy. Jest formułą szerokiej aktywizacji, w wyniku której lokalna społeczność kształtuje warunki i zyskuje zdolność do samoorganizowania się.

Pracę środowiskową według modelu OSL należy traktować jako długofalowy proces upodmiotawiania ludzi, w którym zmiana rzeczywistości następuje w wyniku aktywności ludzi, wyrażającej ich podmiotowość (także w znaczeniu społeczno-politycznym) i zdolność do przekształcania środowiska własnymi siłami. Przy czym stworzone w jego ramach sieci współpracy i różnorodne struktury lokalne na stałe wspierają rozwój społeczności, jej sposoby rozwiązywania problemów i tworzenia środowiska zmiany.

OSL jako proces uwzględnia następujące zasady:

- od pomocy do samopomocy,
- od pracy dla, do pracy z ludźmi i przez ludzi,
- od bierności do partycypacji,
- od perspektywy klienta do perspektywy partnera.

Proces organizowania społeczności lokalnej może w sposób różnorodny rozkładać akcenty, pozwalając na tworzenie klasyfikacji różnych modeli OSL w zależności od cech szczegółowych, przybierających postać dominant, charakterystycznych dla danego modelu. Tak więc, poza wyszczególnionymi już: *community development* (nacisk na rozwój społeczny), *community organizing* (różne drogi organizowania lokalnej społeczności), wyróżnia się między innymi: model rozwoju lokalnego (*locality development*), model planowania społecznego (*social planning*), model akcji społecznej (*social action*), czy budowania społeczności (*community building*) (Twelvetrees 2008; Craig, Popple, Shaw, red. 2008; Robinson, Green, red. 2011).

1.5. PODSTAWOWE DZIAŁANIA ORGANIZATORA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

Organizator społeczności lokalnej uruchamia proces organizowania społeczności i wspiera go do momentu utworzenia takich struktur, które przejmą jego funkcję i zapewnią samostanowienie społeczności w myśl zasady od pomocy do samopomocy. W ujęciu bardziej szczegółowym, OSL jest – w pierwszej kolejności – identyfikacją przyczyn, blokujących możliwość wyjścia ze stanu marginalizacji, z kryzysu, z braku samodzielności itd. Przy czym nie może to zamknąć się w prostej formule ich wylistowania. W tym rozpoznaniu należy sięgać do poziomu struktur, które uformowały owe przyczyny. Tym samym, organizator społeczności działa politycznie, pracując na przełamanie tych struktur. Posługuje się w tym wszelkimi dostępnymi mu narzędziami.

Po pierwsze, operuje słowami, przygotowując raporty i wypowiadając się na różnych forach, także tych, które mają wpływ na władzę, na instytucjonalne rozwiązania, decyzje formalno-prawne i różnorodne polityki, organizujące społeczne życie na poziomie zarówno lokalnym, jak i ponadlokalnym (struktury, uniemożliwiające uczestnictwo marginalizowanych społeczności w gronie „mających głos”, wychodzą zwykle poza lokalność).

Po drugie, organizator społeczności, pracujący na obalenie struktur, w których rozwijają się różnorodne przeszkody, zamykające ludzi na społecznym marginesie, porusza zastaną strukturę swoim działaniem, wskazując problemy marginalizowanych osób i grup

oraz ich potrzeby. Może to oznaczać, że czasem — dosłownie i w przenośni — robi przedstawienie, działające na estetyczne doznania odbiorców. Posługuje się technikami sztuki społecznie zaangażowanej (happening, performance, akcje wizualne w miejskiej przestrzeni, itp.); organizuje spektakle, uprawia dziennikarstwo społeczne, pisze blog albo w inny jeszcze sposób angażuje ludzi w artystyczne i paraartystyczne formy wyrazu. Odślaniając kurtyny, przerywając znowę milczenia, grając na estetycznych doznaniach liczy na efekty swoich przedstawień: poruszenie zastałych struktur, przemieszczenie w przestrzeniach nierówności.

Organizator społeczności pracuje na ukształtowanie ich jako przestrzeni wspólnie dzielonych. Aktywizuje ludzi, pracując animacyjnie i jednocześnie edukacyjnie. Nieustannie bowiem uczy skutecznego, czyli politycznego, mądrego i perspektywicznie nakreślonego działania. Przemawia głosem społeczności, w której działa, czyniąc to dopóty, dopóki nie przemówi ona głosem własnym. Pozytywnie przy tym „zaraża” swoją postawą innych, ucząc własnym przykładem i uruchamiając przy tym potencjał tkwiący w jednostkach i grupach.

Praca organizatora społeczności staje się tak kanwą kapitału społecznego, na której tworzy się i zacieśnia sieć zależności, wspólnie obowiązujących wartości i norm, a zaufanie i wzajemność mocno spajają społeczną tkankę. W społeczności spójnej poprzez tego rodzaju współbycie jej członków, kurczy się miejsce na wykluczenia, otwiera się natomiast przestrzeń dla efektywnej samopomocy i sprawstwa, rosnącego w warunkach posiadania przez ludzi realnego wpływu na miejsce ich życia i kształtującego podmiotowy charakter zarówno jednostkowej, jak i wspólnotowej tożsamości.

Rozdział 2

ORGANIZATOR SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

2.1. PRACA ŚRODOWISKOWA JAKO DZIAŁALNOŚĆ ZAWODOWA. KLUCZOWE POJĘCIA

Praca środowiskowa (organizowanie społeczności lokalnej) jest działalnością zawodową, często, choć nie wszędzie, rozumianą jako jeden z głównych i tradycyjnych obszarów praktykowania pracy socjalnej.

Szczególne jest relacja pomiędzy pracą socjalną, a pracą środowiskową w Polsce. O ile w innych krajach główną oś rozwoju pracy socjalnej stanowił *case work*, o tyle w Polsce, jak do tej pory, on się nie przyjął. I jeśli można mówić o polskiej tradycji, czy polskim modelu pracy socjalnej, to tworzy ją właśnie praca środowiskowa. Wyrosła ona z etosu polskiej inteligencji, w którym troska o losy najpierw narodu, a potem – po odzyskaniu niepodległości – państwa łączyła się z troską o, jak to niegdyś mówiono, położenie ludu. Z kolei do rangi teorii ideę pracy środowiskowej podniosła Helena Radlińska, dla której „*przekształcanie środowiska siłami środowiska w imię ideału*” stanowiło istotę pracy socjalnej. Choć na skutek wydarzeń historycznych (II wojna światowa, PRL) ciągłość tej tradycji została brutalnie przerwana, to przecież ona pozostała. W efekcie wiązanie pracy socjalnej z pracą z i na rzecz społeczności jest mocno zakorzenione w świadomości pracowników socjalnych. Jest to stabilny fundament, na którym można opierać strategie implementacji profesjonalnej pracy środowiskowej do praktyki działania współczesnych służb społecznych.

Praca środowiskowa odwołuje się do wartości wspólnych wszystkim podstawowym nurtom pracy socjalnej. Wartości te leżą bowiem u podstaw pracy socjalnej jako takiej, uprawomocniając interwencję służb społecznych w życie społeczne. Należą do nich:

- równość i sprawiedliwość społeczna, które współcześnie oznaczają brak przyzwolenia dla zjawisk dyskryminacji, wykluczenia, marginalizacji i domagają się pełni uczestnictwa w życiu społecznym dla każdego, umożliwiania ludziom egzekucji ich praw, zaspokajania potrzeb i posiadania większej kontroli nad dotyczącymi ich procesami decyzyjnymi;
- poszanowanie godności każdego człowieka, które wymaga akceptowania odrębności i uznania dla indywidualnych doświadczeń, wiedzy, postaw i opinii;
- poszanowanie prawa do samostanowienia, które wymaga nie tylko podmiotowego stosunku do każdego, ale także podejmowania wysiłków na rzecz rozwoju/wzmacniania potencjału sprawstwa jednostek, rodzin, grup i społeczności.

Praca środowiskowa ma jednak własną specyfikę, która pozwala wyodrębnić ją i odróżnić od innych form i metod praktykowania pracy socjalnej. Tożsamość pracy środowiskowej związana jest z trzema czynnikami: (1) specyficzną orientacją aksjologiczną (poziom normatywny), (2) specyficznymi celami podejmowanej interwencji socjalnej (poziom

policy) oraz (3) charakterystycznym instrumentarium działania składającym się na tę interwencję (poziom operacyjny).

W warstwie aksjologicznej praca środowiskowa odwołuje się do:

- idei kolektywnej współpracy, która zakłada wspólną, opartą na wzajemnym szacunku pracę członków społeczności, dobrowolną a zarazem zorganizowaną nad identyfikowaniem potrzeb społeczności i wdrażaniem odpowiednich działań;
- zasady partycypacji; partycypacja w życiu publicznym wyraża się nie tylko w uczestniczeniu obywateli w procedurach demokracji przedstawicielskiej (udział w wyborach), ale i w urzeczywistnianiu demokracji uczestniczącej w budowaniu struktur społeczeństwa obywatelskiego i uczestniczeniu w ich codziennym funkcjonowaniu oraz w udziale obywateli w rządzeniu na poziomie lokalnym (zarządzaniu sprawami lokalnymi).

Pracę środowiskową jako specyficzną formę pracy socjalnej prowadzi się po to, by w społecznościach uruchamiały się lub wzmacniały procesy rozwojowe, dzięki którym poprawi się jakość życia ich członków. Nie jest ona ofertą adresowaną do społeczności sprawnie działających, pełnych zasobów i zamożnych ludzi. Wręcz przeciwnie – ze swej natury praca środowiskowa jest formą wsparcia dla społeczności słabych, zmarginalizowanych, często cywilizacyjnie i/lub ekonomicznie zaniedbanych.

Można wyróżnić sześć kolejno wynikających z siebie funkcji (por. *Community Development Challenge* 2006), które w sumie składają się na pracę środowiskową i których realizacja przyczynia się do rozwoju zaniedbanych społeczności.

- (1) Pomagać członkom społeczności dostrzec i zrozumieć, iż – w obrębie kwestii publicznych (lokalnych, ale nie tylko) – łączą ich wspólne sprawy i że odniosą korzyść, jeśli podejmą współpracę i zajmą się tymi sprawami w sposób zorganizowany i zaplanowany;
- (2) Pomagać członkom społeczności, gdy wśród nich wola i gotowość do takiej współpracy się pojawi; pomoc ta obejmuje wspieranie ich w procesie tworzenia grup zadaniowych, w planowaniu i podejmowaniu przez nie działań oraz zachęcanie do refleksji nad osiąganymi rezultatami jako sposobu podnoszenia ich własnej skuteczności;
- (3) Sprzyjać powstawaniu w społecznościach oddolnych, samodzielnych i niezależnych w działaniu grup (inicjatyw sąsiedzkich, grup samopomocy itp.), ich wzmacnianiu i łączeniu się w sieci wymiany informacji i współpracy;
- (4) Promować w toku pracy ze społecznością zasady sprawiedliwości społecznej, postawy otwartości na innych i integracji oraz uczestnictwa w życiu społeczności i współdziałania;
- (5) Wzmacniać podmiotowość i potencjał sprawstwa członków społeczności oraz ich organizacji, by mogli skutecznie wpływać na decyzje i działania władz publicznych i podległych tym władzom instytucji oraz na inne czynniki kształtujące warunki ich życia;

- (6) Służyć władzom publicznym doświadczeniem i radą w zakresie potrzeb i problemów występujących w społecznościach oraz asystować im w działaniach podejmowanych na rzecz tych społeczności i w partnerstwie z nimi.

W organizowaniu społeczności lokalnych ważne jest:

- Tworzenie programu działania opartego na bezpośrednich doświadczeniach i potrzebach ludzi mieszkających na danym obszarze;
- Odkrywanie wspólnych wartości, niewykorzystanych umiejętności pojedynczych osób, mobilizowanie do ich spożytkowania dla wspólnej korzyści, tworzenie sytuacji do wzajemnego uczenia się;
- Podkreślanie znaczenia wspólnego działania jako najbardziej dynamicznego i twórczego elementu, dzięki któremu zachodzić może rozwój osobisty i społeczny;
- Wspieranie i umożliwianie ludziom sprawowania kontroli nad własnym życiem i uczestniczenia w podejmowaniu decyzji (także publicznych), które ich dotyczą.

Proces organizowania społeczności lokalnej, który jest nastawiony na zmianę rzeczywistości społecznej, bazuje na aktywności mieszkańców oraz wykorzystaniu potencjału grup, instytucji i organizacji. Podstawowym zadaniem organizatora społeczności lokalnej jest rozpoznanie sił i możliwości mieszkańców, a następnie ich aktywizacja, ukierunkowana na twórcze kreowanie nie tylko życia własnego, ale także środowiska, w którym ono się toczy. Takie działania są szczególnie ważne w odniesieniu do osób, grup oraz społeczności zagrożonych wykluczeniem i społeczną marginalizacją. OSL w dłuższej perspektywie czasowej prowadzi do zmiany społecznej, przy czym zachodzi ona przy wykorzystaniu potencjału lokalnych aktorów i dostępnych lokalnych zasobów. Taka zmiana jest elementem rozwoju lokalnego.

OSL należy traktować jako długofalowy proces upodmiotowienia ludzi jako członków konkretnej wspólnoty terytorialnej, tworzenia sieci współpracy i lokalnych struktur, które na stałe będą wspierać rozwój lokalny, umożliwiając społeczności rozwiązywanie własnych problemów, wzmacniając potencjał zarówno grup, jak i całej społeczności i współtworząc środowisko zmiany ukierunkowanej na polepszenie jakości życia. Organizator społeczności lokalnej uruchamia ten proces i wspiera go do momentu utworzenia takich struktur, które przejmą jego funkcję i zapewnią samostanowienie tej społeczności w myśl zasady **od pomocy do samopomocy**. Tylko praca w społeczności w oparciu o wartości *empowermentu*, samopomocy i zaangażowania daje realną szansę na trwałą zmianę i poprawę jakości życia ludzi, ale nie daną przez „kogoś” lub „coś,” tylko wypracowaną przez nich samych. Tym samym OSL praktykowana przez służby społeczne prowadzi do zmiany paradygmatu interwencji socjalnej, polegającej na odejściu od **pracy „dla” ludzi** na rzecz **pracy z ludźmi i przez ludzi**. Bierna postawa klientów pomocy społecznej jako odbiorców wsparcia socjalnego (osłonowego) ustępuje miejsca **partycypacji** beneficjentów w życiu społecznym jako uczestników programów aktywizujących.

Podstawą zmiany w filozofii aktywności służb społecznych jest podejście do człowieka jako podmiotu, uznanie, że interwencja socjalna jako działanie ukierunkowane na wywołanie trwałej zmiany w funkcjonowaniu społecznym klientów (ich życiowego usamodzielnienia) nie może być projektowana ani tym bardziej prowadzona w oderwaniu od środowiska życia,

społecznego, otoczenia tychże klientów. Postrzeganie przez pracowników socjalnych każdego klienta jako osoby sprawczej – podmiotu zdolnego podejmować działania we własnych sprawach, wymaga w ramach praktykowania OSŁ przejścia od perspektywy klienta do **perspektywy partnera**. To ważna zmiana postrzegania ludzi z ich deficytami i problemami, nie jako adresatów oddziaływania, ale współrealizatorów procesów naprawczych. Taka relacja partnerska budowana jest na wzajemnym szacunku i przy wykorzystaniu mocnych stron społeczności lokalnej. OSŁ opiera się na potencjale rozwojowym społeczności, zdolnościach jej członków do samokreacji, samopomocy i samoorganizacji, wzmacnia przekonanie mieszkańców co do możliwości zmiany ich położenia na lepsze.

Ramka 1

PODSTAWY PRACY ŚRODOWISKOWEJ: KLUCZOWE POJĘCIA

EMPOWERMENT (WZMOCNIENIE)

Proces upodmiotowienia członków lokalnej społeczności prowadzący do ich aktywnego włączenia się w życie społeczne w celu poprawy sytuacji własnej i całej wspólnoty. *Empowerment* to przeciwieństwo bezsilności, rozumiane nie tylko jako proces, ale i jego rezultat. W tym drugim znaczeniu *empowerment* to odzyskiwanie kontroli nad własnym życiem, zdolności wpływania na innych i podejmowania współpracy. *Empowerment* ma wymiar subiektywny i obiektywny. Obejmuje zarówno poczucie, jak i realne poszerzenie zakresu „sprawstwa”. Służby społeczne realizujące w pracy z klientami model *empowerment* zazwyczaj same podlegają procesowi wzmocnienia, polegającemu na konsolidacji własnego środowiska i budowaniu tożsamości zawodowej.

ZAANGAŻOWANIE

Aktywne włączenie się w kreowanie swojego życia jak również życia swojej społeczności, świadome działanie nakierowane na zmianę w sobie i w swoim otoczeniu, wynikające z realnych potrzeb.

SAMOPOMOC

Tworzenie i budowanie lokalnych zasobów ludzkich i materialnych (wewnętrzne siły w społeczności), które odpowiadają na potrzeby uruchamiając lokalne potencjały.

WZMACNIANIE SPÓJNOŚCI I BUDOWANIE KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

Budowanie wspólnej wizji społeczności lokalnej i poczucia przynależności do danego miejsca. Rozwój norm współpracy i zaufania pomiędzy różnymi ludźmi, organizacjami, instytucjami, firmami umożliwiającymi lepsze rozpoznanie potrzeb i efektywniejsze współdziałanie na rzecz ich zaspokojenia. Promowanie grupowych form pracy, włączających ludzi do współdecydowania o zmianach w ich społeczności. Praca z grupami wykluczonymi w celu ich integracji społeczno-ekonomicznej.

WYRÓWNYWANIE SZANS

Wspieranie w rozwoju osób i grup znajdujących się w trudnym położeniu (zmarginalizowanych, wykluczonych) w celu wzmocnienia ich umiejętności i możliwości samodzielnego kierowania swoim życiem oraz wykorzystywania potencjału i szans

istniejących w społeczeństwie, w efekcie prowadzących do poprawy jakości życia.

Źródło: Opracowanie własne.

2.2. ORGANIZATOR SPOŁECZNOŚCI. ROLE SPOŁECZNO-ZAWODOWE, ZADANIA, KOMPETENCJE

Sprawne praktykowanie przez pracowników socjalnych pracy środowiskowej wymaga podejmowania specyficznych zadań i czynności. Układają się one w charakterystyczne i właściwe pracy środowiskowej role zawodowe. W literaturze przedmiotu funkcjonują różne zestawy takich ról. W literaturze angielskojęzycznej szczególne znaczenie przypisuje się roli określanej jako *enabler*², której odgrywanie polega na umożliwianiu organizowania się mieszkańców i podejmowania przez nich skutecznego działania w środowisku lokalnym (Zastrow 1986). Rola ta polega na nawiązaniu przez pracownika socjalnego takiej relacji ze społecznością, która przełamuje jej bierność, apatię, motywuje do działania, zwiększa poczucie przynależności do grupy i miejsca, zachęca do przejęcia odpowiedzialności za jakość ich codziennego funkcjonowania. Niejako uzupełniające w tym działaniu wydają się role pośrednika, eksperta, planisty, rzecznika czy aktywisty.

Ramka 2

KLASYCZNE ROLE ZAWODOWE W RAMACH PRAKTYKOWANIA PRACY ŚRODOWISKOWEJ
<p>Enabler – umożliwia członkom społeczności organizowanie się i skuteczne działanie; na rolę tę składa się szereg funkcji:</p> <ul style="list-style-type: none">• zawiązywanie opartej na zaufaniu i szacunku relacji ze społecznością, by zachęcić ją do werbalizowania swoich problemów i potrzeb;• cierpliwe przełamywanie bierności i apatii, by wzbudzić w członkach społeczności motywację i wolę organizowania się;• dbanie o wysoką jakość relacji interpersonalnych, by członkowie społeczności, w szczególności ci angażujący się, czuli się ze sobą dobrze, mieli poczucie bezpieczeństwa i wolności wypowiedzenia swych opinii;• facylitowanie (stymulowanie, wspieranie, kiedy trzeba uczenie) procesu planowania działań podejmowanych przez członków społeczności. <p>Pośrednik (broker) – rola ta polega na łączeniu osób potrzebujących wsparcia, a często niewiedzących, czy i gdzie mogą szukać pomocy, z systemami, które dysponują odpowiednimi zasobami; podstawową funkcją <i>pośrednika</i> jest podnoszenie świadomości ludzi, jak owe systemy funkcjonują a jednocześnie podejmowanie wysiłków, by przybliżyć je, dostosować do potrzeb członków społeczności.</p> <p>Ekspert – doradza członkom społeczności, co i jak mogą (z)robić, jak się zorganizować, jak w organizacji działać sprawnie, jakie stosować strategie i taktyki; istotne jest to, że <i>ekspert</i></p>

²W języku polskim słowo *enabler* nie ma odpowiednika; termin angielski pochodzi od czasownika *enable* (dosł. umożliwiać).

radzi, ale o tym, czy i w jakim stopniu jego rady posłuchać, decydują członkowie społeczności.

Planista – zbiera fakty na temat problemów występujących w społeczności, analizuje je i na tej podstawie, kierując się racjonalnością, projektuje programy zaradcze, szuka środków na ich realizację i wspiera proces ich wdrażania.

Rzecznik (*advocate*) – rola zapożyczona z zawodów prawniczych; *rzecznik* jest obrońcą/rzecznikiem interesów jednostek lub grup obywateli wówczas, gdy istniejące instytucje są niedostatecznie wrażliwe wobec ich problemów, zaniedbują je lub wręcz są wrogie; celem aktywności rzeczniczych jest „naprawa” działania instytucji.

Aktywista (*activist*) – często celem jego działań jest redystrybucja władzy i zasobów na rzecz grup/społeczności społecznie pokrzywdzonych; *aktywista* stymuluje członków takich grup/społeczności do organizowania się i podejmowania działań (np. konflikt, konfrontacja i negocjacje) przeciw opresywnym strukturom władzy.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Zastrow 1986.

Podstawowym zadaniem **organizatora społeczności lokalnej** jest rozpoznanie sił i możliwości mieszkańców danego terenu, a następnie ich aktywizacja, ukierunkowana na twórcze kreowanie nie tylko życia własnego, ale także środowiska, w którym ono się toczy. Takie działania są szczególnie znaczące w odniesieniu do osób, grup oraz społeczności marginalizowanych, będących adresatami działań systemu pomocy społecznej. Jeżeli organizowanie społeczności lokalnej nie jest powszechną praktyką, mnożenie ról zawodowych związanych z tą formą profesjonalnych działań aktywizujących nie jest wskazane. Prowadzi bowiem do podejmowania przez pracowników socjalnych zbyt dużej liczby czynności rozproszonych, wprowadza pewien chaos, który nie sprzyja profesjonalizacji działań. Wydaje się, że przy takich uwarunkowaniach wyjściowych (a takie charakteryzują współczesną Polskę) optymalne jest wyróżnienie trzech podstawowych ról społeczno-zawodowych, które organizator społeczności lokalnej powinien w sobie łączyć: (1) animatora lokalnego, (2) organizatora sieci społecznych oraz (3) lokalnego polityka społecznego. Odgrywanie tych ról można w sposób syntetyczny przedstawić następująco:

- Pracownik socjalny jako **animator lokalny** mobilizuje ludzi do działania bez przejmowania przywództwa, wspiera tworzenie inicjatyw społecznych i grup obywatelskich oraz rozwój wolontariatu;
- Pracownik socjalny jako **organizator sieci społecznych (*networker*)** tworzy sieci współpracy, buduje lokalne partnerstwa, kojarzy różne lokalne zasoby, pełni funkcje mediacyjne i pośredniczące;
- Pracownik socjalny jako **lokalny polityk społeczny** to planista, aktywny uczestnik procesu tworzenia i wdrażania lokalnej polityki społecznej, obejmującej lokalne strategie rozwiązywania problemów społecznych i programy aktywizacji; uczestniczy też w przygotowywaniu i wdrażaniu kampanii społecznych.

Organizator społeczności lokalnej to osoba posiadająca wiedzę o rzeczywistych potrzebach społecznych, znająca warunki, w jakich żyją mieszkańcy, potrafiąca postawić

diagnozę środowiska i wspólnie z mieszkańcami znaleźć skuteczne rozwiązanie najpoważniejszych problemów. Musi więc posiadać umiejętności interpersonalne, gdyż jego praca opiera się na kontakcie z innymi ludźmi. Powinien też posiadać wiedzę o mechanizmach funkcjonowania i zmiany (w) społeczności lokalnej oraz dysponować umiejętnościami metodycznego jej wywoływania, przeprowadzania i podtrzymywania. To, co znajduje się na pierwszym planie w pracy organizatora to sieć kontaktów, a szczególnie aktywne wykorzystanie samej społeczności w podejmowanych działaniach. W tym kontekście do niezbędnych umiejętności i kompetencji organizatora społeczności lokalnej należą:

- przeprowadzanie diagnozy środowiska,
- nakreślenie profilu społeczności,
- zarządzanie informacją i zasobami,
- podtrzymywanie zaangażowania i motywowanie innych,
- dochodzenie do consensusu i określanie wspólnego celu,
- mediacja nastawiona na rozwiązanie konfliktów,
- wykorzystanie lokalnego potencjału społecznego, w tym grup samopomocy, wolontariatu,
- praca oparta na dynamice grup zadaniowych,
- tworzenie sieci kontaktów, rozwój partnerskich relacji - budowanie koalicji,
- tworzenie polityki/ społeczne projektowanie,
- wiara we własne siły i możliwości.

Rzetelne wykonywanie obowiązków przez organizatora społeczności lokalnej wymaga wiedzy z zakresu ekonomii, socjologii, polityki społecznej, prawa i innych dyscyplin. Konieczny jest też stały kontakt z lokalnymi władzami, orientacja w zakresie polityki społecznej, mieszkaniowej, znajomość planów rozwoju gminy i inwestycji infrastrukturalnych, czy sytuacji ekologicznej.

Animator lokalny

Celem jego działania jest udzielanie pomocy innym w tworzeniu struktur niezbędnych do rozwiązania problemu, włączenie się do społeczności, wzmocnienie więzi solidarności. Animator sam nie podejmuje działań, jedynie stymuluje do działania grupę lub społeczność. Jest to rola aktywna, ale nie dyrektywna, gdyż animator ma wspierać członków społeczności odpowiedzialnych za swój rozwój i rozwój środowiska (Opita, 2007, s. 95). Animator pomaga ludziom poprzez edukowanie, inspirowanie, motywowanie, a także wspiera rozwiązywanie problemów i zaspokajanie potrzeb jednostkowych i społecznych opierając się na współpracy, poszanowaniu poglądów i wzajemnym zaufaniu. Najważniejsze zadania animatora lokalnego to:

- ułatwianie kontaktów, doprowadzenie do lepszego poznania się mieszkańców i tworzonych przez nich grup i środowisk,
- animowanie wśród mieszkańców dyskusji dotyczących ważnych aspektów codziennego życia, zwłaszcza nierozwiązanych lokalnych problemów,

- wyszukiwanie i wspieranie liderów lokalnych,
- diagnozowanie potencjału lokalnego środowiska,
- inicjowanie powstawania grup obywatelskich,
- motywowanie grup i środowisk do podejmowania aktywności ukierunkowanych na wspólne dobro,
- budowanie lokalnych koalicji,
- moderowanie sytuacji edukacyjnych w środowisku,
- pobudzanie energii potrzebnej do podjęcia i podtrzymania działania przez osobę/grupę.

Organizator sieci społecznych

Rośnie znaczenie sieci społecznych we współczesnym społeczeństwie na wszystkich poziomach organizacji życia społecznego, w tym na poziomie lokalnym. Sieci poziome w coraz większym stopniu uzupełniają, a nawet zastępują tradycyjne formy organizacji życia publicznego, oparte na więziach, relacjach wertykalnych (pionowych). Ta zmiana uzasadnia potrzebę wyodrębnienia w pracy środowiskowej roli organizatora sieci społecznych (*networkera*). Organizator sieci pełni w społeczności funkcje mediacyjne i pośredniczące. Na tę rolę zawodową składają się czynności polegające na konstruowaniu, podtrzymywaniu i eksploataowaniu sieci społecznych jako ważnych kanałów komunikacji i samoorganizacji wspólnoty lokalnej (Gilchrist 2004). Wśród tych czynności warto wymienić:

- wiązanie – umożliwianie/stymulowanie zawiązywania relacji społecznych między członkami społeczności,
- budowanie własnych relacji z członkami społeczności („zwykłymi” i funkcyjnymi),
- pośredniczenie we wzajemnych kontaktach między członkami społeczności pozostającymi w sieci,
- zachęcanie ludzi i organizowanie im warunków do podtrzymywania wzajemnych kontaktów,
- zasilanie sieci informacjami, ideami, entuzjazmem, wsparciem.

Lokalny polityk społeczny

W modelu OSL pracownik socjalny jest aktywnym uczestnikiem procesu tworzenia i wdrażania lokalnej polityki społecznej, obejmującej zaspokojenie potrzeb społeczności oraz rozwiązywanie lokalnych problemów. Ważnym założeniem jest, że zaangażowanie organizatora społeczności lokalnej w lokalną politykę społeczną obejmuje jej sferę *policy*, a nie *politics*. Stąd konotacje tej roli zawodowej z funkcją lokalnego planisty (Zastrow 1986) i wynikającym stąd zaangażowaniem w przygotowywanie lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych czy różnych programów aktywizacji. Odgrywanie tej roli nie wiąże się zaś (i nie powinno wiązać) z zaangażowaniem o charakterze *stricte* politycznym, np. działalnością partyjną. Czynności podejmowane przez tak „sprofilowanego” lokalnego polityka społecznego obejmują przede wszystkim:

- badanie lokalnych potrzeb i zasobów,
- organizowanie i moderowanie zespołów strategicznego planowania,
- moderowanie spotkań planistycznych, strategicznych (na poziomie osiedla, dzielnicy, gminy),
- identyfikację różnorodnych potrzeb poprzez spotkania z grupami problemowymi, grupami interesu,
- współpracę z podmiotami i aktorami społecznymi dla potrzeb planowania i tworzenia strategii rozwiązywania problemów społecznych.

Rozdział 3

PRAKTYKA I STRATEGIA DZIAŁAŃ ŚRODOWISKOWYCH

3.1. PRAKTYKA ŚRODOWISKOWA

Pracę środowiskową należy odróżnić od praktyki środowiskowej. **Praktyka środowiskowa** to ogół działań podejmowanych w społeczności lokalnej i dla tej społeczności, służących osiągnięciu właściwych pracy środowiskowej celów społecznych i ekonomicznych, zgodnie z określonymi założeniami normatywnymi (aksjologią pracy środowiskowej). **Praca środowiskowa prowadzona przez zawodowych organizatorów społeczności lokalnej to tylko jeden z aspektów tej praktyki.** Inne to praca środowiskowa prowadzona ochotniczo przez lokalnych liderów – członków społeczności, praca na rzecz społeczności wykonywana przez innych specjalistów, autonomiczna działalność (celowa i samopomocowa) lokalnych grup i organizacji obywatelskich, w tym instytucji rozwoju lokalnego, takich jak fundusze lokalne, przedsiębiorstwa społeczne czy różnego typu centra sąsiedzkie, oraz działalność lokalnych decydentów odnosząca się struktury i dynamiki funkcjonowania społeczności (Banks, Butcher, Henderson, Roberston 2003). Należy też zaznaczyć, że wspomnianym profesjonalistą może, ale nie musi być pracownik socjalny. W krajach anglosaskich, w których od początku zorganizowanego działania służb społecznych rozwijana jest teoria pracy socjalnej, *community work* wyodrębniło się z pracy socjalnej i jest obecnie samodzielną profesją, choć na nieco niższym poziomie „uzawodowienia”, niż tradycyjna praca socjalna. Być może wyodrębnienie się *community work* jest naturalnym elementem rozwoju profesjonalnego pomagania, obejmującego powstawanie nie tylko odrębnych szkół i specjalizacji zawodowych, ale samodzielnych zawodów czy quasi-zawodów w ramach tzw. *helping professions*.

W Polsce, gdzie u podstaw rozwoju pracy socjalnej leżał dorobek pedagogiki społecznej (środowiskowej) i doświadczenia licznych społeczników angażujących się we wspieranie rozwoju całych społeczności a nie tylko poszczególnych jednostek, naturalnym miejscem rozwoju (a właściwie przywrócenia po okresie PRL) pracy środowiskowej jest pomoc społeczna. W przygotowanym przez nas modelu OSL funkcja organizatora społeczności lokalnej przypisana została pracownikowi socjalnemu zatrudnionemu w ośrodku pomocy społecznej, co znajduje rozwinięcie w dalszej części niniejszego opracowania. Niemniej jednak należy podkreślić, że pracownicy socjalni nie uzyskują w ten sposób (i zgodnie z ogólnymi założeniami i aksjologią *community work* – nie powinni uzyskać) monopolu na inicjowanie i prowadzenie działań z zakresu organizowania społeczności, także w wymiarze aktywności zawodowej. W tym rozumieniu organizatorami społeczności mogą być także odpowiednio przygotowani pracownicy gminnych ośrodków kultury (np. animatorzy kultury), zatrudnieni w szkołach pedagogów, czy kwalifikowany personel organizacji trzeciego sektora zaangażowany w rozwój lokalny.

W literaturze przedmiotu funkcjonują różne typologie strategii interwencji, modelowanych odpowiednio do charakterystyki społeczności lokalnych różnych typów (np. społeczności miejskie i wiejskie) oraz uwzględniające różne cele, które mają być

osiągnięte. Porównanie takich strategii czy modeli pozwala uchwycić zasadnicze dylematy wyboru stojące przed organizatorami społeczności lokalnych, a równocześnie nakreślić obszar praktyki środowiskowej. Klasyczną i powszechnie akceptowaną jest typologia Rothmana, który wyróżnił trzy strategie: (1) rozwój lokalny, (2) planowanie społeczne i (3) akcję społeczną (*social action*) (Rothman, 1975). Za polski przykład pewnego modelu praktyki środowiskowej należy uznać metodę CAL (Skrzypczak, Jordan 2002; Skrzypczak 2003; Skrzypczak 2004).

Ramka 3

STRATEGIE (MODELE) PRAKTYKI ŚRODOWISKOWEJ W UJĘCIU ROTHMANA

Rozwój lokalny. Model ten stosuje się w społecznościach biernych i zatowarzyszonych, w których jednocześnie występuje zgoda, co do zasadniczych dla nich wartości, interesów i potrzeb. Praktyka polega tu na oddolnym mobilizowaniu członków społeczności po to, by uruchomić w niej procesy współpracy, samopomocy i samopomocy. Wehikułem zmiany są tu skuteczne w swym działaniu grupy zadaniowe, przy czym ważne jest, aby ich członkowie i liderzy rekrutowali się spośród społeczności. Organizator społeczności lokalnej informuje bądź przekazuje członkom społeczności wiedzę i umiejętności, których oni nie posiadają, a które są niezbędne dla skutecznego organizowania się i działania, katalizuje zdarzenia i, jak trzeba, koordynuje podejmowane działania. Istotą modelu najlepiej oddaje czasownik umożliwiać (ang. *enable*), który w praktyce pracy środowiskowej oznacza wykonywanie bardzo różnych czynności, pozwalających, by oczekiwane procesy w społeczności uruchamiały się i trwały.

Akcja społeczna (*social action*). Model ten ma zastosowanie w społecznościach, których członkowie nie mogą liczyć na zrozumienie ze strony władz lokalnych. Istotną okolicznością są tu występujące w społeczności konflikty interesów, a nierówny rozkład formalnych uprawnień i kompetencji przesuwa część środowisk na pozycje marginalne. Akcja społeczna polega tu na mobilizowaniu i wspieraniu w samoorganizowaniu się „grup pokrzywdzonych” po to, by mogły wpływać na decyzje podejmowane przez lokalnych decydentów i wywoływać korzystne dla swego położenia zmiany. Akcja społeczna ma więc zasadniczo polityczny (lub quasi-polityczny) charakter, dlatego też wykorzystuje wszystkie dopuszczalne w ramach demokratycznego ładu społecznego metody działań politycznych: od miękkich, jak petycje, przez lobbing, po twarde, jak strajk okupacyjny; z oczywistych powodów zakazana jest przemoc. Od organizatora społeczności lokalnej prowadzenie akcji społecznych wymaga podejmowania tych samych, co w strategii rozwoju lokalnego, działań, a ponadto specyficznych, takich jak agitowanie – uświadamianie członkom społeczności ich interesów, a czasem podejmowania roli lidera (przywódca).

Planowanie społeczne (*social planning*). Model ten w przeciwieństwie do dwóch poprzednich obejmuje głównie działania inicjowane odgórnie. Nie ma tu znaczenia, czy w społeczności ujawniły się konflikty i sprzeczność interesów, czy też panuje zgoda i możliwa jest kooperacja. Istotne jest, że występują konkretne problemy – pewne potrzeby członków społeczności są niezaspokojone – i w związku z tym należy dostosować ofertę usług do profilu realnych potrzeb społecznych. W praktyce oznacza to bądź tworzenie nowych instytucji świadczących usługi, bądź reformowanie już istniejących – wprowadzenie do nich nowych form działania. Organizator społeczności lokalnej to w tej strategii inżynier społeczny, który diagnozuje problemy i potrzeby, projektuje rozwiązania i pomaga

je wdrażać. Ten model pracy środowiskowej może być praktykowany w ramach prerogatyw władzy publicznej, choć nie musi – w takich sytuacjach okolicznością sprzyjającą jest oczywiście przychylność władz.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Rothman 1975.

3.2. AKTORZY I PODMIOTY DZIAŁANIA

Organizowanie społeczności lokalnej jako przedsięwzięcie (usługa społeczna) realizowane w ramach systemu pomocy społecznej wiąże się z prowadzeniem dwóch rodzajów działań: (1) odnoszących się do całej społeczności, które ze względu na usytuowanie, skalę występujących problemów społecznych czy poziom niezaspokojonych potrzeb członków (mieszkańców) można określić jako społeczności marginalizowane oraz (2) adresowanych do konkretnych społeczności (grup) wyróżnionych przez ustawodawcę³ jako potencjalni adresaci – ze względu na obiektywne ograniczenia i dysfunkcje – wsparcia socjalnego organizowanego przez służby społeczne.

1. Działania odnoszące się do całej społeczności terytorialnej to szereg inicjatyw poczynawszy od tworzenia sieci współpracy aż do zajmowania się niezaspokojonymi potrzebami całej społeczności, np. kwestia braku bezpieczeństwa czy estetyki otoczenia przestrzennego, wandalizm, braki w lokalnej infrastrukturze. Działania te dotyczą spraw istotnych w mniejszym lub większym stopniu dla wszystkich mieszkańców. Tego typu działania mogą być prowadzone na dwóch poziomach. Są to odpowiednio:

- działania wobec **społeczności lokalnych zagrożonych społecznym wykluczeniem** (marginalizowanych), do których można zaliczyć na przykład społeczności blokowisk, czy też społeczności z terenów poprzemysłowych,
- działania wobec **społeczności problemowych** (miejsc problemowych), gdzie występuje kumulacja wielu problemów, a w konsekwencji można mówić nie o zachodzącej marginalizacji czy zagrożeniu wykluczeniem, ale o faktycznym wykluczeniu społecznym mieszkańców – bloki socjalne, społeczności z terenów popegeerowskich.

2. Działania odnoszące się do konkretnych społeczności (grup) kategoryalnych. Ich adresatami są między innymi dzieci, młodzież, samotne matki, seniorzy, niepełnosprawni ruchowo, chorzy psychicznie, bezrobotni, uzależnieni od alkoholu lub narkotyków, bezdomni. Są to społeczności/grupy, które ze względu na szczególnie trudną sytuację życiową, dysfunkcje, ograniczenia wymagają „niestandardowego” podejścia. Indywidualizowanego wsparcia ukierunkowanego na choćby częściowe usamodzielnienie łatwiej udzielać w ramach programów organizowanych dla ogółu osób z danej grupy,

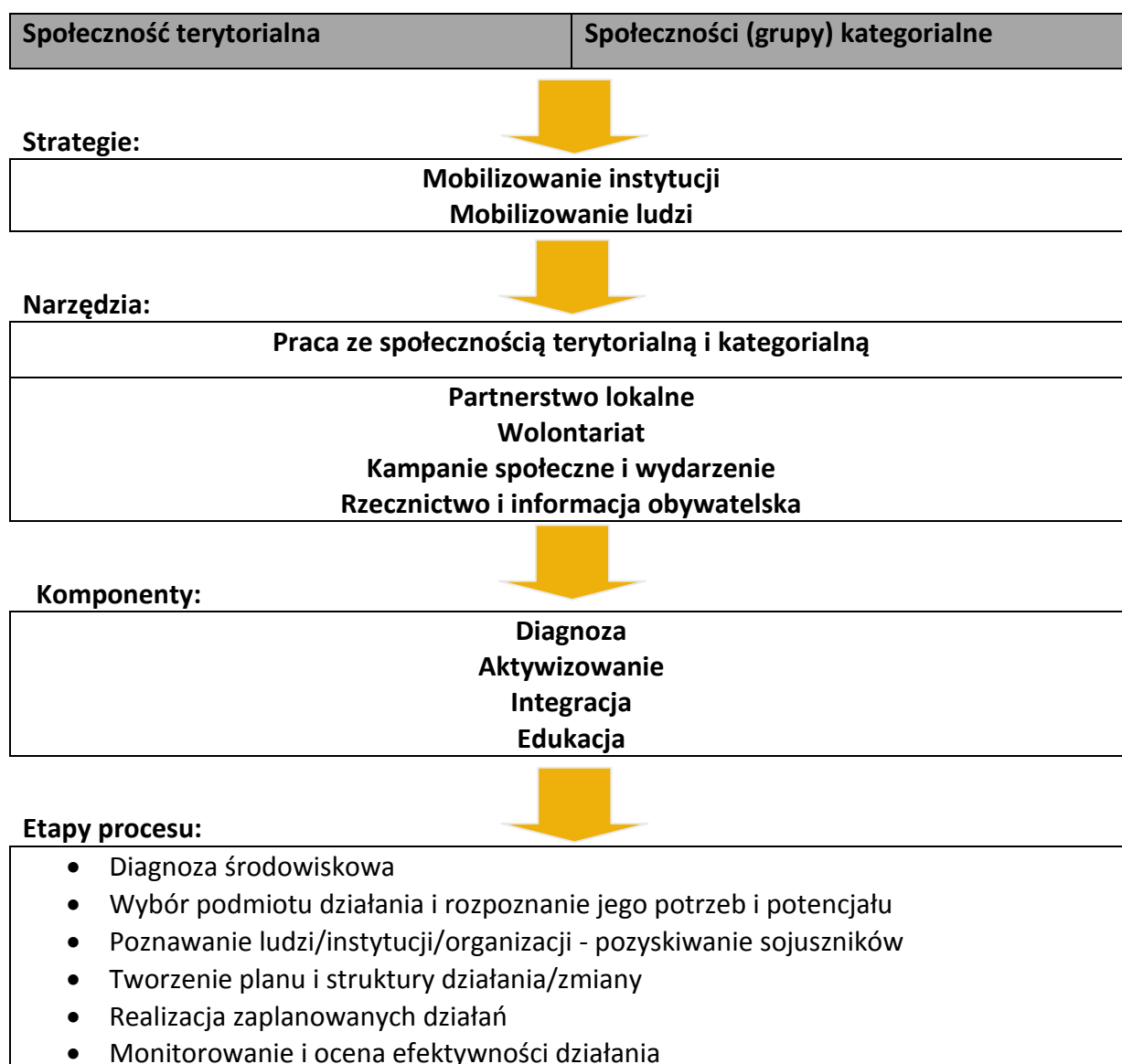
³ Chodzi o grupy kategoryalne wyróżnione ze względu na problem i dysfunkcje wymienione w Ustawie o pomocy społecznej, art. 7 (Dz. U z 2004 roku, nr 64, poz. 593 ze zm.); katalog obejmuje 15 sytuacji problemowych / dysfunkcji. Do grup kategoryalnych – adresatów wsparcia szeroko definiowanego systemu pomocy społecznej i integracji społecznej można ponadto zaliczyć grupy wymienione w Ustawie o zatrudnieniu socjalnym, art. 2 (Dz. U. z 2003 roku, nr 122, poz. 1143 ze zm.); katalog obejmuje 7 takich grup.

a uwzględniających jej specyficzną sytuację. Należy zwrócić szczególną uwagę na społeczności/grupy kategorialne zagrożone społeczną marginalizacją.

Specyfika OSŁ w odróżnieniu od innych działań prowadzonych w ramach pracy socjalnej polega na ujmowaniu społeczności **całościowo**. Nawet jeśli OSŁ rozpoczyna się od pracy z konkretną grupą kategorialną (np. bliżej znaną pracownikowi socjalnemu, czy już jakoś zorganizowaną), to od początku trzeba widzieć tę grupę w kontekście całego środowiska lokalnego. Oprócz konkretnej grupy również to środowisko musi stać się przedmiotem i zarazem podmiotem oddziaływania. Poza tym należy dostrzegać również inne grupy kategorialne i ich potrzeby, a także siły tkwiące w danej społeczności jako całości. Głównym celem OSŁ jest stałe i długofalowe oddziaływanie na całą społeczność – w tym także na różne funkcjonujące w jej ramach grupy i środowiska – ukierunkowane na rozwój lokalny i osiągnięcie trwałej zmiany społecznej, poprawiające sytuację życiową mieszkańców.

Rysunek 1

MODEL OSŁ Z UWZGLĘDNIENIEM GŁÓWNYCH PODMIOTÓW DZIAŁANIA

Źródło: Opracowanie własne.

3.3. STRATEGIE. PODEJŚCIA

Skutecznym mechanizmem wprowadzania zmian w społecznościach lokalnych są różnorodne strategie **mobilizacji**, które koncentrują się na „budowaniu więzi między mieszkańcami, identyfikowaniu ważnych problemów w społeczności i mobilizowaniu wokół nich mieszkańców, a także na tworzeniu instytucjonalnego zaplecza do ich rozwiązywania” (Lewenstein 2001, s. 105). Zasadniczo praktyka społeczna uformowała dwa rodzaje strategii mobilizowania społeczności lokalnej: strategie konfliktowe i strategie konsensualne.

Strategie konfliktowe są z reguły wyrazem protestu wobec polityk władz lokalnych, głównie planów przebudowy przestrzeni publicznej (np. budowy uciążliwych centrów handlowych), bądź niedorozwoju instytucji socjalnych podnoszących jakość życia. Klasycznym przykładem tego typu strategii – dosyć powszechnie stosowanych także w naszym kraju – są protesty mieszkańców i organizacji ekologicznych, a czasem także innych grup interesu (np. miejscowych kupców) przeciwko lokalizacji jakiejś inwestycji.

O ile strategie konfliktowe mają postać „walki o władzę”, o tyle strategie konsensualne przyjmują postać „kooperacji i konsensusu”, czyli „takich działań, jakie zmierzają do wypracowywania współpracy różnych podmiotów lokalnych, tworzenia lokalnych koalicji i co najważniejsze poszukiwania konsensusu z władzami” (Lewenstein 2001, s. 115). Przykładami praktycznego wdrożenia tego typu strategii w Polsce są m.in. wszelkiego rodzaju inicjatywy sektora pozarządowego mające na celu instytucjonalizację współpracy z władzami samorządowymi, głównie na szczeblu gminy (por. np. Boczoń 2004).

W obu wyróżnionych podejściach istotną rolę odgrywa proces organizowania społeczności lokalnej. Proces ten składa się z dwóch faz/elementów: planowania społecznego oraz animacji społecznej. Istotą animacji społecznej jest „uruchamianie/rozwijanie/wzmacnianie uczestnictwa członków społeczności w podejmowaniu i prowadzeniu spraw, które tej społeczności dotyczą” (Kaźmierczak 2007, s. 13). Włączenie wszystkich lokalnych aktorów, w tym organizacji pozarządowych oraz niezorganizowanych lub jedynie luźno zorganizowanych mieszkańców, może pozwolić przezwyciężyć bierną postawę większości członków zbiorowości, którzy niechętnie angażują się w działania wykraczające poza ich partykularne interesy.

Badacze ruchów społecznych i działań kolektywnych stworzyli wiele różnych teorii wyjaśniających, w jaki sposób grupom udaje się zmobilizować i przyciągnąć uwagę w kierunku swoich problemów, a także jak ich postulaty zostają uwzględnione w programach lokalnej polityki społecznej (Cohen 1985). Współcześnie zdaje się obowiązywać paradygmat mówiący, że działania kolektywne i mobilizacja to racjonalne zachowania tych grup społecznych, które próbują walczyć o swoje interesy. **Teoria mobilizacji zasobów** podkreśla, że zbiorowość nie mogłaby się zorganizować, gdyby nie zmobilizowano pewnych zasobów (ludzkich, materialnych). W tej teorii nie są najważniejsze problemy, tylko kwestia, w jakich warunkach następuje mobilizacja zasobów niezbędnych do funkcjonowania ruchu społecznościowego lub instytucjonalnego. **Teoria społecznej mobilizacji** odnosi się do przyczyn działania ludzi zarówno na poziomie motywacji jednostkowej do podjęcia

działania, jak i warunków strukturalnych, koniecznych do osiągnięcia sukcesu przez grupy społeczne (*Mobilization and Participation* 1984, s. 583-600).

Model OSL przewiduje mobilizację zasobów lokalnych o charakterze społecznym i instytucjonalnym:

- „**Mobilizacja ludzi**” to bezpośrednia praca z mieszkańcami prowadząca do zbudowania pomiędzy nimi relacji; przynosi efekty zwłaszcza w mniejszych ośrodkach zamieszkania, gdzie względnie silne są więzi spajające oparte na grupach pierwotnych (rodzina, znajomi);
- „**Mobilizacja instytucji**” to praca środowiskowa polegająca na uruchamianiu nowego podejścia w instytucjach działających w społeczności lokalnej, wykraczającego poza rutynowe formy aktywności; jest stosowana zwłaszcza w większych społecznościach, w których większą rolę odgrywają sieci kontaktów oparte na więziach pomostowych.

3.4. ETAPY PROCESU OSL

Organizator społeczności lokalnej jest jednocześnie badaczem i organizatorem zmiany (Palka 2010, s. 321). Na pełny cykl badania i działania składają się określone kroki, które są różne w zależności od tego, czy podmiotem działania jest **społeczność terytorialna** (wszystkie osoby zamieszkujące dany teren, społeczności zagrożone społecznym wykluczeniem, społeczności/miejsca już problemowe), czy też **konkretne społeczności (grupy) kategoriale**, które wymagają specyficznego podejścia. W przypadku obu zbiorowych adresatów ważna jest pełna diagnoza środowiskowa, będąca zarówno etapem rozpoznawania zasobów, jak i wyłaniających się potrzeb.

Gdy adresatem jest zagrożona marginalizacją grupa kategoriale, w badaniach diagnostycznych związanych z rozpoznaniem problemów członków tej grupy oraz tkwiącego w niej potencjału należy zwrócić uwagę na to, że grupa taka zazwyczaj nie jest jednorodna, a poszczególni jej członkowie, czy też dające się wyróżnić w jej obrębie mniejsze środowiska, mogą dysponować różnym potencjałem i borykać się z różnymi problemami. Przykładowo, dla członków grupy osób bezrobotnych wspólnym problemem jest co prawda brak pracy, ale w praktyce szybko okazuje się, że zupełnie inne podejście do tego problemu charakteryzuje osoby, które utraciły pracę niedawno i doceniają jej wartość, a inne – osoby długotrwale nieaktywne zawodowo, czy też osoby, dla których praca nie jest cenioną wartością. Badania powinny więc uwzględniać podkategorie, do których specyficznych potrzeb i problemów będą następnie dostosowywane działania. Chcąc pracować z grupami kategoriale, nie można również zapominać o ich najbliższym otoczeniu (rodzina, sąsiedzi, społeczność lokalna), które może być ważnym (jeśli nie najważniejszym) czynnikiem wsparcia, ale które samo może się borykać z określonymi problemami, a czasem wręcz zniechęcać osoby podejmujące działania na rzecz zmiany.

Ramka 4

SPOŁECZNOŚCI / GRUPY KATEGORIALNE
<p>Spoleczności/grupy kategoriale to pewne zbiorowości, które można określić jako:</p> <ul style="list-style-type: none">• Kategorie statystyczne – składają się na nie jednostki podobne do siebie pod jakimś względem i różniące się pod tym względem od innych (kobiety, renciści, bezrobotni),• Kategorie społeczne – zbiorowości, w których istnieją pewne subiektywne więzi, będące odzwierciedleniem jakiś warunków obiektywnych, w których dana zbiorowość żyje lub jakichś cech obiektywnych jej członków. <p>Wspólność cech może wynikać: z sytuacji zawodowej (pracujący, bezrobotni), wieku (młodzież, seniorzy), czy też stanu zdrowia (zdrowi, niepełnosprawni).</p>

Źródło: Sztompka 2003, s. 182-185.

Diagnoza środowiskowa

Proces OSŁ powinien rozpocząć się od **całościowego oglądu przestrzeni** zajmowanej przez daną społeczność (gmina, dzielnica, osiedle), co wiąże się z zebraniem i przeanalizowaniem danych o zasobach, ludziach, potencjale oraz problemach występujących na danym terenie. Charakterystyka społeczności powinna uwzględniać następujące elementy:

- geograficzne (z granicami, podziałem administracyjnym, urbanistycznym itp.),
- socjodemograficzne (wiek, płeć, wykształcenie, struktura rodzin mieszkańców itp.),
- społeczno-kulturowe (historia, tradycje lokalne, lokalne instytucje: rządowe, samorządowe, pozarządowe, kościelne itp., poziom religijności, autorytety, kontrola społeczna itp.),
- sytuacja ekonomiczna terenu na tle regionu lub kraju,
- zestawienie problemów społecznych dotyczących całej społeczności lub jej fragmenty (Wódz 1996).

Wstępne rozpoznanie społeczności pod kątem tworzenia mapy zasobów i potrzeb dotyczy: (1) ludzi zamieszkujących na danym terenie, (2) środowiskowego potencjału oraz (3) wyłaniających się problemów społecznych.

(Ad 1) Poznanie ludzi wiąże się z zebraniem oraz analizą danych o:

- mieszkańcach – liczba mieszkańców, ich wiek, płeć, sytuacja zawodowa i materialna, struktura rodzin, mieszkańców, struktura wyznaniowa, rodzaje grup kategoriale, ze szczególnym uwzględnieniem tych społecznie „rozpoznawalnych” i jakoś zorganizowanych,
- zasobach mieszkaniowych – rodzaj i charakter tych zasobów (domy wielorodzinne – mieszkania spółdzielcze, własnościowe, wynajmowane, domy wolnostojące itd.), ale także odległość miejsc zamieszkania od placówek, takich jak szkoły, urzędy, zakłady pracy i możliwości dojazdu do nich,
- aktywnych mieszkańców oraz osobach cieszących się społecznym uznaniem.

(Ad 2) Środowiskowy potencjał jest wskaźnikiem występowania sił społecznych i zdolności wspólnoty lokalnej do działania i zmieniania rzeczywistości. Zdolności te mogą być związane z różnymi aspektami społecznego funkcjonowania, zaś w procesie zmiany służą społeczności jako całości, a także jej komponentom (mieszkańcy jako jednostki, nieformalne grupy, sformalizowane organizacje, sieci społeczne, otoczenie zewnętrzne). Potencjał społeczności mieści się w jej wnętrzu, ale jednocześnie jest powiązany z większymi systemami, do których dana społeczność należy (Chaskin, Brown, Venkatesh, Vidal 2007, s. 37-38). Badając potencjał społeczności lokalnej należy uwzględnić:

- Poczucie tożsamości własnej mieszkańców, ich więzi ze społecznością lokalną, przynależności do danego miejsca, które ujawniają się w zażyłym charakterze relacji między mieszkańcami, poczuciu wpływu na kształtowanie warunków, w jakich toczy się życie mieszkańców, dostrzeganiu wspólnych wartości, norm oraz wizji;
- Angażowanie się członków społeczności we wspólne sprawy, czyli odpowiedzialność mieszkańców, a także lokalnych organizacji i instytucji za to, co dzieje się w ich środowisku;
- Umiejętność rozwiązywania problemów, czyli przełożenie zaangażowania na działania, określenie sposobów, jakie są (powinny być) stosowane w zakresie rozwiązywania problemów istniejących w danym środowisku;
- Dostęp do zasobów ludzkich, materialnych, ekonomicznych oraz politycznych, które są zlokalizowane w danej społeczności, a także poza nią.

Ważne jest również **(Ad 3)** rozpoznanie **problemów**, utrudniających funkcjonowanie i uniemożliwiających rozwój na danym terenie.

Produktem wstępnego oglądu obszaru, który swoim działaniem będzie obejmował organizator społeczności lokalnej (gminy/dzielnicy/osiedla/wsi) jest **mapa zasobów i potrzeb**. Na jej podstawie organizator powinien stworzyć profil danego środowiska oraz wyodrębnić mniejsze podmioty, które będą włączone w proces zmian. Do sporządzenia takiej mapy niezbędne jest (1) rozpoznanie „**zasobów w działaniu**”, (2) rozpoznanie „**zasobów – możliwości**” oraz (3) dokonanie **diagnozy potrzeb**.

Ad (1) Rozpoznanie „**zasobów w działaniu**” obejmuje:

- Inwentaryzację lokalnych instytucji i organizacji oraz zapoznanie się z ich działalnością oraz możliwościami; dane na ten temat będą podstawą inicjowania współpracy mieszkańców i budowania lokalnych partnerstw;
- Rozpoznanie uwarunkowań geograficzno-krajobrazowych, które mogą umożliwić (bądź uniemożliwić) realizację określonych przedsięwzięć rozwojowych;
- Zgromadzenie danych o zasobach materialnych, jak finanse, nieruchomości itp.;
- Wstępne przeanalizowanie zasobów materialnych pod kątem ich dostępności dla mieszkańców, wartości w oczach mieszkańców oraz użyteczności dla zaspakajania potrzeb danej społeczności.

Ad (2) „**Zasoby – możliwości**” to:

- Przeszłość/doświadczenie/tradycja, czyli historia grupy, społeczności, dzięki której powstały szczególnego rodzaju więzy między jej członkami;
- Różnego rodzaju wydarzenia bieżące, które łączą lub dzielą daną społeczność;
- Wyjątkowe zasoby naturalne albo materialne, np. nieczynny zakład produkcyjny, który może w przyszłości stać się miejscem spotkań dla mieszkańców.

Ad (3) Diagnoza potrzeb to:

- Zebranie i przeanalizowanie informacji o wszystkich problemach danej grupy lub społeczności;
- Zebranie i przeanalizowanie informacji o niezaspokojonych potrzebach członków grupy lub społeczności, z uwzględnieniem potrzeb „nietypowych”, związanych ze specyfiką poszczególnych grup kategoryalnych, a równocześnie ich możliwym wewnętrznym zróżnicowaniem (np. specyficzne potrzeby osób niepełnosprawnych wiążą się nie tyle z niepełnosprawnością jako taką, ile z określonym rodzajem niepełnosprawności).

W dalszych etapach procesu działanie powinno być już ukierunkowane na jedno zjawisko lub problem, którym w pierwszej kolejności chce zająć się organizator. Należy także podkreślić potrzebę bieżącego korygowania i uzupełniania mapy zasobów i potrzeb. Takie mapy należy sukcesywnie tworzyć w odniesieniu do wszystkich podmiotów, które organizator społeczności lokalnej zamierza objąć swoim oddziaływaniem.

Wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego potrzeb i potencjału

Po identyfikacji społeczności/grup kategoryalnych i innych marginalizowanych środowisk funkcjonujących w ramach danej wspólnoty lokalnej, organizator społeczności lokalnej powinien dokonać wyboru, do której (których) z nich będzie kierował swoje działania lub zdecydować się na działania adresowane do całej wspólnoty. Przy czym bez względu na powyższą decyzję jak najszybciej powinien on rozpoznać potrzeby, zdiagnozować nierozwiązane problemy oraz oszacować potencjał społeczności, czyli tkwiące w niej siły i możliwości działania.

Analizując problemy występujące na danym terenie, organizator społeczności lokalnej powinien we współpracy z mieszkańcami dokonać wyboru jednego (ewentualnie dwóch) z nich, wokół którego (których) będzie następnie budował sieć współpracy kluczowych aktorów (osób i instytucji). Jeśli praca środowiskowa będzie prowadzona na względnie małym terenie (wieś, kamienica, ulica), wspomniana sieć powinna być budowana przede wszystkim na relacjach interpersonalnych (międzyludzkich), a jeśli na większym obszarze (osiedle, dzielnica) – większe znaczenie należy przykładać do relacji instytucjonalnych (Bąbska 2005, s. 22-26). Wybór problemu (problemów) może też wynikać z pilnej potrzeby zajęcia się nim lub z uznania go przez mieszkańców za najważniejszy. Pod uwagę warto też wziąć poziom uciążliwości poszczególnych problemów (na ile utrudniają codzienne funkcjonowanie społeczności) oraz możliwości ich rozwiązania (nie warto budować sieci wokół problemów, których na poziomie lokalnym rozwiązać nie sposób). Należy przy tym:

- uporządkować zebrane wcześniej informacje na temat wybranego problemu (problemów) z uwzględnieniem istoty tego problemu, sposobu jego lokalnego rozpoznania i społecznej „legitymizacji” (uznania przez ogół lub znaczną część mieszkańców za ważny), przyczyn powstania, skutków dla społeczności, dowiedzieć się, czy i ewentualnie w jaki sposób i z jakim rezultatem ktoś wcześniej zajmował się jego rozwiązaniem;

- uzupełnić posiadaną wiedzę o inne niezbędne w tym zakresie dane w przypadku stwierdzenia jakichś nieścisłości lub braków;
- określić wszystkie podmioty uwikłane w dany problem (osoby, grupy, organizacje, instytucje) oraz uporządkować posiadaną na ich temat wiedzę: kim są, co mogą zrobić, jaki mają „mandat” do ewentualnego podjęcia działań (dlaczego właśnie oni?) itp.;
- zastanowić się, kogo oprócz mieszkańców należałoby zaprosić z danego terenu do współpracy.

Im pełniejsza będzie wiedza organizatora społeczności lokalnej na temat wybranego problemu (problemów) oraz podmiotów, którym ten problem najbardziej doskwiera i tych, które mogą włączyć się w jego rozwiązanie, tym bardziej organizator będzie wiarygodny. To z kolei ułatwi mu dotarcie do właściwych podmiotów i przekonanie ich do tego, że warto włączyć się w proponowane przez niego działania.

Poznawanie mieszkańców, szukanie sojuszników

Organizator społeczności lokalnej pracuje przede wszystkim z ludźmi. Jest tak zwanym pracownikiem frontowym (ang. *frontline worker*), który wchodzi w bezpośrednie interakcje z mieszkańcami. Poznaje funkcjonujące grupy, organizacje i instytucje, istniejące zależności i sfery wpływów; dopiero w drugiej kolejności szuka sprzymierzeńców instytucjonalnych. Taka praca „frontowa” nie jest zadaniem łatwym, szczególnie gdy społeczność jest poddana procesowi wykluczenia społecznego. A z takimi właśnie społecznościami marginalizowanymi ma (będzie mieć) do czynienia każdy organizator podejmujący pracę środowiskową jako kwalifikowaną usługę w ramach systemu pomocy społecznej⁴. Członkowie społeczności marginalizowanych charakteryzują się dużym poczuciem alienacji, a czasami wręcz we wzajemnych stosunkach panuje wrogość. Powszechne jest poczucie bezradności, a podstawową postawą – bierność, często znajdująca swoje odzwierciedlenie i potwierdzenie w długoletnim korzystaniu ze wsparcia pomocy społecznej i równocześnie pozostawania poza rynkiem pracy.

Taka wyjściowa sytuacja stanowi wyzwanie dla organizatora społeczności lokalnej, w szczególności, gdy jest on pracownikiem socjalnym z ośrodka pomocy społecznej kojarzonego przede wszystkim ze wsparciem finansowym (a takie założenie co do miejsca zatrudnienia organizatora przyjmujemy w modelu OSL). Dlatego ważne jest jak najszybsze aktywne podjęcie przez pracownika socjalnego nowych ról zawodowych, aby nie być kojarzonym z redystrybucją zasobów i związaną z tym funkcją kontrolną (wywiady środowiskowe jako „podkładki” pod decyzje administracyjne o przyznaniu pomocy finansowej). W szczególności chodzi o szybką „aktywację” dwóch ról związanych z modelem

⁴ Społeczności ludzi zaradnych, samodzielnych życiowo pozostają poza kręgiem zainteresowań pomocy społecznej jako systemu wsparcia, także wówczas, gdy występują tam różne problemy, relacje międzyludzkie mają charakter zatowizowany, a poziom spójności społecznej i aktywności mieszkańców jest niski – jak to ma miejsce w przypadku wielu osiedli-sypialni z dużych miast. W takich społecznościami również potrzebne są działania aktywizująco-integrujące, ale powinny być one podejmowane nie przez pracowników socjalnych.

OSL: animatora lokalnego oraz organizatora sieci. Ważne jest też zdobycie w nowych rolach zawodowych zaufania mieszkańców. Sprzyja temu autentyczność w zachowaniu i działaniu, okazywanie szacunku, podejmowanie dialogu. Mieszkańcy bardzo szybko zweryfikują (na niekorzyść organizatora i jego misji) odgrywanie ról „na pokaz”, pozbawione rzeczywistego zaangażowania i zainteresowania losami społeczności.

Ważne jest też przyjęcie założenia, że od samego początku organizator przygotowuje podwaliny do przyszłego wspólnotowego działania, wyszukuje sojuszników zmiany (zarówno indywidualnych, jak i instytucjonalnych), buduje pozytywną atmosferę, wspiera innych w myśleniu o rozwoju społeczności. Nie może być sam w budowaniu struktury działania, ponieważ zagraża to idei rozwoju społeczności lokalnej. Organizator stara się rozpoznać osoby, które chciałyby i mogły zaangażować się w przyszłe działania, identyfikuje potencjalnych liderów. Potrzebni są ludzie, którzy mają własne motywacje do działania i chcą czynnie włączyć się do wspólnej pracy, są pozytywnie nastawieni i gotowi wspomóc proces zmiany. Wśród nich powinny być osoby ważne w społeczności, lokalne autorytety, przedstawiciele kluczowych instytucji i organizacji, gdyż sama ich aktywna obecność nadaje znaczenie i rangę inicjowanym działaniom. Nie należy też lekceważyć osób niechętnych zmianie, poznając ich motywację i opinie. Warto wiedzieć, dlaczego są krytyczni wobec zmiany, jakie mają argumenty przeciw, czy zmiana w jakiś sposób realnie im zagraża. Nie można tego wykluczyć, ale warto pamiętać, że to, co jest nieznanne, niewiadome, niepewne wzbudza lęk, nieufność, dlatego indywidualne rozmowy mogą rozproszyć przynajmniej część wątpliwości.

Tworzenie planu i struktury działania

W czasie pierwszego spotkania z mieszkańcami i następnymi konieczne jest utworzenie programu działania i zawiązanie struktur do jego wykonania. Potrzebne jest określenie, rozwiązaniem jakiego problemu chcemy się zająć. Może to być problem doskwierający całej społeczności, np. brak bezpieczeństwa, placu zabaw dla dzieci, zaniedbane podwórka lub dotyczący jakiejś grupy kategorialnej, np. samotność seniorów, czy brak ofert dotyczących spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży. Dyskusja o danym problemie powinna się toczyć wokół następujących zagadnień:

- Co z tym problemem można zrobić, w jaki sposób go rozwiązać (bank pomysłów, trzeba pamiętać o ich zapisaniu);
- Kto ma wpływ na rozwiązanie tego problemu? Kto nam może pomóc? (ewentualne zaproszenie ekspertów i przedstawicieli różnych instytucji do współpracy);
- Kto chciałby wejść do komitetu organizacyjnego? (zawiązanie się takiego komitetu złożonego z przedstawicieli mieszkańców oraz przedstawicieli lokalnych instytucji, organizacji).

Przygotowanie planu działania wiąże się z udzieleniem odpowiedzi na pytania: co chcemy zrobić?; kiedy? (wyznaczenie konkretnych dat) i w jaki sposób?; kto będzie odpowiadał za poszczególne zadania, a kto za całość? (wyznaczenie konkretnych osób); jakie zasoby i fundusze będą potrzebne i jak je zdobędziemy? (plan fundraisingowy). Plan działania

musi być konkretny i – co najważniejsze – wykonalny. Co prawda warto tworzyć długofalową wizję zmiany społecznej, ale na początku należy się skupić na konkretnych działaniach, które przynoszą szybkie i wymierne rezultaty. Nawet wspólne posprzątanie okolicznego terenu buduje ducha wspólnoty i daje siły do podjęcia bardziej odpowiedzialnych działań. Pierwsze działanie powinno zakończyć się sukcesem, aby nie dopuścić do zniechęcenia się członków społeczności, którzy „zaryzykowali” aktywność. Gdy organizator pracuje w środowisku nacechowanym dużą biernością i bezradnością, także w dalszych fazach dobrze sprawdza się zasada „małych kroków”.

Ramka 5

PIERWSZE SPOTKANIE Z UDZIAŁEM ORGANIZATORA SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

Wspólne spotkanie osób, których bezpośrednio dotyczy konkretny problem:

- Jest szansą na ich wzajemne poznanie się;
- Umożliwia wypowiedzenie się wielu osób oraz wysłuchanie wielu opinii, co z kolei wyzwala kreatywność i pozwala na wypracowanie sposobów rozwiązania problemu;
- Daje poszczególnym osobom poczucie bycia razem, przynależności, pomaga zaangażować się oraz zmniejsza ciężar odpowiedzialności.

Przygotowanie

Po etapie rozmów indywidualnych należy wspólnie z grupą sojuszników przygotować się do spotkania z większą liczbą mieszkańców, ponieważ dyskusja w szerszym gronie może wyzwolić nie do końca kontrolowane emocje. Gdy ludzie spotykają się po raz pierwszy, mogą uznać to za okazję do wyrażenia pretensji. Aby dobrze przygotować spotkanie należy:

- ustalić cele spotkania, jakie decyzje winny na nim zapaść, jakie działania zamierzamy zainicjować;
- przygotować scenariusz przebiegu spotkania, rezerwując określony czas na kolejne punkty obrad;
- określić liczbę uczestniczących mieszkańców, ustalić listę zapraszanych gości – przedstawicieli instytucji i organizacji, którzy mają wiedzę na temat problemu i sposobów jego rozwiązania i mogą wspomóc mieszkańców w procesie naprawczym oraz określić, jaką rolę mają podczas niego pełnić;
- ustalić miejsce spotkania oraz czas (nie tylko godzinę rozpoczęcia, ale i zakończenia).

Zaproszenie

Mieszkańców na spotkanie obywatelskie najczęściej zaprasza się za pośrednictwem ulotek roznoszonych po domach, wywieszanych na klatkach schodowych, rozkładanych w sklepach, aptekach, itp.; można także w tym celu wykorzystać formę ogłoszeń, np. w kościele lub lokalnych mediach. Wskazane jest, żeby te pisemne lub ustne ogłoszenia poprzedzić indywidualnymi rozmowami, choćby z częścią osób, które mogą być zainteresowane wspólnym rozwiązaniem problemu. Daje to szansę na poznanie potencjalnych uczestników spotkania i pozyskanie ewentualnych sojuszników. Konieczne jest także przeprowadzenie indywidualnych rozmów z ekspertami, aby precyzyjnie ustalić ich rolę w spotkaniu. Niezależnie od ustnych ustaleń na kilka dni przed spotkaniem należy skierować do nich imienne pisemne zaproszenia.

Przebieg spotkania

Od przebiegu pierwszego spotkania zależy podjęcie przez poszczególnych mieszkańców decyzji o przystąpieniu do grupy obywatelskiej, która zajmie się realizacją konkretnego zadania lub rozwiązaniem problemu. Podczas spotkania organizator społeczności lokalnej powinien odgrywać rolę facylitatora, polegającą na prowadzeniu spotkania zgodnie z planem, dbaniu o to, żeby uczestnicy wypowiadali się na temat, dopóki nie zostanie osiągnięte to, co było zamierzone. Facylitator pilnuje, żeby każdy mógł się wypowiedzieć, nie narażając się na osobiste ataki ze strony innych uczestników. Stara się wygasić ewentualne zachowania agresywne, często zwłaszcza wobec osób „funkcyjnych”, formalnie odpowiedzialnych za powstanie problemu. Facylitator musi też zapewnić mieszkańcom możliwość wyrażenia swojego niezadowolenia, inaczej sam zacznie być postrzegany jako członek lokalnego establishmentu, broniącego status quo.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Doyle, Straus 1997, s. 14-16, 41-45.

Realizacja zaplanowanych działań

Po fazie planowania organizator wspólnie z grupą inicjatywną przystępuje do wykonywania zaplanowanych działań. W zależności od złożoności planu i jego rozłożenia w czasie różna jest intensywność działania w poszczególnych etapach. Organizator wspiera i motywuje do działania. Należy pamiętać, że zwłaszcza przy planach długofalowych, z oddalonym rezultatem, początkowy zapał w sposób naturalny słabnie, a ludzie po pierwszych gestach zaangażowania powoli tracą entuzjazm. Dlatego w chwilach załamania organizator dodaje ludziom odwagi, konsekwentnie dąży do wyznaczonych celów. Ważną grupą jest komitet organizacyjny, który czuwa nad realizacją planu ze strony społeczności. Wyłaniają się lokalni liderzy, którzy są motorem zmiany. Istotnym elementem realizacji planu jest wspólne świętowanie sukcesu. Bardzo dobrze sprawdzają się wydarzenia lokalne – pikniki, festyny, na których można pokazać wszystkim mieszkańcom, co udało się osiągnąć oraz docenić tych, którzy się zaangażowali i są pozytywnym przykładem dla innych. Trzeba zaprosić władze lokalne, gazety, zadbać o promocję. Wtedy ludzie poczują się docenieni, a co za tym idzie – chętni do dalszego działania.

Cały proces działania musi być przejrzysty i otwarty na wszystkich zainteresowanych. Grupa inicjatywna i organizator powinni w stały sposób upubliczniać informacje na temat podejmowanych działań, wykorzystując takie narzędzia komunikowania się jak prosta gazetka, informacje na tablicy ogłoszeń, strona www, a zwłaszcza regularne spotkania informacyjno-organizacyjne otwarte dla wszystkich. Dobra komunikacja ze społecznością daje szansę na powiększanie się grona sojuszników zmiany.

Monitorowanie i ocena efektywności działania

Monitoring polega na systematycznym zbieraniu i analizowaniu informacji i pozwala kontrolować przebieg zainicjowanych działań (Connor 1997, s. 8). Monitoring umożliwia porównanie danych z różnych okresów działalności, co pozwala zauważyć zmiany (zarówno

dobrze, jak i źle) zachodzące w pracy organizatora społeczności lokalnej. Daje zobiektywizowane dane o tym, czy wzrosła liczba aktywnych liderów, czy powstały nowe grupy inicjatywne lub organizacje pozarządowe, czy i jakie osiągnięto sukcesy, jakie poniesiono porażki i z czego one wynikają. Taka stała autorefleksja pomaga w ocenie skuteczności realizowanych działań. Organizator społeczności lokalnej powinien więc być refleksyjnym praktykiem.

Ramka 6

ETAPY PROCESU OSŁ W SPOŁECZNOŚCIACH TERYTORIALNYCH I KATEGORIALNYCH	
Diagnoza środowiskowa	Zebranie informacji o społeczności lokalnej - całościowy ogląd przestrzeni (gmina, dzielnica, osiedle), w której będą realizowane działania, obejmujący zebranie danych o zasobach, ludziach, potencjale oraz problemach występujących na danym terenie.
	Tworzenie mapy zasobów i potrzeb , która uwzględnia „ zasoby w działaniu ” (infrastruktura, zasoby naturalne, środki finansowe), „ zasoby-możliwości ” (historia grupy/społeczności, dzięki której powstały szczególnego rodzaju więzy między jej członkami, wydarzenia bieżące, które łączą lub dzielą daną społeczność) oraz diagnozę potrzeb zarówno całej wspólnoty terytorialnej, jak i poszczególnych społeczności (grup) kategoryalnych.
Wybór podmiotu działania i rozpoznanie jego problemów i potencjału	Stworzenie profilu szerokiego środowiska (wspólnoty terytorialnej) oraz funkcjonujących w jej ramach mniejszych społeczności (określonych grup/społeczności kategoryalnych). Podjęcie decyzji, czy adresować działania do całej wspólnoty społeczności czy też do wybranej grupy (grup). Rozpoznanie potrzeb i potencjału (sił i możliwości) adresatów planowanych działań. Wybór problemu (problemów), wokół którego będą koncentrować się inicjowane działania, zebranie informacji na jego temat.
Poznawanie ludzi/ pozyskiwanie sojuszników	Nawiązanie indywidualnych kontaktów z mieszkańcami, grupami, instytucjami/organizacjami i budowa relacji partnerskich; rozpoznanie aktywnych uczestników i potencjalnych liderów – mieszkańców lub przedstawicieli instytucji/ organizacji gotowych zaangażować się w planowane działania. Tworzenie szerokiej sieci współpracy na rzecz zmiany, opierającej się przede wszystkim na więziach interpersonalnych – w społecznościach małych, a na relacjach instytucjonalnych – w społecznościach większych.
Tworzenie planu i struktury działania	Przygotowanie planu działania (co?, kiedy?, jak? zostanie zrobione, kto będzie odpowiadał za poszczególne zadania, a kto za całość?, niezbędne zasoby i fundusze). Plan działania może

grupy	uwzględniać długofalową wizję zmiany społecznej, powinien koncentrować się na mniejszych działaniach przynoszących szybkie rezultaty.
Realizacja zaplanowanych działań	Realizacja działań przez członków społeczności „nadzorowanej” przez komitet organizacyjny; kluczowa rola liderów jako „motoru” zmiany. Wspólne świętowanie sukcesu, np. podczas wydarzeń lokalnych (pikniki, festyny), by pokazać osiągnięcia ogółowi mieszkańców. Systematyczne informacje o przebiegu działań dystrybuowane przez grupę inicjatywną i organizatora za pomocą różnych kanałów komunikacji (gazetka, informacje na tablicy ogłoszeń, strona www, otwarte spotkania informacyjno-organizacyjne).
Monitorowanie i ocena efektywności działań	Systematyczne zbieranie i analizowanie informacji, pozwalające organizatorowi społeczności lokalnej kontrolować działania swoje i innych, i dokonywać niezbędnych modyfikacji.

Źródło: Opracowanie własne.

3.5. NARZĘDZIA GŁÓWNE I WSPIERAJĄCE

W modelu OSŁ przewiduje się zastosowanie **narzędzia osiowego** – pracy ze społecznością terytorialną i/lub społecznością (grupą) kategoryalną oraz **narzędzi wspierających**, jakimi są: partnerstwo lokalne, wolontariat, kampanie i wydarzenia społeczne, rzecznictwo i informacja obywatelska.

Ramka 7

NARZĘDZIE GŁÓWNE I NARZĘDZIA WSPIERAJĄCE W MODELU OSŁ	
Narzędzie główne	
PRACA ZE SPOŁECZNOŚCIĄ TERYTORIALNĄ	Pracując ze społecznością terytorialną jako całością, bada się jej potrzeby poprzez proces „badania i działania”; wyszukuje sojuszników zmiany, pomaga tworzyć strukturę planu działania, mobilizować i motywować w realizacji; monitorować i oceniać rezultaty. Jest to budowanie kompetencji całej społeczności do rozwiązywania lokalnych problemów.
PRACA ZE SPOŁECZNOŚCIĄ / GRUPĄ KATEGORIALNĄ	Wspieranie powstawania i wzmacnianie istniejących społeczności (grup) kategoryalnych (np. młodzież, samotne matki, seniorzy, niepełnosprawni). Najczęściej w procesie organizowania społeczności lokalnej przyjmują one formę grup samopomocowych, grup wsparcia i grup edukacyjnych. Jest to wzmacnianie kompetencji (społecznych, zawodowych) poszczególnych grup oraz integrowanie tych grup z całą społecznością lokalną.

Narzędzia wspierające	
PARTNERSTWO LOKALNE	Partnerstwo lokalne jest trójsektorowym porozumieniem instytucji publicznych, organizacji pozarządowych (różnych typów) i przedsiębiorstw, które są zainteresowane wspólnym działaniem na rzecz swojego terytorium. Partnerstwo z założenia ma długofalowy charakter i jest realizowane na rzecz zmiany społecznej, która ma zachodzić na danym terenie.
WOLONTARIAT	Wolontariat oznacza bezpłatne, dobrowolne, ochotnicze i świadome działanie, wykonywane okazjonalnie lub w sposób stały na rzecz innych, zwłaszcza słabszych i potrzebujących pomocy. W procesie OSŁ wolontariat może być wykorzystywany w dwojaki sposób: przez włączanie w proces zmian wolontariuszy działających na danym terenie lub w szerszym środowisku oraz przez prowadzenie edukacji środowiskowej, promującej wolontariat.
KAMPANIE I WYDARZENIA SPOŁECZNE	Kampanie informacyjne, edukacyjne i uwrażliwiające są jednym z elementów procesu rozwiązywania problemów społecznych. O skuteczności kampanii świadczy jej wpływ na zmianę postaw i przekonań, a w konsekwencji nawyków (utrwalonych wzorców zachowań) odbiorców. Elementami kampanii lub samodzielnym działaniem o podobnym edukacyjno-perswazyjnym charakterze są tzw. wydarzenia (np. festyny).
RZECZNICTWO I INFORMACJA OBYWATELSKA	Rzecznictwo to działanie skierowane na wprowadzenie zmiany polityki, stanowiska, programu instytucji publicznej bezpośrednio lub pośrednio oddziałującej na daną społeczność. Podstawową potrzebą staje się tu sfera informacji obywatelskiej.

Źródło: Opracowanie własne.

Praca ze społecznością (grupą) kategoryalną

Organizowanie grup kategoryalnych służy pobudzaniu aktywności słabszych członków społeczności doświadczających podobnych problemów. Praca **z i poprzez** grupę jest ważnym elementem procesu OSŁ. W praktyce oznacza to, że pracując ze społecznością jako całością, czy też sukcesywnie odnosząc działania do poszczególnych grup kategoryalnych, konieczne jest zarówno wspieranie istniejących już grup społecznych, jak i inicjowanie nowych. Aktywne uczestnictwo w takiej grupie przynosi szereg korzyści psychologicznych, ekonomicznych, społecznych (Wosińska 2004, s. 254).

Ramka 8

GRUPA KATEGORIALNA JAKO GRUPA SPOŁECZNA O CHARAKTERZE WTÓRNYM

Grupy społeczne dzielimy na grupy pierwotne, oparte na silnych więziach spajających i funkcjonujące jako „wspólnoty życia” (przykładem rodzina) oraz grupy wtórne, powoływane w celu realizacji określonych zadań, oparte na wspólnocie wartości i/lub interesów. Grupy kategorialne to grupy drugiego rodzaju. Tak jak i inne grupy wtórne charakteryzuje je:

- cel, który członkowie chcą wspólnie osiągnąć,
- interakcje, w jakich członkowie pozostają,
- ustalona struktura wewnątrzgrupowa, uwzględniająca podział ról, władzy, hierarchię zależności,
- pewien poziom spójności, czyli więzi między członkami,
- dynamika rozwojowa – grupa przechodzi przez różne fazy rozwoju w trakcie swego funkcjonowania.

Funkcjonowanie każdej grupy kategorialnej jako grupy społecznej odbywa się w dwóch wzajemnie przeplatających się wymiarach:

- zadaniowym, który dotyczy produktywności, czyli zadań, jakie grupa ma do wykonania oraz sposobów ich realizacji (np. grupa edukacyjna);
- społecznym, który jest związany z zależnościami występującymi między członkami (np. grupa samopomocowa).

Źródło: Wosińska 2004, s. 254; Olster 2000, s. 24-25.

Grupy społeczności kategorialnej ze względu na pełnione funkcje wobec członków można podzielić na trzy rodzaje: grupy terapeutyczne, grupy treningowe i grupy samopomocy. Wszystkie grupy, choć w nieco odmienny sposób, mogą zostać wykorzystane w procesie organizowania społeczności lokalnej. Funkcje społeczne grup kategorialnych poszczególnych rodzajów są następujące:

- **Grupy terapeutyczne** są powoływane w celu pomocy ludziom w rozwiązywaniu różnych problemów, prowadzone przez wykwalifikowanych terapeutów w formie spotkań odbywających się regularnie przez dłuższy okres czasu; pełnią one względem uczestników funkcję grup wsparcia;
- **Grupy treningowe (edukacyjne)** mają na celu wyposażenie uczestników w wiedzę oraz umiejętności; zajęcia trwają przez określony czas i mogą m.in. dotyczyć komunikacji, podejmowania decyzji, rozwiązywania konfliktów oraz problemów społecznych. Są one ważnym edukacyjnym narzędziem pracy ze środowiskami marginalizowanymi. Wspólne spotkania sprzyjają także nawiązywaniu bliższych kontaktów, wymianie doświadczeń i wspieraniu się w rozwiązywaniu istniejących trudności (elementy samopomocy);
- **Grupy samopomocy** są tworzone przez ludzi mających takie same lub podobne problemy, umożliwiające uczenie się od siebie nawzajem sposobów radzenia sobie

z nimi; nie są one prowadzone przez profesjonalistów, choć w razie potrzeby korzystają z ich pomocy. Liderem jest tu najczęściej osoba, która również boryka się z podobnymi trudnościami; grupy tego rodzaju mogą koncentrować się na problemach związanych z wszelkimi uzależnieniami lub na takich, które mają charakter czasowy, związanych z przeżywaniem żalu po stracie kogoś bliskiego, czy samotnym macierzyństwem (Olster 2002, s. 333-336).

W procesie organizowania społeczności lokalnej szczególne znaczenie mają małe grupy społeczne, głównie te o charakterze edukacyjnym i samopomocowym. Za pośrednictwem **grup edukacyjnych** możliwe jest wyposażenie przedstawicieli społeczności lokalnych w różnego rodzaju wiedzę oraz umiejętności, które następnie staną się ważnym narzędziem w pracy ze środowiskami wykluczonymi lub zagrożonymi tym zjawiskiem. Wiedza i umiejętności w przypadku osób z grup ryzyka to duża szansa na to, że będą oni aktywnie włączać się w życie społeczne i korzystać z przysługujących im praw, np. wyposażenie osób długotrwale bezrobotnych w umiejętność poruszania się po rynku pracy zwiększa ich szanse powrotu na ten rynek. W grupach treningowych dominującą rolę odgrywa edukacja, ale wspólne spotkania sprzyjają także nawiązywaniu bliższych kontaktów, wymianie doświadczeń i wspieraniu się w rozwiązywaniu istniejących trudności. Wartość **grup samopomocowych** została dostrzeżona przez wszystkich teoretyków i praktyków zajmujących się grupami. Udział w działaniach samopomocowych, w szczególności gdy bierze w nich udział większa liczba osób, jak w przypadku grup samopomocowych, przynosi człowiekowi wiele różnych korzyści. Część z nich ma charakter materialny, część natomiast ma znaczenie psychologiczne. Do tej drugiej grupy należą: samodoskonalenie, samoakceptacja, akceptacja przez innych, pokonanie nieśmiałości i zahamowań w kontaktach z innymi, zwiększenie lub wykształcenie umiejętności wyrażania uczuć i myśli, przełamywanie samotności i izolacji, wydobywanie ze stanu przygnębienia, ukształtowanie umiejętności pomagania, zainteresowanie sprawami innych, rozwijanie życiowej zaradności, obudzenie nadziei.

Ramka 9

GRUPY SAMOPOMOCY
Definicja grupy samopomocowej
„Grupy samopomocowe są dobrowolnymi, małymi strukturami grupowymi, nastawionymi na wzajemną pomoc i osiągnięcie określonego celu. Są one zwykle tworzone przez ludzi uznających się za równych sobie, którzy skupili się, aby sobie pomóc w zaspokojeniu wspólnej potrzeby, przewyciężaniu wspólnego upośledzenia lub utrudniających życie problemów oraz w osiągnięciu pożądaných zmian społecznych i (lub) osobowościowych. Założyciele i członkowie takich grup uważają, że ich potrzeby nie są lub nie mogą być zaspokojone przez istniejące instytucje społeczne lub za ich pośrednictwem” (definicja Katz i Bander).

Rodzaje grup samopomocowych

- Grupy skupiające ludzi z dysfunkcjami, które na dłuższą metę uniemożliwiają normalne funkcjonowanie w społeczności, a dodatkowo mogą prowadzić do ich społecznego naznaczenia, np. osoby uzależnione od alkoholu lub narkotyków czy chorzy psychicznie;
- Grupy ludzi, którzy są blisko związani z osobami dysfunkcyjnymi, współdoświadczający skutków tych dysfunkcji, np. członkowie rodzin osób uzależnionych od alkoholu lub narkotyków;
- Grupy ludzi doświadczających problemów, które nie powodują ich naznaczenia społecznego, ale przyczyniają się do ich społecznej izolacji, np. samotne matki, rodzice dzieci nieuleczalnie chorych;
- Grupy etniczne, religijne, rasowe, które służą zachowaniu tożsamości kulturowej oraz ochronie przed dyskryminacją;
- Grupy o charakterze „zadaniowym”, powoływane do rozwiązania wspólnymi siłami członków określonych problemów społecznych występujących na danym terenie, np. grupy ekologiczne.

Funkcje grup samopomocowych

Związane z zaspakajaniem potrzeb i aspiracji członków grupy:

- Funkcja afiliacji (przynależności), ułatwiająca „odnalezienie się” w sytuacji trudnej przez nawiązanie kontaktu z ludźmi mającymi podobne problemy;
- Funkcja ekspresyjna, polegająca na umożliwieniu pogłębiania wiedzy, realizacji hobby wspólnie z osobami o podobnych zainteresowaniach, pasjach życiowych;
- Funkcja pomocowa, związana z udzielaniem przez członków grupy bezpośredniego wsparcia członkowi znajdującemu się w sytuacji szczególnie trudnej, np. zapewnienie poczucia bezpieczeństwa, wytrwania w trzeźwości.

Związane z zaspakajaniem potrzeb szerszej społeczności:

- Funkcja integracyjna, umożliwiająca odbudowanie więzi społecznych, zmniejszenie społecznego dystansu między członkami;
- Funkcja reprezentacji (rzecznicza), wyrażająca się w przedstawianiu na forum publicznym specyficznego punktu widzenia oraz reprezentowaniu interesów członków.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Załuska 1998 a; b.

Oprócz pomocy w zawiązaniu się małych grup samopomocowych wskazane jest także inicjowanie w środowisku lokalnym grup większych, łączących przedstawicieli różnych grup kategorialnych. Przykładem mogą być kluby seniora, kluby mam, kluby integracji społecznej, czy też kluby młodzieżowe, których charakter łączy w sobie samopomoc, edukację oraz rekreację. Takie szersze grupy sprzyjają społecznemu zakorzenieniu słabszych członków

wspólnoty lokalnej. Ich istnienie dodatkowo sprzyja „agregacji” problemów poszczególnych grup kategorialnych w szersze „kwestie”, czyli sprawy ważne dla całej społeczności.

Partnerstwo lokalne

Partnerstwo lokalne jest trójsektorowym porozumieniem instytucji publicznych, organizacji szeroko rozumianego trzeciego sektora oraz przedsiębiorstw z danego terytorium, które są zainteresowane wspólnym działaniem na rzecz rozwoju lokalnego. Partnerstwo z założenia ma długofalowy charakter i jest ukierunkowane na osiągnięcie trwałej, korzystnej zmiany społecznej. Podmioty zaangażowane w partnerstwo działają na rzecz wspólnych celów, które wcześniej – także wspólnie – ustalają. Uczestnictwo w działaniach partnerstwa lokalnego ma charakter dobrowolny, polega na łączeniu zasobów, dzieleniu sukcesów i porażek. Należy też podkreślić element równouprawnienia w partnerstwie, zapewniający taki sam wpływ różnych partnerów na wspólnie prowadzone działania, niezależnie od ich statusu i pozycji w społeczności.

Ramka 10

PARTNERSTWO LOKALNE
Typy partnerstwa
<p>Partnerstwo terytorialne to otwarte porozumienie co najmniej trzech, zachowujących autonomię, partnerów, reprezentujących co najmniej dwa sektory (spośród trzech: publicznego, prywatnego i pozarządowego), którzy wspólnie realizują długoterminowe działania na rzecz określonego terytorium (zwykle wyznaczonego przez podział administracyjny kraju, np. gmina, powiat) przy zachowaniu zasady równości w dostępie do zasobów partnerstwa, ponoszeniu odpowiedzialności i ryzyka oraz korzystaniu z osiągniętych rezultatów. Celem tych partnerstw jest wypracowanie trwałych efektów związanych z zaspakajaniem potrzeb mieszkańców w różnych dziedzinach życia społecznego. W literaturze anglojęzycznej partnerstwo terytorialne określane jest czasem jako partnerstwo „oparte na obszarze” (<i>area-based partnerships</i>). W literaturze polskiej określa się je także jako „grupy partnerskie”. W dokumentach programowych unijnej Inicjatywy Wspólnotowej LEADER, której celem było wspieranie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz aktywizacja społeczności lokalnych, partnerstwa terytorialne nazywane były Lokalnymi Grupami Działania (ang. <i>Local Action Groups</i>).</p> <p>Partnerstwo problemowe stanowi prostszą („zadaniową”), a przez to bardziej powszechną formę międzysektorowego współdziałania, które polega na koncentracji na konkretnym, zdiagnozowanym problemie danej społeczności oraz wspólnej, systematycznej pracy partnerów z różnych sektorów na rzecz jego rozwiązania, a tym samym na rzecz konkretnej kategorialnej grupy beneficjentów. Partnerstwa problemowe często zawiązywane są dla poprawy sytuacji grup kategorialnych wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem społecznym, które na skutek doświadczanej marginalizacji nie są w stanie zorganizować się same dla ochrony własnych interesów. Udział w pracach takiego partnerstwa również jest dobrowolny i obowiązuje w nim podobna zasada równych kompetencji członków.</p>

Formy partnerstwa

Partnerstwa lokalne (obu typów) mogą przyjąć różne formy współdziałania, mniej lub bardziej zintegrowane oraz sformalizowane. Ze względu na poziom integracji/formalizacji wyróżnia się trzy podstawowe formy partnerskiego współdziałania:

- **Sieć** – to forma współdziałania partnerskiego oparta na mało sformalizowanych zasadach i założeniu, że przystąpienie organizacji/institucji do tej formy partnerstwa nie powoduje ograniczenia ich autonomii;
- **Koordinacja** – to forma aktywności partnerstwa obejmująca różnorodne działania wykraczające poza wymianę informacji. Członkostwo jest tutaj bardziej stabilne niż w sieci, dookreślone formalną umową i wymaga zaangażowania czasu, środków finansowych i innych zasobów. Koordinacja jest zazwyczaj związana z realizacją jakiegoś konkretnego celu, lecz krótkoterminowego;
- **Współpraca** – to forma aktywności partnerstwa silnie wiążąca podmioty członkowskie jasno określonym celem wspólnym. Wszelkie działania, zaangażowanie finansowe, osobowe czy rzeczowe partnerów określone są formalną umową.

Źródło: Na podstawie: Furmankiewicz 2006, s. 113-132; Skrzypczak, Jordan, red. 2002.

Partnerstwo powinno bazować na jak najszerszej sieci współdziałania różnych zinstytucjonalizowanych podmiotów aktywnych na danym terenie, obejmującej instytucje samorządu terytorialnego, instytucje państwowe, społecznie odpowiedzialnych przedsiębiorców, organizacje pozarządowe (i zrównane z nimi prawnie kościelne podmioty trzeciego sektora), kościoły i związki wyznaniowe. Świadome pomijanie przez organizatora społeczności lokalnej przy zawiązywaniu partnerstwa lokalnego jakichś funkcjonujących w obrębie społeczności lokalnej środowisk czy kategorii podmiotów sprawiałoby, że podejmowane działanie integrujące miałoby równocześnie swój wykluczający aspekt. Ponadto w ten sposób partnerstwo byłoby pozbawione jakiejś części potencjalnych zasobów – czy to ludzkich, czy materialnych. Należy też pamiętać, że udział w pracach partnerstwa jest dobrowolny i dlatego organizator społeczności lokalnej powinien zaakceptować i uszanować odmowę podjęcia współdziałania ze strony określonych podmiotów instytucjonalnych czy środowisk. Przy czym wcześniejsze zaproponowanie współpracy takim podmiotom może sprawić, że w przypadku odmowy nie będą one zdeklarowanymi przeciwnikami inicjatywy partnerskiej, a może nawet będą jej życzliwymi obserwatorami czy „ukrytymi” sojusznikami.

Inicjując zawiązanie partnerstwa lokalnego, organizator społeczności lokalnej powinien mieć też na uwadze, że może ono efektywnie funkcjonować tylko wówczas, gdy spotyka się z przychylnością lokalnych decydentów i będzie mogło korzystać z infrastruktury publicznej. Partnerstwo działające niejako „wbrew” lokalnej władzy czy choćby „obok” niej skazane jest na porażkę. Akceptacja ze strony lokalnych decydentów nie jest jednak warunkiem wystarczającym trwałości i efektywności partnerstwa. Partnerstwa lokalne często rozpadają się na skutek braku wiedzy o mechanizmach swego funkcjonowania i związanym z tym nieprzebrnięciem zasad współdziałania. Dlatego należy jasno sprecyzować charakter każdego zawiązanego lokalnego partnerstwa (typ: terytorialne czy problemowe; forma: sieć,

koordynacja czy współpraca) i stosować odpowiednie metody działania. Klucz do sukcesu związanego partnerstwa tkwi zaś w przestrzeganiu przez jego członków trzech fundamentalnych zasad:

- dobrowolności udziału uczestników partnerstwa,
- równości uczestników wobec siebie,
- zaangażowania partnerów we wspólnie ustalony przez wszystkich uczestników problem i sposoby jego rozwiązania.

Wolontariat

Aktywność społeczna, przynosząca zmianę i twórczo kształtująca rzeczywistość, może przybierać różnorodne formy. Jedną z nich jest wolontariat (łac. *voluntas* – dobra wola, dobrowolność), który oznacza bezpłatne, dobrowolne, ochotnicze i świadome działanie, wykonywane okazjonalnie lub w sposób stały na rzecz innych (poza rodziną, przyjaciółmi lub znajomymi, którzy pomagając sobie nawzajem nie są wolontariuszami) (Górecki 1999, s. 335). Wolontariat może mieć różny charakter: służby społecznej, pracy społecznej, zaangażowania *pro publico bono*, czy tzw. wolontariatu pracowniczego (Rymsza 2010). Wolontariat wydobywa tkwiący w każdej jednostce potencjał oraz uwrażliwia na potrzeby drugiego człowieka, grupy czy społeczności. Jest on szansą na „wykorzystanie własnych umiejętności i doświadczeń, rozwinięcie zainteresowań, zdobycie doświadczenia w nowych dziedzinach, wywarcie wpływu na zmiany społeczne i zaangażowanie się” (Jordan, Ochman 1999, s. 64). Co ważne, wolontariat sprawia, że osoby ze środowisk marginalizowanych (niepełnosprawne, bezrobotne, ubogie, ludzie starsi odczuwający osamotnienie itp.) mogą być nie tylko odbiorcami wsparcia, ale i świadczącymi pomoc, co stwarza szansę na wyjście z marazmu, izolacji i reintegrację ze społecznością lokalną.

Wolontariuszem może być każdy świadomy swoich czynów człowiek, w każdym okresie swojego życia. W procesie OSŁ wolontariat może być wykorzystywany w dwojaki sposób:

- przez włączanie w proces zmian wolontariuszy już działających na danym terenie lub w szerszym środowisku;
- przez prowadzenie edukacji środowiskowej, promującej wolontariat i zachęcającej do włączania się w tego rodzaju działania mieszkańców, w szczególności tych, wokół których organizator społeczności lokalnej koncentruje swoje działania.

Istotnym elementem promocji wolontariatu jest przygotowywanie lokalnych organizacji i instytucji oraz samych mieszkańców do korzystania z pomocy wolontariuszy, a także inicjowanie zawiązywania struktur działań wolontarystycznych, takich jak centra lub biura wolontariatu oraz kluby i koła wolontariusza. Warto mieć na uwadze, że wolontariat jest działaniem dobrowolnym, ale bynajmniej nie „dowolnym”, gdyż jego praktykowanie regulują przepisy prawne⁵. Ustawodawca określił m.in., że wolontariat

⁵ Ustawa z 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz. U. 2003 roku, nr 96, poz. 874 ze zm.

nie może być formą świadczenia pracy na rzecz podmiotów komercyjnych, a jedynie na rzecz organizacji pozarządowych (i zrównanych z nimi kościelnych podmiotów trzeciego sektora) oraz instytucji publicznych. W firmach prywatnych praktykowany jest tzw. wolontariat pracowniczy polegający na zaangażowaniu pracowników w przedsięwzięcia społeczne. Kodeks pracy stanowi jednak, że pracodawca prywatny zobowiązany jest zapłacić wynagrodzenie każdej osobie wykonującej prace na jego rzecz⁶.

Wydarzenia i kampanie społeczne

Trwałej zmiany społecznej nie da się osiągnąć bez wpływania na postawy członków społeczności lokalnej. Reintegracja zawodowa osób długotrwale bezrobotnych często nie jest możliwa bez zmiany ich podejścia do pracy. Pomoc rodzinom z dziećmi przewlekle lub nieuleczalnie chorymi wymaga zmiany oczekiwań rodziców wobec własnych dzieci, zaakceptowania ich takimi, jakimi są. W szczególności zmiana postaw jest kluczowym elementem skutecznej pomocy osobom z grup kategoryalnych i środowisk trwale usytuowanych na marginesie życia społecznego, które – paradoksalnie – właśnie z tego powodu nie odczuwają potrzeby zmiany swej sytuacji życiowej, a nawet mogą sobie takiej zmiany nie życzyć. Takie podejście charakteryzuje środowiska dotknięte daleko idącą deprivacją potrzeb (przykładem osoby bezdomne, które nie chcą zmienić utrwalonego stylu życia), środowiska odmienne kulturowo (np. społeczności romskie), czy młodzieżowe grupy subkulturowe (chodzi o sytuacje, gdy przynależność do takich grup jest związana z wadliwą socjalizacją czy społecznym nieprzystosowaniem i ma charakter „ucieczkowy”).

Kształtowanie postaw nie powinno jednak obejmować tylko członków najbardziej marginalizowanych grup funkcjonujących w danej społeczności, ale także „zwykłych” mieszkańców. Nie wystarczy bowiem namówić tych pierwszych do współdziałania, warunkiem ich społecznej inkluzji często jest bowiem także zmiana nastawienia do nich ze strony ogółu mieszkańców. Proces marginalizacji zazwyczaj składa się ze sprzężonych i wzajemnie wzmacniających się elementów, tzw. automarginalizacji, i wykluczających reakcji otoczenia (zjawisko naznaczania społecznego, utrzymywanie dystansu społecznego itp.).

Przykładem działań edukacyjno-uważliwiających, skierowanych do ogółu mieszkańców, są **lokalne kampanie społeczne**. Celem kampanii społeczno-edukacyjnych może być:

- ukazanie wagi konkretnego problemu (wpływanie na przekonania),
- spowodowanie zmiany nastawienia wobec tego problemu i dotkniętych nim członków społeczności (kształtowanie postaw),
- utrwalanie nowych wzorców zachowań (kształtowanie nawyków).

Nie są to cele rozłączne, ale raczej ząębające się: zmiana przekonań jest często warunkiem brzegowym zmiany postawy, która z kolei jest niezbędna dla wykształcenia się pożądanych nawyków (także zachowania odruchowe są ukierunkowane na określone wartości i stanowią często nieuświadamiany wyraz określonych postaw). Dlatego profil takich kampanii dobrze oddaje hasło „od przekonań przez postawy po nawyki” (Schindler 2006).

⁶ Wyjątkiem od tej reguły są praktyki i staże zawodowe, które nie są jednak formą wolontariatu.

Należy mieć na uwadze, że zmiana postawy jest procesem długotrwałym i nie zawsze można ją osiągnąć przez krótkotrwałe kampanie społeczne (Prochenko 2007). Nie warto mistyfikować wpływu kampanii społecznych, ale możliwie precyzyjnie zidentyfikować, co może ona zmienić, a czego nie. Oddziaływanie każdej kampanii (nie tylko społecznej) zazwyczaj zwiększa się wraz z dywersyfikacją kanałów komunikacyjnych. Samo oplakatowanie osiedla czy nawet całego miasta, choćby i we współpracy z firmą outdoorową, rzadko kiedy jest skuteczne. Dla kampanii społecznych ważne jest zawieranie koalicji z różnymi podmiotami posiadającymi różne możliwości komunikacyjne, ale szczególnie z podmiotami społecznymi. Kanały komunikacji społecznej są bowiem najlepszym narzędziem upowszechniania społecznych w swej treści przekazów.

Elementem kampanii lub samodzielnym działaniem o podobnym edukacyjno-uważliwiającym charakterze są tzw. **wydarzenia** (ang. *events*). Lokalne przedsięwzięcia aktywizujące bardzo często sprowadzają się do organizowania większego spotkania, na przykład festynu. Celem takiego wydarzenia zazwyczaj jest wyłącznie integracja mieszkańców. W modelu OSŁ funkcje takich wydarzeń ulegają poszerzeniu w kierunku promocyjno-edukacyjnym; zabawowy charakter takich spotkań można i warto wykorzystać zarówno do promocji innych planowanych działań, jak i zmiany postaw i przekonań uczestniczących osób. Festyn może być nawet elementem ogniskującym wokół siebie całą kampanię uważliwiającą, która staje się wówczas tzw. kampanią „eventową” (Prochenko 2007).

Rzecznictwo i informacja obywatelska

Jednym z narzędzi, które może skutecznie wpłynąć na realizację podejmowanych w społeczności programów ukierunkowanych na rozwiązanie określonych problemów, jest działalność rzecznicza. **Rzecznictwo** to „różnorakie formy wywierania wpływu na procesy decyzyjne przez społeczeństwo, działanie skierowane na wprowadzenie zmiany polityki, stanowiska, programu dowolnej instytucji działającej na dowolnym szczeblu: lokalnym, regionalnym, krajowym lub międzynarodowym. Obejmuje różne strategie (m.in. lobbying, monitoring, konsultowanie programów polityki społecznej oraz marketing społeczny)” (Wygnańska 2006, s. 22). Znaczenie działalności rzeczniczej związane jest z tym, że nie wszystko, co wiąże się z funkcjonowaniem społeczności lokalnej, zależy od woli i nastawienia mieszkańców, pewne decyzje pozostają w rękach przedstawicieli władzy (np. normy prawne, przy czym nie chodzi tylko o uchwalanie ustaw przez parlament, ale i o prawo miejscowe, stanowione przez radnych). Działalność rzecznicza jest prowadzona w celu artikulacji interesów społecznych (a zwłaszcza interesów osób i społeczności słabszych), zmiany niekorzystnych przepisów prawnych czy wadliwej praktyki urzędniczej. Rzecznictwo może też być formą mobilizacji społeczności lokalnych w celu wprowadzenia określonych zmian; przyjmuje wówczas postać oddolnych kampanii, obejmujących wiece,

happenings i inne masowe akcje organizowane w przestrzeni publicznej (ang. *grass roots campaigns*)⁷.

W pracy ze społecznościami zagrożonymi wykluczeniem społecznym działalność tego typu trzeba rozpocząć od ułatwienia/organizowania lokalnej komunikacji społecznej. Miejscem udzielania informacji o wielu aspektach życia lokalnego może być **Punkt Informacji Obywatelskiej** (PIO). Szybko zmieniające się w Polsce przepisy prawne i rozwiązania administracyjne sprawiają, że ludzie gubią się w plątaninie przepisów, procedur i struktur instytucji, które mają im pomoc. Narasta bezradność powodowana nieznaną ilością przepisów prawnych, dotyczących bezpośrednio obywateli, a także utrudnieniami wynikającymi z różnych dysfunkcji i deficytów, jak brak pieniędzy, czy zamieszkanie na peryferiach (ograniczenia komunikacyjne). Informacja obywatelska dotyczy możliwości rozwiązywania problemów indywidualnych i grupowych. Nie chodzi tu o to, aby wyręczać ludzi i działać za nich, wzmacniając syndrom wyuczonej bezradności, lecz by wspierać mieszkańców w samodzielnym podejmowaniu decyzji. PIO udziela indywidualnych porad w oparciu o ulotki i informatory, gromadzi wiedzę o istniejących lokalnych i ponadlokalnych instytucjach, urzędach i ich kompetencjach, zapewnia podstawową pomoc przy pisaniu podań, odwołań i uruchamiania procedur administracyjnych (poradnictwo z zakresu Kodeksu Postępowania Administracyjnego). Odpowiednio przeszkoleni pracownicy lub wolontariusze służą informacją i wsparciem bez zbędnego formalizmu i biurokracji. W zwykłym ludzkim kontakcie sprawy stają się możliwe do rozwiązania, a wizyta w punkcie informacyjnym jest początkiem tego procesu. PIO stanowi też rzeczywiste i symboliczne otwarcie się sfery lokalnych instytucji na problemy mieszkańców, bez względu na ich charakter. Organizator społeczności lokalnej powinien wykorzystać PIO do tego, aby upowszechnianie informacji obywatelskiej było początkiem budowania społecznego zaufania, tworzyło kapitał społeczny, ułatwiający podejmowanie innych działań środowiskowych. Dlatego warto, aby PIO nie przypominało quasi-urzędu, ale funkcjonowało na zasadzie na przykład kawiarenki, w której mieszkańcy mogą zobaczyć także wystawę plastyczną lokalnego artysty, poczytać prasę lokalną, porozmawiać o problemach, nawiązać kontakty.

3.6. KOMPONENTY I STRUKTURA DZIAŁAŃ PRAKTYCZNYCH

Strukturę praktyki środowiskowej w proponowanym modelowym ujęciu OSL tworzą cztery podstawowe, powiązane ze sobą, ale wyodrębniane komponenty (moduły programowe): diagnoza, aktywizacja, edukacja, integracja.

⁷ Warto odróżniać rzecznictwo w interesie społecznym od działalności lobbingowej prowadzonej przez grupy interesu, zwłaszcza gospodarczych. Różnią się one nie tylko tym, czyj interes jest w ten sposób promowany (interes społeczny a interesy gospodarcze), ale i w jaki sposób. Klasyczny lobbing jest oddziaływaniem na decydentów w zaciszu gabinetów, rzecznictwo w większym stopniu ma charakter publiczny.

Ramka 11

STRUKTURA OSŁ: CZTERY MODUŁY PROGRAMOWE		
	Wymiar refleksji społecznej	Wymiar (współ)działania społecznego
Źródła zmiany	DIAGNOZA	AKTYWIZACJA
	Oznacza zbieranie niezbędnych danych oraz ich opracowanie, celem poznania przyczyn i przejawów danego zjawiska oraz odkrycia potencjału badanych podmiotów, który będzie wykorzystywany w procesie zmiany.	Aktywizowanie społeczności lokalnych w oparciu o sieci powiązań i kontakty grupowe, a przede wszystkim o wspólne działanie oraz mobilizowanie ludzi, wyzwalanie i wzmacnianie ich potencjału.
Cele zmiany	EDUKACJA	INTEGRACJA
	Edukacja organizuje się wokół czterech aspektów kształcenia, które są filarami wiedzy dla każdej jednostki przez całe życie: uczyć się, aby wiedzieć, aby działać, aby żyć wspólnie i aby być (Delors, 1998). W procesie organizowania społeczności lokalnej dużą rolę odgrywa edukacja nieformalna.	Integracja to proces tworzenia (tworzenia się) całości z mniejszych elementów (scalanie, scalenie). Proces tworzenia całości (społeczności) dokonuje się przez powoływanie do życia wspólnych instytucji, a nade wszystko przez kreowanie wspólnych wartości, wzorców działania, poglądów i interesów.

Źródło: Opracowanie własne.

Diagnoza

Diagnoza (z gr. rozpoznanie, rozróżnienie) to metodyczne zbieranie danych oraz ich opracowywanie ukierunkowane na poznanie przyczyn i przejawów konkretnego zjawiska (zjawisk). Badania diagnostyczne mają charakter zarówno poznawczy, jak i praktyczny. (Kawula 1999, s. 49-52). Diagnoza nie jest jednorazowym „pomiarem”, ale procesem badawczym rozłożonym w czasie, który: (1) stanowi punkt wyjścia do planowania działań praktycznych, (2) służy systematycznej kontroli przebiegu tych działań oraz (3) pozwala na ocenę ich efektywności (Pilch, Lepalczyk, red. 1995, s. 61). Badania diagnostyczne w społecznościach lokalnych nie muszą mieć charakteru *stricte* socjologicznego, ale powinny być prowadzone w sposób metodyczny, w oparciu o określony schemat, z wykorzystaniem różnych metod i technik badawczych.

W diagnozie sytuacji społeczności lokalnej ważną rolę odgrywają badania jakościowe, które „akcentują kreatywne, dynamiczne tworzenie świata, nadawanie mu sensu i znaczeń podzielanych we wspólnocie społecznej” (Pałka, red. 2010, s. 82). Tak ukierunkowane

badania odkrywają sposoby radzenia sobie mieszkańców z różnymi problemami dnia codziennego, ich mocne i słabe strony oraz rekonstruuje społeczne interpretacje różnych zachodzących we wspólnocie wydarzeń. Do podstawowych metod stosowanych w diagnostycznych badaniach jakościowych należą: obserwacja, wywiad, analiza dokumentów i tzw. metoda biograficzna.

Diagnostyczne badania jakościowe mogą mieć charakter badań zaangażowanych (badań w działaniu – ang. *action research*) i wówczas wspierają one projektowane zmiany, tworząc warunki sprzyjające procesom edukacyjnym. Przykładowo, mieszkańcy dzięki rozmowie z badaczem mogą uświadomić sobie wagę pewnych spraw lub sprecyzować własne poglądy, stanowiska, a w konsekwencji może być im łatwiej włączyć się w projektowane działania.

Ramka 12

METODY I TECHNIKI BADAWCZE W DIAGNOZIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ

Badania niereaktywne są najbardziej przydatne w pierwszej fazie diagnozy, w której tworzony jest ogólny profil społeczności terytorialnej. Wykorzystuje się w nich różne metody badawcze (zarówno jakościowe, jak i ilościowe), a zwłaszcza analizę treści dostępnych dokumentów i innych wytworzonych lokalnie materiałów, jak lokalne strony www, lokalne gazety, wiadomości umieszczane na tablicach ogłoszeniowych, przepisy prawa miejscowego. Badania te służą poznaniu cech społeczno-demograficznych wspólnoty lokalnej, wielkości i jakości zasobów instytucjonalnych (infrastruktury), potencjału społeczności czy poziomu aktywności mieszkańców.

Obserwacja to metoda stosowana w całym procesie diagnostycznym, która polega na celowym, ukierunkowanym, systematycznym przyglądaniu się (postrzeganiu) wybranej grupie ludzi, czy zjawisku. Dla diagnozy społeczności szczególne wartościowa jest obserwacja uczestnicząca, w ramach której badacz uczestniczy w naturalnych sytuacjach społecznych na prawach zwykłego członka, uczestnika, a równocześnie zbiera w ten sposób informacje o badanym zjawisku czy społeczności. Badacz taki nie powinien jednak podejmować funkcji, poprzez które wpływa na bieg wydarzeń.

Wywiad to metoda stosowana na każdym etapie procesu diagnozy, jest rodzajem interakcji między badaczem i badanym, której strukturę określa ten pierwszy. Do wywiadów zalecanych do stosowania w diagnozie społeczności lokalnych należą wywiady nieskategoryzowane, grupowe oraz narracyjne, a więc o stosunkowo niskim poziomie sformalizowania.

Metoda biograficzna łączy różne metody i techniki badawcze, takie jak analiza dokumentów osobistych (dzienników, życiorysów, pamiętników, wspomnień), obserwacja, sondaż, wywiad biograficzny. Dzięki niej możliwa jest analiza przebiegu życia (rodzinnego, zawodowego, towarzyskiego) poszczególnych mieszkańców w określonym kontekście społecznym. W diagnozie społeczności na podstawie zrekonstruowanych społecznych biografii poszczególnych jednostek czy rodzin można tworzyć wspólną biografię całej społeczności lub wybranej grupy (grup) wchodzącej w jej skład.

Badanie w działaniu to badanie w największym stopniu ukierunkowane na praktykę i związane z działaniem praktycznym. W roli badacza występuje organizator zmiany

społecznej, np. organizator społeczności lokalnej. Badanie i działanie są tu sprzężone w sposób nie pozwalający na ich rozdzielenie – można powiedzieć, że badanie jest formą działania, a działanie formą badania. Pełny cykl badania i działania obejmuje: uświadomienie problemu i jego zdefiniowanie, zgromadzenie niezbędnych informacji, sporządzenie listy możliwych rozwiązań, wybór strategii działania, przeprowadzenie zmiany, rejestrowanie i ocena osiągniętych efektów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Babbie 2003; Lofland, Snow, Anderson, Lofland 2009; Palka, red. 2010; Sztumski 1999.

Aktywizacja

Aktywizacja społeczności lokalnych to podstawa działania na rzecz rozwoju lokalnego rozumianego nie tylko w kontekście gospodarczym, kulturowym, ale przede wszystkim społecznym. Aktywizowanie społeczności lokalnych opiera się na sieciach powiązań, kontaktach grupowych, a przede wszystkim na wspólnym działaniu. Jest formą mobilizowania ludzi do samopomocy indywidualnej i kolektywnej, wyzwiania i wzmacniania ich potencjału rozwojowego. Działania aktywizujące zmierzają do zmiany społecznej polegającej na upodmiotowieniu, „uobywatelnieniu” mieszkańców. Jeżeli są to mieszkańcy społeczności marginalizowanych, a z takimi mają do czynienia organizatorzy społeczności lokalnych realizujący swe działania w ramach systemu pomocy społecznej, aktywizacja powinna prowadzić do usamodzielnienia życiowego mieszkańców, a także zaspokojenia zbiorowych potrzeb całej społeczności.

Programy aktywizujące odwołują się do zasady pomocniczości, zakładającej, że wsparcie powinno być udzielane przez struktury jak najbliższe ludziom i w sposób nie odbierający im odpowiedzialności za własny los.

Programy aktywizujące mogą mieć charakter zarówno bardziej zindywidualizowany (Berkel, Valkenburg 2007), jak i środowiskowy. Aktywizacja w ramach modelu OSŁ zakłada, że podmiotem działań aktywizujących jest cała społeczność lokalna lub funkcjonujące w jej ramach grupy kategoriale. Tak ukierunkowane programy aktywizujące są elementem rozwoju społeczności lokalnych (*community development*), są ukierunkowane na tworzenie wspólnego dobra, kształtowanie postaw prospołecznych; ważnym elementem jest zakładanie lokalnych stowarzyszeń i grup działania. W programach aktywizujących wykorzystuje się dorobek różnych nauk społecznych: socjologii (tzw. paradygmat *empowerment* – por. Berger, Nauhaus 1975), polityki społecznej (por. Kaźmierczak, Rymsza, red. 2003), a w szczególności pedagogiki społecznej. W przypadku tej ostatniej warto podkreślić dorobek polskiej szkoły z okresu międzywojennego, związany z Haliną Radlińską i upowszechnianą przez nią koncepcją rozwijania sił witalnych środowiska społecznego, a kontynuowany – w niekorzystnych uwarunkowaniach PRL przez Aleksandra Kamińskiego (Górniewska-Zwolak 1999, s. 10).

Integracja społeczna

Integracja to proces tworzenia całości z mniejszych elementów – scalanie, uspoźnianie. Określenie „zintegrowany” znaczy nierozdzielnie związany z całością. Proces integrowania społeczności dokonuje się przez kreowanie wspólnych wartości i wzorców działania, uzgadnianie poglądów, uspoźnianie interesów, wreszcie powoływanie do życia wspólnych instytucji. Społeczność zintegrowaną cechuje spójność (co nie oznacza, że wszyscy są do siebie podobni, ale że każdy ma swoje miejsce) oraz zdolność do normalnego funkcjonowania i rozwoju.

Można wyodrębnić cztery typy integracji: normatywną, funkcjonalną, komunikatywną i kulturową. Pierwsze trzy składają się na integrację społeczną i opisują właściwości systemu społecznego, zaś integracja kulturowa zgodnie ze swą nazwą odnosi się do sfery kultury.

Ramka 13

TYPY INTEGRACJI SPOŁECZNEJ
<ul style="list-style-type: none">• Integracja normatywna oznacza zgodność zachowania, postępowania członków społeczności z systemem wartości i wzorcami (normami) zachowań obowiązujących w tej społeczności. Normy określają, jak należy postępować w określonych sytuacjach. Wysoki poziom integracji normatywnej przyczynia się do stabilizacji społecznej, zwiększa poczucie bezpieczeństwa mieszkańców, umożliwia sprawne funkcjonowanie społeczności nie tylko w sytuacjach normalnych, ale także trudnych.• Integracja funkcjonalna przejawia się w działalności osób, grup lub instytucji zgodnej z rolami wyznaczonymi im przez społeczność. Role te są odzwierciedleniem podziału pracy i zajmowanych pozycji społecznych. W integracji funkcjonalnej chodzi przede wszystkim o zharmonizowanie działalności (postępowania) jednostek, grup i instytucji. Owo zharmonizowanie najczęściej rozpatruje się w odniesieniu do złożonych funkcji, celów społeczności.• Integracja komunikatywna manifestuje się w sprawnej i systematycznej wymianie informacji między mieszkańcami, grupami społecznymi i instytucjami danej społeczności. Komunikacja społeczna między elementami składowymi danej społeczności jest niezbędnym warunkiem jej istnienia i funkcjonowania jako pewnej całości.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Winiarski 1999, s. 108-109.

Istotą aktywizacji społeczności lokalnej powinny być działania obejmujące jak najszersze spektrum przyczyn i występujących problemów, oparte na rzetelnej diagnozie sytuacji oraz planie działania. Działania z zakresu integracji społecznej są w szczególności

adresowane do osób i środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym⁸. Należą do nich takie grupy społeczności kategorialne jak:

⁸ Zespół pracujący nad Narodową Strategią Integracji Społecznej zdefiniował integrację społeczną jako: „działania wspólnotowe na zasadach dialogu, wzajemności i równorzędności, których celem jest dążenie

- osoby długotrwale bezrobotne lub mające trudności w „zakorzenieniu się” na rynku pracy z powodu różnych dysfunkcji i ograniczeń (wiek, obniżona sprawność, trudności komunikacyjne, znaczne obciążenie innymi obowiązkami),
- osoby niepełnosprawne i ich rodziny,
- dzieci i młodzież ze środowisk ubogich, w tym m.in. rodzin wielodzietnych i niepełnych,
- osoby uzależnione od alkoholu i narkotyków podejmujące leczenie lub po przebytych leczeniu,
- osoby bezdomne, zagrożone bezdomnością, z problemami mieszkaniowymi (zagrożenie eksmisją, zamieszkiwanie w lokalu substandardowym).

Edukacja

Edukacja (łac. *educatio*, czyli wychowanie, kształcenie) organizuje się wokół czterech aspektów kształcenia: poznawczego (uczyć się, aby wiedzieć), socjalizacyjnego (uczyć się, aby żyć wspólnie), sprawczego (uczuć się, aby skutecznie działać) i normatywnego (uczyć się, aby „lepiej być”) (Delors 1998). W modelu OSL ważnym narzędziem edukacji jest prowadzenie procesu zmiany w społeczności, w której ludzie poprzez dialog dochodzą do identyfikacji potrzeb, ustalania planu działania, jego realizacji, podsumowania i refleksji, co odpowiada edukacji środowiskowej w ujęciu pedagogiki społecznej (Skrzypczak, Jordan, red. 2002, s. 84-86). Oprócz wspólnie ustalanych pomysłów i rzeczy do zrobienia, zachodzą tu rozliczne interakcje między ludźmi. Uczą się oni od siebie nawzajem, dzieląc się swoim doświadczeniem, dyskutując i spierając się dochodzą do wspólnych decyzji. Kształcą w sobie sztukę wypracowywania kompromisu, gdzie uwzględnia się racje różnych stron/partnerów. Służą temu m.in. spotkania obywatelskie, będące formą praktykowania (a więc i nauki) demokracji uczestniczącej, w której kształtują się postawy dialogu, poszanowania odmienności i otwarcia na drugiego człowieka. Organizator społeczności lokalnej staje się moderatorem, facylitatorem procesu uczenia. Tworzy w sposób stały sytuację edukacyjną opartą na szacunku dla innych i budowaniu podmiotowości ludzi w przekształcaniu przez nich lokalnej rzeczywistości.

W modelu OSL kluczowa jest rola **edukacji nieformalnej**, która odbywa się poza głównym nurtem nauczania w szkołach i instytucjach edukacyjnych. Edukacja nieformalna opiera się na założeniu, że człowiek uczy się przez całe życie. Ten typ uczenia się jest świadomym, celowym działaniem prowadzącym do zdobywania wiedzy i umiejętności bez oficjalnych certyfikatów. To edukacja, która odchodzi od sformalizowanej formuły kształcenia, a podkreśla potrzebę tworzenia środowiska aktywnego uczenia się. Tym samym organizator społeczności lokalnej, podejmując funkcje kształceniowe, odgrywa wobec członków społeczności rolę nie tyle nauczyciela, ile moderatora, wzmacniającego w ludziach

do społeczeństwa opartego na demokratycznym współuczestnictwie, rządach prawa i poszanowania różnorodności kulturowej, w którym obowiązują i są realizowane podstawowe prawa człowieka i obywatela oraz skutecznie wspomaga się jednostki i grupy w realizacji ich celów życiowych” (cyt. za Szarfenberg 2003).

poczucie podmiotowości, odpowiedzialności za swoje życie, przy wykorzystaniu ich doświadczenia życiowego, zainteresowań, zdroworozsądkowej wiedzy.

Proces uczenia się w społeczności lokalnej nastawiony jest zarówno ma rozwój umiejętności współdziałania z innymi, jak i podwyższenie indywidualnych kompetencji i umiejętności życiowych. Taki program edukacji nieformalnej powinien więc z jednej strony być tworzony w oparciu o zidentyfikowane potrzeby i trudności poszczególnych grup kategorialnych współtworzących społeczność lokalną (w szczególności tych najbardziej zagrożonych marginalizacją), z drugiej zaś – uwzględniać aspekt rozwoju osobistego, tj. budowanie do siebie zaufania, przekraczanie granicy niemożności, uczenie się odpowiedzialności za siebie i swoich bliskich, rozwijanie umiejętności i kompetencji wychowawczych, czy poruszania się na rynku pracy. Najczęściej spotykaną formą w edukacji nieformalnej są warsztaty – zajęcia prowadzone metodami aktywnymi, wymagające zaangażowania uczestników, umożliwiające im bezpośredni udział w procesie uczenia się i przełożenie prezentowanych treści do własnej sytuacji życiowej. Dlatego kluczowym czynnikiem sukcesu tej formy edukacji jest nie tyle wiedza, ile umiejętności i osobowość osoby prowadzącej.

Rozdział 4

USŁUGA „ORGANIZOWANIE SPOŁECZNOŚCI LOKALNEJ” – WYMIAR INSTYTUCJONALNY I PROFILAKTYCZNY

4.1. SAMORZĄD LOKALNY WOBEC USŁUG SPOŁECZNYCH

Zadania związane z funkcjonowaniem sfery społecznej są w świetle polskiego prawa w dużej mierze domeną aktywności jednostek samorządu terytorialnego. Do władz samorządowych należy m.in. dbałość o zaspokojenie podstawowych potrzeb, gwarantujących mieszkańcom życie w warunkach nie naruszających zasady godności człowieka. Umożliwić to mają między innymi usługi społeczne w obszarze pomocy i integracji społecznej, obejmujące „działalność pracowników socjalnych i innych, polegającą na promowaniu zdrowia i dobrostanu ludzi; na pomaganiu ludziom, aby stali się bardziej samowystarczalni; na zapobieganiu uzależnieniu od pomocy; wzmacnianiu więzi rodzinnych; przywracaniu jednostek, rodzin, grup i społeczności do pomyślnego funkcjonowania społecznego” (Szarfenberg 2010). Są to działania skierowane na człowieka, których celem jest kształtowanie i wzbogacanie jego zasobów społecznych, fizycznych i intelektualnych (Cyrek, Mikuła-Bączek 2008, s. 449). Zadania te obejmują:

- odpowiadanie na potrzeby lokalne przez zagwarantowanie realizacji podstawowych usług;
- rozwój metod realizacji usług oraz pozyskiwanie informacji o nowych potrzebach;
- zapewnienie niezawodności działania systemu świadczenia usług.

Kluczowe dla uchwycenia znaczenia usług społecznych w kontekście pomocy społecznej – a zwłaszcza jej placówek funkcjonujących na poziomie gminy – jest przyjrzenie się różnym funkcjom usług i konsekwencjom ich świadczenia. Usługi społeczne usamodzielniają, upodmiotowiają, zwiększają możliwości i przywracają do pomyślnego funkcjonowania społecznego. Ich celem jest kształtowanie zachowań ekonomicznych, rodzinnych, obywatelskich, a także wzmacnianie więzi społecznych i rodzinnych. Efektem będzie zatem zaspokajanie potrzeb społecznych, łagodzenie nierówności społecznych i wyrównywanie szans życiowych (Szarfenberg 2010). Zarządzanie tak rozumianymi usługami społecznymi przyjmuje postać zestawu działań, na który składa się: planowanie, organizowanie, motywowanie oraz kontrola zasobów organizacyjnych, ludzkich i finansowych. Działania te zmierzają do świadczenia usług społecznych poprawiających sytuację osób i grup najstabszych, zwiększających ich samodzielność, wzmacniających więzi i dążących do integracji społeczności lokalnej.

Stymulowanie w ramach polityki społecznej tworzenia więzi i mechanizmów współdziałania w środowisku jest możliwe, wymaga jednak budzenia potencjału ludzi i dlatego powinno być skierowane do wszystkich mieszkańców danego środowiska, tworzących naturalną wspólnotę lokalną (np. wieś, osiedle, ulica), a nie tylko do klientów pomocy społecznej. Dlatego w przypadku OSŁ można mówić o uruchomieniu

zintegrowanego procesu społecznej odnowy (wieś) i rewitalizacji (miasto). Oznacza to, że rewitalizacja/odnowa nie jest działaniem adresowanym wyłącznie do konkretnej grupy odbiorców (dzieci, młodzieży, osób dotkniętych chorobą alkoholową, seniorów), ale obejmuje też całą społeczność lokalną. Dla praktyki zarządzania polityką społeczną model pracy środowiskowej nastawiony na rewitalizację/odnowę danej społeczności stanowi optymalny instrument rozwiązywania problemów społecznych i co najważniejsze – także włączania czynników chroniących przed nimi na przyszłość. W tej sytuacji polityka społeczna powinna przede wszystkim dostarczać środowisku i decydentom wiedzy o tym, jak jest oraz jak powinno być, a co za tym idzie – wyznaczać kierunki i standardy działania. Kluczowym instrumentem do kreowania tak pojmowanej lokalnej polityki społecznej jest gminna strategia rozwiązywania problemów społecznych, która:

- Umożliwia identyfikację najważniejszych problemów gminy oraz jej mocnych stron;
- Artykułuje interesy społeczności lokalnej w sposób dający szansę na powszechne porozumienie (powinna być więc konsultowana z jak największą liczbą mieszkańców i podmiotów ich reprezentujących);
- Skłania do budowania płaszczyzny bieżącej współpracy pomiędzy rozproszonymi środowiskami, co umożliwia poznanie (skonfrontowanie) różnych stanowisk oraz zwiększa prawdopodobieństwo trafnych, a zarazem powszechnie akceptowanych rozwiązań;
- Eliminuje bądź łagodzi konflikty interesów, gdyż do wytypowania ostatecznych kierunków rozwoju dochodzi w drodze rozmów negocjacyjnych i wzajemnego uczenia się;
- Daje różnym podmiotom w gminie (mieszkańcom, jednostkom organizacyjnym gminy, różnorodnym instytucjom, inwestorom) poczucie stabilizacji.

Wypracowana przy udziale mieszkańców strategia stwarza ramy działania władz lokalnych, określa podstawowe kierunki polityki prowadzonej przez lokalnych decydentów, usprawnia zarządzanie gminą. Tak więc strategia rozwiązywania problemów społecznych to „uogólnione, stosunkowo trwałe i często, choć nie zawsze, realizowane w toku działalności prowadzonej przez wyspecjalizowane organizacje, wzory interwencji społecznych” (Frieske, Poławski 1999, s. 15). Niezależnie od typów strategii (bezpośrednie i pośrednie, integracyjne i represyjne) (Warzywoda-Kruszyńska, Grotowska-Leder, Krzyszkowski 2002, s. 165), ważne w nich miejsce zajmują przekształcenia instytucji pomocy społecznej, jej przejście od realizacji funkcji ratowniczej do prewencyjno-usługowej oraz nastawienie na aktywizację i inkluzję członków lokalnej społeczności (Krzyszkowski 2008, s. 182-183). Przygotowanie strategii aktywizujących wymaga udziału władz lokalnych i przedstawicieli służb społecznych; gminy wykorzystują tożsamość jej celów i celów pomocy społecznej – „aktywność i samodzielność życiową, integrację ze środowiskiem, aktywność społeczną i działania samopomocowe” (Szarfenberg 2008, s. 411).

Metodologie prac nad strategią mogą być różne, jednak najwyżej oceniany jest tryb jej opracowywania angażujący władze gminy, pracowników urzędu, jednostek organizacyjnych samorządu, konsultantów zewnętrznych oraz przedstawicieli partii politycznych, stowarzyszeń, fundacji, szkół, podmiotów kościelnych (parafii, kościelnych

organizacji społecznych), lokalnego biznesu, liderów środowiskowych. Uspołecznienie (partycypacja) procesu opracowywania strategii zwiększa stopień zaangażowania podmiotów w realizację przyjętych zadań, a tym samym zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia rezultatów i zakładanych w niej celów. Podmiotem strategii rozwiązywania problemów społecznych jest bowiem zamieszkująca na jej terytorium społeczność lokalna, funkcjonująca w systemie władzy poprzez swoje ciała przedstawicielskie i aparat administracji publicznej. Natomiast przedmiotem jest materialna sfera danej jednostki administracyjnej przedstawiona w wymiarze przestrzennym, ekologicznym, społecznym i gospodarczym, dostrzegana w kategoriach indywidualnego obywatela (Wsocka, Koziński 1988, s. 22) oraz interes, który dokonuje się na tym właśnie materialnym zapleczu jednostki gminnej.

Wynikające z tak pojętej strategii rozwiązywania problemów społecznych (poprzez integrację społeczną) usługi w sektorze publicznym mogą być realizowane w dwojaki sposób: przez jednostki organizacyjne gmin lub zakłady budżetowe, bądź przez inne podmioty, zarówno non profit (organizacje pozarządowe, kościelne organizacje trzeciego sektora), jak i firmy komercyjne. Ważnym czynnikiem wyróżniającym sposób realizacji usług przez władze publiczne jest ich dostępność. Sektor komercyjny nastawiony na zysk świadczy usługi tylko tym, którzy są w stanie za nie zapłacić. W sektorze publicznym (zgodnie z konstytucyjną zasadą solidarności) oraz w trzecim sektorze (zgodnie z misją społeczną działających w jego ramach organizacji), usługi świadczone są również (a w niektórych instytucjach, jak placówkach pomocy społecznej czy organizacjach charytatywnych – przede wszystkim) osobom, które ze względu na brak środków, ograniczone możliwości i dysfunkcje są wyłączone z relacji rynkowych (np. osoby bezrobotne, ubogie, niepełnosprawne) i nie mogą nabyć danej usługi lub dobra. Usługi w sektorze publicznym mają przy tym charakter powszechny – dostarczane są wszystkim, którzy mają możliwość korzystania z nich oraz tym, którym dane usługi zostają przyznane przez państwo lub władze samorządowe.

4.2. OSŁ JAKO ZADANIE OŚRODKA POMOCY SPOŁECZNEJ

W modelu OSŁ praca środowiskowa to przedsięwzięcie realizowane nie na marginesie systemu pomocy społecznej jako uzupełnienie innych działań, ale istotny element lokalnej strategii rozwiązywania problemów społecznych i wzmacniania spójności społecznej, zwłaszcza w społecznościach, środowiskach i grupach kategoryalnych zagrożonych wykluczeniem społecznym. Organizowanie społeczności lokalnej na poziomie gminy jest w tym ujęciu ważnym zadaniem ośrodka pomocy społecznej. Profesjonalne wdrażanie tej metody pracy socjalnej wiąże się z potrzebą wyodrębnienia przez ośrodki pomocy społecznej w swoich ramach organizacyjnych odpowiednich struktur. Mogą one być zróżnicowane, w zależności od wielkości ośrodków oraz ich możliwości kadrowych i finansowych.

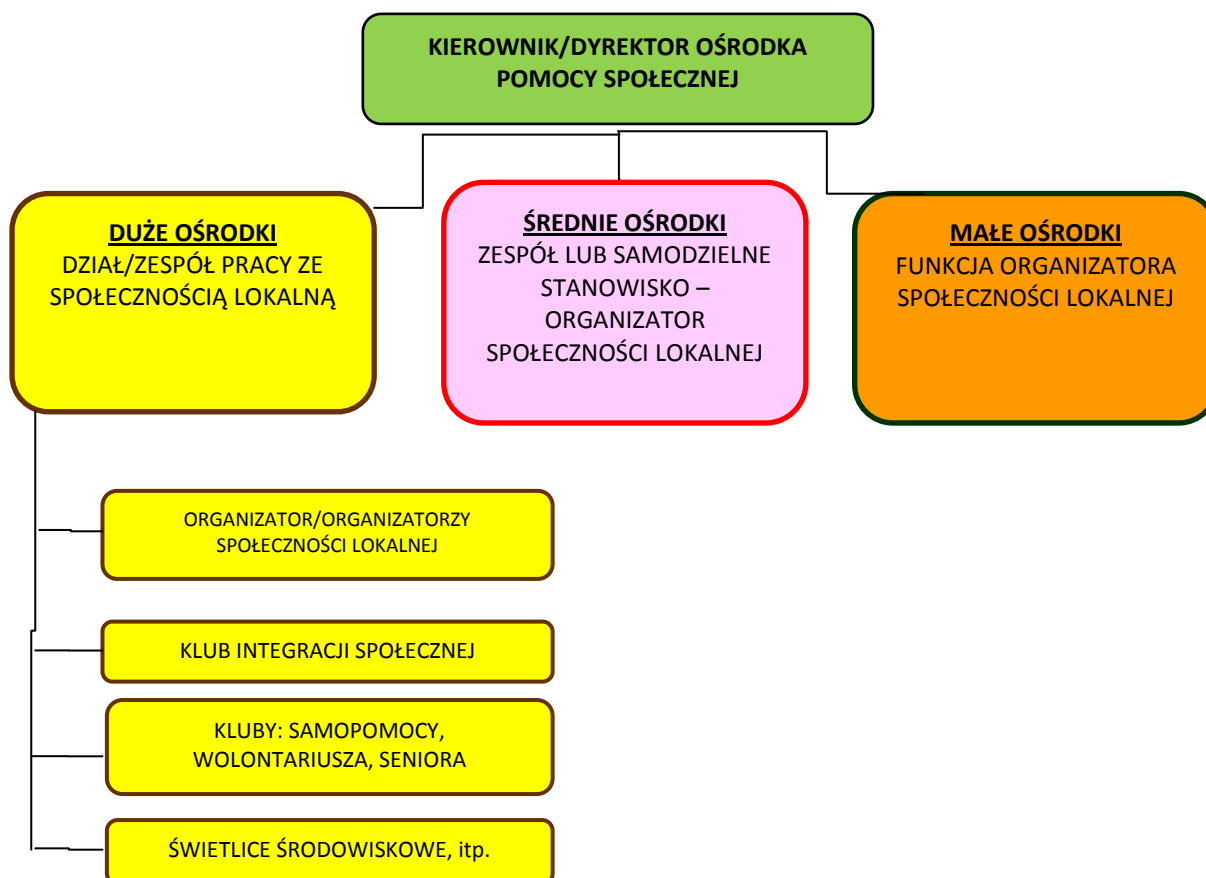
- W **dużych ośrodkach pomocy społecznej**, obok działów pomocy rodzinie, powinny zostać utworzone zespoły lub działy pracy ze społecznością lokalną skupiające organizatorów społeczności lokalnej, którzy swoje zadania będą realizować

w zespołach lub rejonach pracy socjalnej. Ponadto, celem koordynacji wszelkich przedsięwzięć o charakterze środowiskowym, tym zespołom/działom winny podlegać działające w danej instytucji jednostki, świadczące usługi wspomagające grupy lub społeczności lokalne, takie jak kluby seniora, wolontariusza, samopomocy, integracji społecznej, punkty informacyjno-konsultacyjne, świetlice środowiskowe.

- W **ośrodkach średniej wielkości**, w których niemożliwe jest wyodrębnienie działu lub zespołu, wskazane jest utworzenie samodzielnego stanowiska – organizatora społeczności lokalnej. Do jego zadań winna należeć praca w społecznościach lokalnych oraz koordynowanie wszelkich przedsięwzięć o charakterze środowiskowym, realizowanych przez dany ośrodek. Jeśli istnieją podobne jednostki jak w dużych ośrodkach, może również powstać dział pracy ze społecznością.
- W **małych ośrodkach**, w szczególności wiejskich, w których z powodów kadrowych lub finansowych niemożliwe jest wyodrębnienie działu, zespołu czy też samodzielnego stanowiska, rozwiązaniem jest wprowadzenie funkcji organizatora społeczności lokalnej, przypisanej jednemu z pracowników socjalnych. Alternatywą tego rozwiązania może być przypisanie funkcji organizatora społeczności lokalnej kilku pracownikom socjalnym.

Rysunek 2

PRZYKŁADOWE SCHEMATY STRUKTUR OŚRODKÓW POMOCY SPOŁECZNEJ

Źródło: Opracowanie własne.

Wyodrębnienie nowej struktury organizacyjnej wraz z określeniem celów i zadań, jakie w jej ramach mają być realizowane, musi znaleźć odzwierciedlenie w dokumentach określających ramy działania danej instytucji. Cel działania ośrodka można określić jako: *wspieranie oraz wzmacnianie osób, rodzin, grup i społeczności lokalnych przez pobudzenie ich potencjału i aktywności oraz ukierunkowanie na rozwiązywanie problemów i rozwój*. Zadania związane z OSL mogą być sformułowane następująco:

- Podejmowanie działań ukierunkowanych na aktywizację, integrację oraz edukację grup kategoryalnych (np. dzieci, młodzież, seniorzy, bezrobotni, niepełnosprawni) oraz całej społeczności lokalnej, w szczególności zaś środowisk zagrożonych społecznym wykluczeniem; działania te są odpowiedzią na ujawnione w toku diagnozy problemy społeczności i niezaspokojone potrzeby mieszkańców;
- Realizacja programów aktywności lokalnej, odpowiadających na potrzeby społeczności lokalnych i grup;
- Budowanie sieci współpracy i urzeczywistnianie lokalnego partnerstwa;
- Rzecznictwo interesów grup i społeczności lokalnych, w szczególności zagrożonych społecznym wykluczeniem;
- Włączanie działań aktywizująco-integrujących w główny nurt lokalnej polityki społecznej.

Organizatorzy społeczności lokalnej, jeżeli są pracownikami socjalnymi zatrudnionymi w ośrodkach pomocy społecznej, powinni w ramach pracy środowiskowej współpracować z innymi pracownikami socjalnymi swych ośrodków, a także z funkcjonującymi w ramach ośrodka czy „przy” ośrodka jednostkami, jak świetlice, kluby integracji społecznej, czy kluby samopomocy. Równocześnie zadaniem takiego organizatora jest nawiązanie współpracy z wszelkimi innymi aktywnymi w społeczności organizacjami, instytucjami, nieformalnymi grupami, które nie są formalnie nadzorowane przez ośrodek. Współpraca organizatora z jednymi i drugimi powinna odbywać się na podobnych zasadach. Co więcej, organizowanie społeczności lokalnej nie może sprowadzać się do przekazywania „z góry (od organizatora społeczności) na dół (do ludzi) pomysłów i inicjatyw do realizacji”, ale musi wyzwać oddolne inicjatywy i uwzględniać te podejmowane samodzielnie przez mieszkańców i współtworzone przez nich organizacje. Kluczowe w modelu OSL są bowiem więzi poziome (sieci współdziałania), a nie hierarchiczne relacje. Dopiero na taką sieć kontaktów niejako nakładane są bardziej zinstytucjonalizowane formy współpracy obejmujące:

- Współpracę różnych struktur funkcjonujących w ośrodku pomocy społecznej;
- Koordynację działań aktywizująco-integracyjnych prowadzonych w ramach szeroko rozumianego systemu pomocy społecznej i integracji społecznej, co wiąże się m.in. z tym, że konieczna jest współpraca z lokalnymi instytucjami oraz organizacjami i wykorzystywaniem ich potencjału;
- Zlecenie realizacji zadań z tego zakresu innym podmiotom (organizacjom trzeciego sektora i innym osobom prawnym bądź jednostkom organizacyjnym prowadzącym działalność w zakresie pomocy społecznej).

4.3. OŚRODEK POMOCY SPOŁECZNEJ – RELACJA Z WŁADZĄ SAMORZĄDOWĄ

Władze samorządu terytorialnego są odpowiedzialne za lokalną politykę społeczną, w tym za pomoc społeczną. Na szczeblu gminnym do realizacji zadań pomocy społecznej powołany jest ośrodek pomocy społecznej. Relacja pomiędzy władzą samorządową jako gospodarzem danego terenu a ośrodkiem pomocy społecznej ma często trudny charakter, co związane jest z brakiem zrozumienia władzy wykonawczej i radnych dla zadań pomocy społecznej. Ośrodki są zazwyczaj postrzegane stereotypowo, o ich ocenie nierzadko decyduje liczba wypłacanych świadczeń pieniężnych czy liczba (ale już niekoniecznie skuteczność) zawartych kontraktów socjalnych. Efektywność udzielanej pomocy społecznej jest sprawdzana do sprawozdań rocznych ośrodków, zawierających dane ilu osobom łącznie zostało udzielone wsparcie i ile to kosztowało budżet gminy. Taki obraz publicznych służb społecznych sprzyja często ignorowaniu przez władze samorządowe wielu problemów społecznych dotyczących mieszkańców, w tym pozafinansowych korelatów biedy i wykluczenia społecznego, oraz lekceważeniu roli pracowników socjalnych i potencjału służb społecznych w rozwiązywaniu tych problemów. Powszechne są opinie o wspieraniu i utrwalaniu przez służby społeczne wśród klientów postaw biernych i roszczeniowych, przy czym nie widzi się konieczności rozwijania strategii czy programów środowiskowych, ukierunkowanych na stworzenie warunków do realnego usamodzielniania się życiowego i ekonomicznego adresatów wsparcia socjalnego. Często władze samorządowe swoją rolę „gospodarza terenu” koncentrują na inwestowaniu w infrastrukturę (budowa dróg, kanalizacji, obiektów sportowo-rekreacyjnych), a rozwiązywanie problemów społecznych sprowadzają do udzielania pomocy finansowej najbiedniejszym mieszkańcom.

Taka sytuacja powoduje, że przed służbami społecznymi stoi zadanie edukowania przedstawicieli władz i instytucji samorządowych. Chodzi o uwrażliwianie lokalnych decydentów i urzędników na złożony charakter problemów biedy i wykluczenia społecznego (w tym na ich pozaekonomiczne korelaty) – z jednej strony oraz na potencjał służb społecznych w zakresie środowiskowej pracy socjalnej i innych pozamaterialnych form działania ośrodka pomocy społecznej – z drugiej.

Jeśli publiczna pomoc społeczna ma zmienić swój niekorzystny, a społecznie utrwalony wizerunek, potrzebne jest przededefiniowanie roli ośrodka – ze stereotypowo postrzeganego urzędu ds. świadczeń socjalnych na (współ)kreatora lokalnej polityki społecznej. Nurtem umożliwiającym taką właśnie zmianę jest środowiskowa praca socjalna/organizowanie społeczności lokalnych, która proponuje uzupełnienie „pasywnych” (osłonowych) form wsparcia o programy „aktywnej” (aktywizującej beneficjentów) pomocy społecznej. Obok (ale nie zamiast!) wsparcia osłonowego dla najbardziej potrzebujących codzienną praktyką służb społecznych powinny być działania mobilizujące mieszkańców do samoorganizacji. Praca socjalna w społeczności lokalnej powinna prowadzić do tworzenia kompleksowych programów zapobiegania wykluczeniu społecznemu, włączających całe wspólnoty do działania ukierunkowanego na przewyżczenie deficytów, zaspokojenie potrzeb, a w dłuższej perspektywie na rozwój lokalny. Przez praktycznie realizowaną ideę solidarności i podmiotowości (*empowerment*) trzeba wydobywać z jednostek, rodzin, grup

i społeczności potencjał do przewyższania życiowych trudności i aktywizowania w myśl idei „od pomocy do samopomocy”.

Ośrodek pomocy społecznej jest jednostką samorządu terytorialnego i w tym sensie jest często postrzegany jako instytucja konkurująca o ograniczone środki gminnego budżetu z innymi gminnymi podmiotami zajmującymi się sprawami społecznymi: szkołami, bibliotekami, domem kultury, organizacjami pozarządowymi. Jednak zaangażowanie ośrodka w organizowanie społeczności lokalnej może tę perspektywę „gry o sumie zerowej” zmienić, przewyższyć, przez zbudowanie modelu kooperacji lokalnych instytucji, służb i organizacji zorientowanej na dobro wspólne – wspólne interesy mieszkańców i rozwój społeczności oraz uzyskanie ze współpracy efektu synergii (społecznej wartości dodanej). Istotą środowiskowej pracy socjalnej jest bowiem tworzenie rozwiązań sieciowych i wzmacnianie relacji partnerskich. Wykorzystanie i synergia na poziomie lokalnym różnych podmiotów: publicznych, pozarządowych (społecznych) i prywatnych pozwala na skuteczniejsze rozwiązywanie lokalnych problemów i zaspakajanie potrzeb mieszkańców. Ośrodek pomocy społecznej oraz pracownik socjalny jako organizator społeczności lokalnej występują tu w roli mediacyjnej – swoistego facylitatora lokalnej sieci współpracy. Taka nowa funkcja ośrodka musi zyskać przychylność władz lokalnych, zarówno tych wykonawczych (wójta, burmistrza, prezydenta), jak i uchwałodawczych (radnych). Po wdrożeniu w ramach transformacji ustrojowej dwóch reform samorządowych, **bez akceptacji władz lokalnych nie jest możliwe tworzenie nowych programów środowiskowych, opartych na budowaniu kapitału społecznego i wzmacnianiu więzi społecznych**. Potrzebna jest zgoda lokalnych decydentów na zmiany w strukturze ośrodków (statut, regulamin) oraz wydzielenie zasobów – zarówno ludzkich, jak i materialnych – z przeznaczeniem na działania środowiskowe. Ośrodek, który chce włączyć organizowanie społeczności lokalnej do swojego funkcjonowania, powinien zadbać o pokazanie lokalnym decydentom korzyści wynikających z tych działań. Oto kilka z nich:

- Lepsza diagnoza problemów i ich całościowy ogląd dzięki współpracy ze środowiskami mieszkańców, współtworzonymi przez nich organizacjami i lokalnymi instytucjami spoza systemu pomocy społecznej, dysponującymi różnymi (odpowiednio do swego profilu i zakresu prowadzonych działań) perspektywami postrzegania lokalnych problemów, ale i lokalnego potencjału;
- Bycie w żywej relacji ze społecznością i stałe monitorowanie zarówno zidentyfikowanych problemów, jak i dostępnych zasobów. Z działań tych wynika ważna funkcja nie tylko prewencyjna, ale również profilaktyczna;
- Wykorzystanie potencjału przez partnerskie działanie i synergię zasobów różnych podmiotów lokalnych, które – współpracując – lepiej odpowiadają na potrzeby zarówno grup słabszych, jak i całej lokalnej społeczności;
- Włączanie mieszkańców do poszukiwania rozwiązań, tworzenie grup na bazie samopomocy i mobilizacji do samoorganizacji – kształtowanie postaw aktywnych zamiast pasywnych.

Aby pokazać wagę tego typu działań, trzeba zadbać o dobrą komunikację z wójtem/burmistrzem/prezydentem oraz radnymi; przygotowywać krótkie materiały ilustrujące podejmowane działania aktywizujące. Ważne też jest zbieranie dowodów zmiany – co się zmieniło w życiu danej społeczności dzięki pozytywnej wspólnotowej akcji i wykorzystanie mediów do nagłośnienia podejmowanych inicjatyw. Media są ważnym sprzymierzeńcem w zakresie upubliczniania konkretnych osiągnięć. Najlepszą metodą na przekonanie decydentów jest bezpośrednio zaangażowanie ich w podejmowanie działania, np. włączenie do tworzonego lokalnego partnerstwa, zapraszanie na konkretne wydarzenia. Prezentując plany i sprawozdania, ośrodek pomocy społecznej powinien koncentrować się właśnie na działaniach aktywizujących, zwracając uwagę na konkretne zmiany w życiu poszczególnych mieszkańców, środowisk/osiedli i całych lokalnych społeczności.

Przy tak prowadzonych działaniach, które włączają pomoc społeczną w partycypacyjną politykę społeczną, jest duża szansa, że lokalni decydenci będą widzieć służby społeczne jako użyteczne i wspierające rozwój gminy. Jest to nieodzownym warunkiem promocji i wdrożenia środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej.

4.4. OSŁ JAKO ZADANIE ZLECONE ORGANIZACJOM POZARZĄDOWYM I INNYM PODMIOTOM TRZECIEGO SEKTORA

W realizacji usługi organizowania społeczności lokalnej ważnym partnerem samorządu lokalnego i ośrodka pomocy społecznej, jako publicznej instytucji odpowiedzialnej za zadania gminy w obszarze pomocy i integracji społecznej, są podmioty trzeciego sektora. Należą do nich organizacje pozarządowe (stowarzyszenia i fundacje), organizacje Kościoła katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych (zrównane w swych uprawnieniach w sferze działalności pożytku publicznego z organizacjami pozarządowymi na mocy przepisów Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku), a w pewnym zakresie także mniej sformalizowane inicjatywy obywatelskie (na przykład nie posiadające osobowości prawnej). Podmioty trzeciego sektora nie tylko świadczą różne usługi mieszkańcom, ale w sposób „naturalny” identyfikują potrzeby obywateli, pełniąc równocześnie rolę rzeczników słabszych mieszkańców i marginalizowanych grup społecznych i środowisk. Nie do przecenienia jest także innowacyjna funkcja podmiotów pozarządowych, co jest szczególnie widoczne w obszarze polityki aktywizacji i związanych z nią programów reintegracji społecznej i zawodowej. Do sfery tej zaliczyć można także aktywizację społeczności lokalnych. Podmioty trzeciego sektora są w tej sferze dla administracji samorządowej ważnym partnerem współpracy zarówno w diagnozowaniu sytuacji społeczności i określaniu zadań niezbędnych do zaspokojenia jej potrzeb i rozwoju, jak i świadczeniu związanych z tymi zadaniami usług.

Pozarządowej ścieżce OSŁ sprzyja fakt funkcjonowania w społecznościach lokalnych coraz większej liczby organizacji trzeciego sektora zdolnych realizować zadania publiczne nie tylko w tradycyjnej skali i formie, przy wykorzystaniu głównie ofiarności społecznej i zaangażowania wolontariackiego, lecz także w ramach ścisłej i długookresowej współpracy

z właściwymi organami władzy publicznej, przy wykorzystaniu środków publicznych i kwalifikowanego personelu. Zasady współpracy jednostek samorządowych z podmiotami trzeciego sektora, w tym odpłatnego zlecenia zadań publicznych, regulują przepisy Ustawy o pomocy społecznej z 2004 roku, a przede wszystkim wspomnianej Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku.

Model OSL zakłada, że organizowanie społeczności lokalnej polega na połączeniu spontanicznej aktywizacji z zastosowaniem profesjonalnej metodyki pracy środowiskowej i jako usługa społeczna może być zlecone w całości lub części podmiotowi trzeciego sektora. Gwarantem jakości takiej zleczonej usługi jako kwalifikowanej formy pracy socjalnej powinien być obligatoryjny udział w realizowaniu procesu OSL profesjonalnego pracownika socjalnego o specjalności organizator społeczności lokalnej. Nie ma żadnych przeciwwskazań, aby przyjąć, że kompetencje takiego pracownika powinny odpowiadać kompetencjom organizatorów społeczności lokalnej pracujących w ośrodkach pomocy społecznej. O kompetencjach zawodowych pracowników socjalnych decydują bowiem formalne kwalifikacje i doświadczenia zawodowe, a nie miejsce zatrudnienia. W wypadku profesjonalnych organizatorów społeczności lokalnej chodzi o wiedzę i umiejętności z zakresu pracy środowiskowej jako formy pracy socjalnej świadczonej nie na rzecz poszczególnych jednostek czy rodzin, ale całych społeczności lokalnych i funkcjonujących w ich ramach grup kategoryalnych i środowisk.

W sytuacji, w której z jednej strony zauważalne jest odstępowanie od tradycyjnej metody samoorganizacji społecznej oderwanej od władzy publicznej, a z drugiej – od monopolu podmiotów publicznych w świadczeniu usług społecznych przy wykorzystaniu funduszy publicznych, a preferuje się coraz szerszą i ściślejszą współpracę międzysektorową, na szczególną rekomendację zasługuje **partnerski model realizowania usługi OSL**. Opierając się na idei partnerstwa publiczno-społecznego, możliwe staje się efektywne wykorzystanie różnego rodzaju instrumentów finansowych, a co za tym idzie – optymalizacja kosztów usług i świadczeń. Przede wszystkim jednak istnieje szansa na synergiczne połączenie stabilnego potencjału ośrodka pomocy społecznej i innowacyjnej energii organizacji trzeciego sektora. Przy braku na danym terenie takich placówek samorządowych, kompetentnych w zakresie organizowania społeczności lokalnej, bezpiecznym rozwiązaniem może być właśnie usługa partnerska.

4.5. OSL – ŚRODOWISKOWY POTENCJAŁ PREWENCJI I PROFILAKTYKI

Specyfiką OSL jako usługi społecznej jest to, że może być ona definiowana i praktykowana nie tylko jako zespół zadań naprawczych, ukierunkowanych na ograniczenie problemu wykluczenia społecznego przez działania aktywizująco-integrujące, ale także jako zespół działań „wyprzedzających” o charakterze prewencyjnym, profilaktycznym i edukacyjnym (edukacja nieformalna). Celem tak zorientowanych działań staje się wówczas wzmacnianie odporności jednostek, rodzin, grup i całych społeczności na wpływy czynników dezintegrujących czy wypychających na margines. Rozwinięta i dobrze realizowana profilaktyka społeczna może w istotny sposób zredukować przypadki niedostosowania

społecznego i uprzedzać wszystkie sytuacje, które powodują wyłanianie się potrzeb z zakresu kompensacji i opieki. Tak zdefiniowane środowiskowe działania profilaktyczne można odnieść do trzech poziomów rozwoju niekorzystnych zjawisk i problemów. Są to:

- poziom uprzedzający – zbliżony do pomocy wspierającej pomyślny rozwój, zachodzący wówczas, gdy nie występują jeszcze sygnały zagrożenia,
- poziom hamowania – najdrobniejszych symptomów zagrożenia, kierowany do osób i środowisk zagrożonych, grup tzw. wysokiego ryzyka społecznego,
- poziom interwencji – działań naprawczych i uzupełniających, którego celem jest niedopuszczanie do pogłębiania się sytuacji trudnych.

Zaprojektowanie środowiskowego postępowania profilaktycznego wymaga szczególnie wnikliwej diagnozy, która pozwoli dostrzec zagrożenia dla rozwoju jednostek, rodzin czy grup kategoriaalnych mało dostrzegalne w momencie pierwszego kontaktu, czy w ogóle nieuświadomiane przez mieszkańców. Drugim warunkiem i elementem takiego postępowania jest zaplanowanie odpowiednich profilaktycznych działań społecznościowych. Zgodnie z modelem OSL działania takie nie mogą mieć bowiem charakteru interwencji na rzecz środowiska, ale w środowisku lokalnym i we współpracy z członami społeczności.

Rozdział 5

EWALUACJA I SUPERWIZJA

Model OSL zakłada, że praca środowiskowa wymaga ewaluacji już od samego początku jej praktykowania w celu mierzenia zmian, jakie zachodzą w społecznościach w wyniku działań/interwencji podejmowanych przez organizatorów społeczności lokalnej, a także superwizji o charakterze wspomagającym zaangażowanych „pracowników frontowych” i zapobiegającym im przedwczesnemu wypaleniu zawodowemu czy rutynizacji działań.

5.1. ZASADY EWALUACJI ROZWOJU ŚRODOWISKOWEGO

Ewaluacja nie jest jednorazowym badaniem ewaluacyjnym *ex post* czy *ex ante*, ale ustrukturyzowanym planem zbierania i analizy danych na wszystkich etapach pracy środowiskowej (Hindley, Harris 2010). Na podstawie literatury przedmiotu (por. Taylor, Purdue, Wilson, Wilde 2005) można przyjąć, że ewaluacja jest najbardziej skuteczna wtedy, gdy:

- ma charakter procesu ciągłego (nie jest zdarzeniem jednorazowym), wspierającego planowanie oraz wyniki w miarę rozwoju projektu;
- angażuje wszystkie strony zainteresowane projektem w definiowanie pytań, na które chcą uzyskać odpowiedź;
- stosuje pomysłowe oraz twórcze podejścia, które włączają do pracy zaangażowane osoby;
- pomaga wyjaśnić i uzasadnić projekty w oczach szerszej społeczności;

- można jej użyć do walki z polityką oraz praktyką dyskryminacji i ucisku, pomaga pokonywać nierówności społeczne oraz niekorzystne warunki;
- podkreśla sukcesy i pomaga cieszyć się z osiągnięć;
- zachęca do uczciwej oceny postępów, by można było czerpać naukę zarówno z tego, co się nie powiodło, jak i z tego, co się udało.

5.2. KROKI EWALUACJI

Na ewaluację składa się: (1) jej konceptualizacja (opracowanie pytań ewaluacyjnych), (2) zebranie potrzebnych informacji, (3) analiza zebranego materiału, (4) wykorzystanie ustaleń i wniosków, wreszcie (5) upowszechnienie wyników.

(Ad 1) Pytania ewaluacyjne powinny obejmować takie bloki pytań, jak:

- Jakie problemy mamy rozwiązać?
- Jakie cele są do zrealizowania?
- W jaki sposób działać, żeby zaszła zmiana?
- Jakie są wymagane rezultaty?
- Jak można zmierzyć postępy?

(Ad 2) W ewaluacji wykorzystywane są już zgromadzone **informacje o społeczności lokalnej** w formie raportów z innych badań (jeśli były prowadzone), sprawozdań z wykonanych prac, urzędowych statystyk, raportów prasowych, protokołów ze spotkań mieszkańców, raportów z działalności miejscowych organizacji i instytucji (związanych np. z projektami realizowanymi przez lokalne organizacje pozarządowe czy aktywnością społeczną parafii). Niezależnie, ewaluator sam systematycznie gromadzi dane i informacje poprzez:

- badania ankietowe ogółu mieszkańców,
- pogłębione wywiady z osobami zaangażowanymi w życie społeczności i programy aktywizujące,
- formularze pozyskiwania informacji zwrotnych od osób zaangażowanych w konkretne aspekty pracy,
- wywiady grupowe (tzw. grupy fokusowe), w których uczestniczą osoby o podobnym profilu, sytuacji czy pozycji w społeczności,
- spotkania gromadzące ludzi o różnym spojrzeniu na sprawy,
- dziennik własnego zaangażowania prowadzony przez osoby kluczowe w projekcie,
- raporty prasowe i zdjęcia z ważnych wydarzeń,
- studia przypadku,
- przegląd spotkań z osobami biorącymi udział w programie OSŁ.

(Ad 3) Aby właściwie **przeanalizować zebrany materiał**, trzeba posiadać ramowy zakres celów, założeń, wyników oraz wskaźników, a informacje należy umieszczać pod właściwymi podtytułami, w miarę ich gromadzenia. Analizę wykonuje się pod kątem pytań:

Czy zgromadzone informacje wykazują, że osiągnięte zostały cele, czy podkreślają jakieś konkretne osiągnięcia? Czy uwidaczniają istniejące problemy oraz niepożądane wyniki?

(Ad 4) Wykorzystywanie tego, czego się dowiedzieliśmy, powinno pomóc organizatorowi społeczności lokalnej w określeniu, które konkretnie cele pracy środowiskowej zostały osiągnięte, ocenić wpływ wydarzeń zewnętrznych, dokonać ewentualnej korekty stawianych celów, czy zaktualizować „bank pomysłów”.

(Ad 5) Wyniki ewaluacji działań środowiskowych warto **upowszechnić**. Model OSL zakłada, że praca środowiskowa jest nie tylko pracą na rzecz środowiska, ale i ze środowiskiem; dostęp do informacji jest jednym z warunków aktywnego uczestnictwa. Informacje z ewaluacji powinny więc być dostępne nie tylko uczestnikom konkretnych przedsięwzięć, czy podmiotom finansującym program, ale wszystkim zainteresowanym. Warto opracować wyniki ewaluacji w kilku formach dostosowanych do różnych sposobów upowszechniania i rodzajów potencjalnych odbiorców.

5.3. RAMOWE SCHEMATY EWALUACJI

Ponieważ badania ewaluacyjne są badaniami powtarzalnymi, wypracowane zostały określone schematy ich realizacji. Niektóre z nich są ukierunkowane na przedsięwzięcia związane z aktywnością w sferze społecznej, czy wprost z aktywizacją i rozwojem społeczności lokalnych.

Takim najbardziej znanym schematem jest ramowy **schemat ABCD** (akronim od angielskiej nazwy *Achieving Better Community Development*). Został on opracowany przez szkocką organizację Scottish Community Development Centre dla instytucji rządowej w Irlandii Północnej, w celu monitorowania oraz ewaluacji lokalnych programów projektów rozwoju środowiskowego. Nakreśla on cztery „wymiary wzmocnienia społeczności” – wzmocnienie osobiste, pozytywne działanie, organizację społeczności oraz partycypację i oddziaływanie. Wszystkim wymiarom przypisane są w tym schemacie odpowiednie procesy oraz oszacowane wyniki, w odniesieniu do których można planować pracę w zakresie rozwoju środowiskowego⁹.

Drugim schematem jest **DICE** powstały na bazie doświadczeń ABCD. Wyróżnia się w nim pięć osobnych, ale wzajemnie powiązanych wymiarów:

- Lepsze umiejętności, wiedza oraz pewność siebie,
- Promowanie równości oraz włączania (inkluzji),
- Gromadzenie ludzi wokół wspólnych spraw i problemów,
- Budowanie pozytywnych relacji w społecznościach oraz umożliwianie pracy bazującej na kooperacji,
- Zachęcanie i umożliwianie społecznościom wpływania na podejmowanie decyzji w obszarze usług publicznych.

Schemat DICE zakłada, że istnieją podstawowe kwestie, które należy uwzględnić oraz przedsięwziąć, w celu wzmocnienia społeczności (*community empowerment*), które polega

⁹ Więcej informacji o schemacie ABCD na stronie: <http://www.proveandimprove.org/new/tools/ABCD.php>.

zarówno na procesach, jak i wynikach. DICE przyjmuje formę cyklu planowania oraz ewaluacji¹⁰.

Warto też wspomnieć o narzędziu stosowanym zwłaszcza przy ewaluacji przedsiębiorstw społecznych, ale użytecznym także przy ewaluacji innych przedsięwzięć realizowanych w sferze społecznej. Mowa o społecznej stopie zwrotu – **SROI** (akronim od angielskiej nazwy *Social Return on Investment*). SROI to narzędzie używane do oszacowania ekonomicznego wymiaru działalności społecznej, albo trafniej – określenia społecznej wartości różnych przedsięwzięć w sposób dający się porównać z wynikami finansowymi firm komercyjnych, a więc miarą finansową. SROI można wykorzystać także jako narzędzie pomiaru wartości przeprowadzanej zmiany społecznej. Czy można ją zastosować jako narzędzie ewaluacji pracy środowiskowej według modelu OSL? Nie jest to proste. SROI, choć jest oparta na prostym porównaniu wartości wypracowanych korzyści społecznych do poniesionych kosztów, nie jest prostą miarą efektywności społecznej taką jak zysk, będący miarą efektywności przedsiębiorstwa komercyjnego (Bochdzewicz-Lulewicz 2006). Problemатyczny jest bowiem sposób szacowania korzyści społecznej – zawsze musi on uwzględniać lokalne uwarunkowania, związane zarówno z polityką społeczną państwa, jak i działalnością społeczną czy przedsiębiorczością społeczną. Prace nad przystosowaniem koncepcji SROI do warunków polskich zostały podjęte, ale nie są jeszcze ukończone¹¹.

5.4. SUPERWIZJA

Organizowanie społeczności lokalnej, podobnie jak inne działania o charakterze społecznym, których podstawą jest praca z ludźmi i przez ludzi, jest pracą bardzo trudną i stanowi duże obciążenie dla osób, które ją realizują. Dlatego też warunkiem niezbędnym jest wprowadzenie jako stałego elementu pracy ośrodka pomocy społecznej czy organizacji pozarządowych – superwizji pracy środowiskowej. Polega ona na udzielaniu merytorycznego oraz metodycznego wsparcia osobom bezpośrednio bądź pośrednio zaangażowanym w jej prowadzenie. Superwizja pracy środowiskowej jest oparta na podobnych założeniach co superwizja innych metod pracy socjalnej, choć równocześnie uwzględnia specyfikę zaangażowania organizatora społeczności lokalnej. Superwizja w ramach modelu OSL jest procesem wzajemnego uczenia się, przez stworzenie płaszczyzny do analizy problemów merytorycznych oraz osobistych trudności organizatorów społeczności lokalnej, jak również innych pracowników ośrodka, w tym kadry zarządzającej.

Regularne prowadzenie superwizji pracy środowiskowej jest szansą na podniesienie jakości i efektywności organizowania i aktywizacji społeczności lokalnej. Superwizja umożliwia pogłębienie wiedzy na swój temat przez zrozumienie emocji oraz reakcji, jakie towarzyszą codziennej pracy. Ma także wpływ na zwiększenie wiedzy i umiejętności zawodowych przez stworzenie warunków do analizy pojawiających się problemów czy dylematów wyboru. Taka analiza umożliwia nie tylko dotarcie do przyczyn problemów, ale

¹⁰ Więcej informacji na stronie: changesuk.net/resources/dice.

¹¹ Odpowiednie prace prowadzone są w Małopolskiej Szkole Administracji Państwowej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie jako jedno z zadań projektu systemowego w ramach POKL dotyczącego ekonomii społecznej.

jest także szansą na wypracowanie skutecznych sposobów postępowania w sytuacjach trudnych. Superwizja ma zatem charakter wspierający i wzmacniający, przez co zapobiega wypaleniu zawodowemu, oraz charakter edukacyjny, ponieważ wpływa na zwiększenie kompetencji, co sprzyja rozwojowi zawodowemu i ma znaczący wpływ na poprawę jakości i efektywności pracy.

Superwizja może być formą wsparcia indywidualnych organizatorów, może dotyczyć również grupy organizatorów, czy osób zaangażowanych w działania środowiskowe. Superwizja grupowa ma szczególną wartość, ponieważ udział większej liczby osób stwarza szansę na szersze i bardziej wszechstronne spojrzenie na pracę organizatorów. Łatwiej też w toku wymiany doświadczeń znaleźć rozwiązania specyficznych sytuacji czy problemów.

Superwizja pracy środowiskowej powinna być prowadzona w odniesieniu do trzech poziomów:

- Ośrodka pomocy społecznej (lub konkretnej organizacji trzeciego sektora, jeśli to ona prowadzi pracę środowiskową jako usługę społeczną według modelu OSL) w zakresie zarządzania, wewnętrznej współpracy (pracy zespołowej) oraz roli w środowisku lokalnym,
- Organizatora społeczności lokalnej jako osoby,
- Społeczności lokalnej, co jest związane z pośrednim lub bezpośrednim wspieraniem organizatora społeczności lokalnej w jego pracy w terenie, w tym także w zakresie współpracy z lokalnymi partnerami.

Ze względu na swą specyfikę superwizja pracy środowiskowej według modelu OSL powinna być prowadzona przez zewnętrznych superwizorów. Jest to szansa na zwiększenie jej efektywności, w związku ze świeżym spojrzeniem osoby, która nie jest uwikłana w instytucjonalne oraz lokalne układy.

Rozdział 6

PRAWNE ASPEKTY ORGANIZOWANIA SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH

6.1. DOKUMENTY OGÓLNOKRAJOWE O CHARAKTERZE STRATEGICZNYM

STRATEGIA ROZWOJU KRAJU 2007-2015 – dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 29 listopada 2006 roku, zwracający uwagę na konieczność **budowy zintegrowanej wspólnoty** i jej bezpieczeństwa oraz **aktywizację środowisk lokalnych**, w tym zarówno budowanie publicznych służb społecznych, jak i rozwój sektora organizacji pozarządowych.

STRATEGIA POLITYKI SPOŁECZNEJ NA LATA 2007-2013 – dokument przyjęty przez Radę Ministrów 13 września 2005 roku z określonymi priorytetami związanymi z wdrażaniem aktywnej polityki społecznej (**2.1 Wspieranie aktywności zawodowej i edukacyjnej poprzez system pomocy społecznej**), aktywizacją i mobilizacją partnerów lokalnych (**5.1. Wdrożenie strategicznego planowania lokalnej i regionalnej polityki społecznej, 5.2. Profesjonalizacja służb społecznych**) oraz wspieraniem partnerstwa publiczno-społecznego jako podstawy usług społecznych (**6.4. Wsparcie postaw obywatelskich, 6.5. Wzmocnienie partycypacji społecznej**).

POLSKA 2030 WYZWANIA ROZWOJOWE - dokument przygotowany przez Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów (prezentacja 17 czerwca 2009 roku), który zakłada realizację takiego **modelu polityki społecznej, w którym kluczową rolę odgrywa aktywne wsparcie dla działań nastawionych na wydobywanie potencjału osób czy też grup społecznych wykluczonych lub narażonych na wykluczenie** (likwidacja bądź minimalizacja przyczyn wykluczenia, konieczność zwiększania nakładów na **rozwój aktywnych instrumentów polityki społecznej, zwiększenie odpowiedzialności samorządów w zakresie rozwiązywania lokalnych problemów społecznych, zwiększenie kapitału ludzkiego** wzmacniającego więzi i zdolność do kooperacji w środowisku lokalnym).

PROGRAM OPERACYJNY KAPITAŁ LUDZKI - PRIORYTET VII – *Promocja integracji społecznej*
Działanie 7.1 *Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji* Poddziałanie 7.1.1 *Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej* bądź Poddziałanie 7.1.2. *Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji przez powiatowe centra pomocy rodzinie*. Program nie jest zdefiniowany przepisami prawnymi, jednak system wydatkowania środków Europejskiego Funduszu Społecznego w istocie stanowi „swoiste” źródło prawa dla podmiotów realizujących projekty systemowe. Dokumentem, który stanowi system realizacji projektów systemowych ośrodków pomocy społecznej i powiatowych centrów pomocy rodzinie, są: *Zasady przygotowania, realizacji i rozliczania projektów systemowych Ośrodków Pomocy Społecznej, Powiatowych Centrów Pomocy Rodzinie oraz Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013*. Dokument

ten wprowadza jako jedno z możliwych narzędzi realizacji projektu *Program Aktywności Lokalnej* (PAL) oraz będące jego odmianą *Programy integracji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych*.

6.2. OBOWIĄZUJĄCE USTAWY

USTAWA Z 12 MARCA 2004 ROKU O POMOCY SPOŁECZNEJ (tekst jednolity, Dz. U. z 2008 roku, nr 115, poz. 728, ze zm.). Pomoc społeczna polega w szczególności na: przyznawaniu i wypłacaniu przewidzianych ustawą świadczeń, **pracy socjalnej**, prowadzeniu i rozwoju niezbędnej infrastruktury socjalnej, analizie i ocenie zjawisk rodzących zapotrzebowanie na świadczenia z pomocy społecznej, **realizacji zadań wynikających z rozeznaczonych potrzeb społecznych, rozwijaniu nowych form pomocy społecznej i samopomocy w ramach zidentyfikowanych potrzeb** (art. 15).

USTAWA Z 24 KWIETNIA 2003 ROKU O DZIAŁALNOŚCI POŻYTKU PUBLICZNEGO I O WOLONTARIACIE, (Dz. U. z 2003 roku, nr 96, poz. 873 z późn. zm.), która stworzyła ramy do współpracy administracji publicznej z organizacjami pozarządowymi oraz umożliwiła pracę z i przez wolontariuszy. Jednym z zadań ze sfery publicznej realizowanych przez organizacje pozarządowe jest działalność wspomagająca rozwój wspólnot i społeczności lokalnych oraz działalność na rzecz integracji i reintegracji zawodowej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. Dodatkowo ustawa określa, że jednostki samorządu terytorialnego i ich instytucje są zobowiązane do współdziałania z organizacjami działającymi m.in. na rzecz rozwoju danej społeczności lokalnej.

USTAWA Z 20 KWIETNIA 2004 ROKU O PROMOCJI ZATRUDNIENIA I INSTYTUCJACH RYNKU PRACY (Dz. U. z 2004 roku, nr 99, poz. 1001, ze zm.) – prace społecznie użyteczne, współpraca z jednostkami pomocy społecznej.

USTAWA Z 13 CZERWCA 2003 ROKU O ZATRUDNIENIU SOCJALNYM (Dz. U. z 2003 roku, nr 122, poz. 1143 ze zm.) umożliwiająca zarówno samorządom terytorialnym, jak i organizacjom pozarządowym organizowanie i prowadzenie klubów i centrów integracji społecznej oraz zatrudnienie wspieranego.

USTAWA Z 27 KWIETNIA 2006 ROKU O SPÓŁDZIELNIACH SOCJALNYCH (Dz. U. z 2006 roku, nr 94, poz. 651 ze zm.) określająca zasady tworzenia i funkcjonowania spółdzielni socjalnych.

USTAWA Z 27 SIERPNI 2009 ROKU O FINANSACH PUBLICZNYCH (Dz. U. z 2009 roku, nr 157, poz. 1240 ze zm.) określająca zasady finansowania ośrodków pomocy społecznej oraz powiatowych centrów pomocy rodzinie.

6.3. PRAWNE BARIERY I WYZWANIA PRACY ŚRODOWISKOWEJ

Działania środowiskowe mają na celu pobudzenie, dokonanie zmiany w lokalnej wspólnocie/ społeczności, aby poprawić jakość życia danej społeczności jej własnymi siłami. Brak jednoznacznej definicji pojęcia „środowiskowy” w przepisach prawa o pomocy społecznej powoduje, że pojęcie to jest interpretowane przez ustawodawcę w sposób dość dowolny, w zależności od kontekstu. W jednym przypadku środowiskiem może być rodzina (gospodarstwo domowe), w innym zaś działania umiejscowione w środowisku lokalnym. Dlatego analizując obecne przepisy należy podchodzić do nich dość ostrożnie, określając za każdym razem kontekst konkretnej normy prawnej. Obowiązująca ustawa o pomocy społecznej uwzględnia pracę środowiskową w definicji pracy socjalnej, jednak w istocie nie wiąże jej z żadnym przepisem o charakterze szczegółowym, który by konkretyzował jej możliwości działania. Art. 45 wskazuje, że praca socjalna świadczona jest na rzecz poprawy funkcjonowania osób i rodzin w ich środowisku społecznym. Działania z tego zakresu są prowadzone z osobami i rodzinami w celu rozwinięcia lub wzmocnienia ich aktywności i samodzielności życiowej, oraz ze społecznością lokalną w celu zapewnienia współpracy i koordynacji działań instytucji i organizacji istotnych dla zaspokajania potrzeb członków społeczności. Obecne zapisy ustawy promują zdecydowanie działania o charakterze jednostkowym, wskazując jednocześnie na możliwości wykorzystania szeregu narzędzi i instrumentów dostosowanych do poszczególnych osób i grup. Brakuje natomiast narzędzi do wykorzystania w realizacji środowiskowej pracy socjalnej.

Wśród zadań pracownika socjalnego, oprócz działalności diagnostycznej, innowacyjnej, kooperacyjnej i inspiratorskiej, wymienia się także działalność animacyjną, czyli pobudzanie społecznej aktywności i inspirowanie działań samopomocowych w zaspokajaniu niezbędnych potrzeb życiowych osób, rodzin, grup i środowisk społecznych, współpracę i współdziałanie z innymi specjalistami w celu przeciwdziałania i ograniczania patologii i skutków negatywnych zjawisk społecznych, łagodzenie skutków ubóstwa (art. 119). To, co zwraca uwagę, to wyodrębnienie w zadaniach pracownika socjalnego tego, co jest pracą socjalną od działań realizowanych na szerszą, wspólnotową skalę.

Biorąc pod uwagę kompetencje związane z zadaniami obowiązkowymi gminy (np. opracowanie i realizacja gminnej strategii rozwiązywania problemów społecznych), można powiedzieć, iż w sposób bezpośredni lub pośredni dotyczą one możliwości realizowania działań środowiskowych. Warto zwrócić tu uwagę na kwestię strategii rozwiązywania problemów społecznych, która może stać się przyczynkiem do budowania diagnozy środowiskowej. Istotną kompetencją, a zarazem możliwością zapisaną w działaniach ośrodka pomocy społecznej, jest opracowywanie i kierowanie do wdrożenia przez radę gminy lokalnych programów pomocy społecznej, które mogą powstać na podstawie potrzeb składanych przez ośrodek (art. 110 ust. 10 ustawy). Stanowi to solidną podstawę prawną do możliwych działań środowiskowych, która niestety do 2008 r. była całkowicie niewykorzystywana.

Zdecydowanie czynnikiem wspierającym pracę środowiskową są środki Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Profilowane projekty gminne i powiatowe w dużym stopniu nadały „rozmach” środowiskowej pracy socjalnej. Jednak bez jasnej koncepcji, obudowanej

rozwiązaniami prawnymi, przyszłość pracy socjalnej po okresie rozwoju w latach 2008-2013 może być zagrożona. W ramach obecnie istniejących rozwiązań prawnych możliwe są działania nie o charakterze systemowym, ale oparte na oddolnych inicjatywach i zrozumieniu władz lokalnych. Pomimo trzech lat funkcjonowania rozwiązań w ramach PO KL, tworzących system pracy środowiskowej, żadne nie zostało uwzględnione w zapisach ustawy o pomocy społecznej. Może to świadczyć o **niezrozumieniu lub braku wizji środowiskowej pracy socjalnej**. Gdy nie ma jasnego przepisu, że można coś zrobić, to powstają wątpliwości, co do legalności działania, dlatego nowe, innowacyjne działania tak trudno aplikowane są w jednostkach samorządu terytorialnego.

6.4. REKOMENDACJE DO ZMIAN PRAWNYCH

Wdrażanie spójnej koncepcji na rzecz rozwoju organizowania społeczności lokalnej w ramach pomocy społecznej wymaga wprowadzenia zmian w przepisach ustawowych obowiązujących w tej sferze polityki społecznej. W szczególności muszą one dotyczyć ustawy o pomocy społecznej, która określa ramy funkcjonowania pomocy społecznej w Polsce. Ten akt prawny powinien zawierać jasne i precyzyjne zapisy, wskazujące organizowanie społeczności lokalnej jako podstawowego, obok pracy z rodziną, sposobu działania instytucji pomocy społecznej. Tego rodzaju zapisy są niezbędne, aby praca w społecznościach lokalnych nie była, jak to jest obecnie, sporadycznym działaniem niektórych ośrodków pomocy społecznej, ale stała się integralnym elementem ich pracy. Klarowne przepisy umożliwią ponadto finansowanie tych działań ze środków samorządowych, co w obecnym stanie prawnym często jest kwestionowane przez skarbników gmin.

1. Zmiany w ustawie (z ewentualnym uszczegółowieniem w rozporządzeniu dotyczącym organizowania społeczności lokalnej) powinny dotyczyć wskazania społeczności o charakterze terytorialnym oraz kategoryalnym, w szczególności tych zagrożonych społecznym wykluczeniem, jako podmiotów, na które obok osób i rodzin winny być ukierunkowane działania pomocy społecznej. Organizowanie społeczności lokalnej powinno ponadto zostać wpisane w ustawie jako zadanie własne gminy o charakterze obowiązkowym.

2. Przepisy ustawowe lub poprzez rozporządzenie winny wskazać na zasadność tworzenia nowych struktur organizacyjnych w ośrodkach pomocy społecznej, do zadań których należałoby organizowanie społeczności lokalnych.

3. Konieczne jest wskazanie nowej funkcji pracownika socjalnego jako organizatora społeczności lokalnej, łączącego w praktyce trzy podstawowe role: animatora, organizatora sieci społecznych i lokalnego polityka społecznego. W tym zakresie istotnym elementem jest także uznanie, że pracownik socjalny – organizator społeczności lokalnej, pracując na co dzień ze społecznościami lokalnymi zagrożonymi społecznym wykluczeniem, jest narażony na podobne stresy, jak pracownik zajmujący się osobami i rodzinami, a co za tym idzie, ma prawo do przewidzianych w obecnej ustawie przywilejów, czyli dodatkowego urlopu wypoczynkowego oraz dodatku do wynagrodzenia w wysokości 250 zł.

4. Wskazane jest dookreślenie zadań, jakie w swojej pracy powinien realizować pracownik socjalny – organizator społeczności lokalnej, w ramach czterech obszarów działania: diagnoza, aktywizacja, integracja oraz edukacja.
5. W ustawie lub w rozporządzeniu powinny zostać określone narzędzia i instrumenty aktywnej integracji, które mogłyby być wykorzystane w ramach organizowania społeczności lokalnej. Może to być na przykład wypromowany w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki program aktywności lokalnej, który w ramach OSŁ winien być długofalowym dokumentem planistycznym przyjętym przez gminę, określającym ramy działań w społecznościach lokalnych. Prowadzenie działań w konkretnej społeczności, powinno być realizowane w oparciu o projekty animacyjne lub socjalne. Takie podejście pozwoli na monitoring i ewaluację działań, co po pierwsze – umożliwi rejestrację zmian w społeczności, a po drugie – będzie narzędziem oceny pracy organizatorów społeczności lokalnej. Ustawa powinna określić też katalog instrumentów aktywnej integracji, takich jak np. tworzenie i prowadzenie różnego rodzaju klubów, świetlic środowiskowych, punktów informacyjno-konsultacyjnych, inicjowanie ruchów obywatelskich, grup samopomocowych i edukacyjnych oraz lokalnych wydarzeń i akcji.

Równoległe ze zmianami prawnymi, ułatwiającymi wdrażanie metody środowiskowej pracy socjalnej/ organizowania społeczności lokalnej, powinny być także podejmowane inne działania mające na celu jej możliwie szeroką implementację.

Wskazane jest opracowanie przez ministra pracy i polityki społecznej, zgodnie z jego kompetencjami określonymi w art. 23 ust. 1 pkt. 7 Ustawy o pomocy społecznej, programu resortowego wspierającego organizowanie społeczności lokalnych. Program taki wpisuje się w zadania ministerstwa, które, obok tworzenia koncepcji i określania kierunków rozwoju w obszarze pomocy społecznej, ma także inspirować i promować nowe formy i metody działania.

Program, zgodnie z art. 23 ust. 1 pkt. 7a Ustawy o pomocy społecznej, powinien być wspierany finansowo przez ministerstwo pracy i polityki społecznej. Konkurs na realizację programu oraz zadań publicznych z obszaru organizowania społeczności lokalnej powinien być skierowany do jednostek samorządu terytorialnego, w tym ośrodków pomocy społecznej oraz organizacji pozarządowych (i podmiotów z nimi zrównanych w zakresie działalności pożytku publicznego), zgodnie z zapisami Ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 roku.

Taki program resortowy mógłby efektywnie uzupełniać wypełnianie przez gminy zadań publicznych w zakresie prowadzenia środowiskowej pracy socjalnej/ organizowania społeczności lokalnej, a przede wszystkim wspierać podmioty działające w obszarze pomocy społecznej we wdrażaniu tej metody pracy socjalnej oraz upowszechniać dobre praktyki.

Niezależnie od uruchomienia programu resortowego, w ramach programów operacyjnych, związanych z kolejną perspektywą finansową dotyczącą wydatkowania środków unijnych, mógłby powstać specjalny program wspierający podmioty lokalne podejmujące się wdrażania standardów i dobrych praktyk z zakresu środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej. Program taki, uwzględniając założenia ogólne

programów operacyjnych, mógłby obejmować wdrażanie standardów i dobrych praktyk wypracowanych równolegle we wszystkich zadaniach projektu systemowego „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”, w ramach którego przygotowany został także niniejszy dokument „Ramowy model środowiskowej pracy socjalnej / organizowania społeczności lokalnej”.

BIBLIOGRAFIA:

- Babbie, E. (2003), *Badanie społeczne w praktyce*, Warszawa.
- Bąbska, B. (2005), *Grupy obywatelskie*, Zeszyty edukacyjne CAL, Warszawa.
- Berger, P., Neuhaus, J. (1975), *To Empower the People*, Washington, D.C.
- Berkel. R. van, Valkenburg, B. (2007), *Making it Personal. Individualising Activation Services in the EU*, Bristol.
- Bochdzewicz-Lulewicz, M. (2006), *Metody i techniki mierzenie społecznego wpływu przedsiębiorstw społecznych, czyli jak uchwycić wartość dodaną podmiotów ekonomii społecznej*, „Trzeci Sektor”, nr 7.
- Boczoń, J. (2004), *Trzeci sektor w Gdańsku wobec administracji publicznej w latach 1994-2003: od entuzjazmu do system współpracy*, w: M. Rymśza (red.), *Współpraca sektora obywatelskiego z administracją publiczną*, Warszawa.
- Chaskin, R.J., Brown, P., Venkatesh, S., Vidal, A., *Budowanie potencjału społeczności lokalnej*, (w:) T. Kaźmierczak (red.), *Zmiana w społeczności lokalnej. Szkice o kapitale społecznym w praktyce społecznej i nie tylko*, Warszawa.
- Community Development Challenge* (praca zbiorowa) (2006).
Raport Community Development Foundation dostępny w Internecie na stronie www.communities.gov.uk.
- Craig, G., Popple, K., Shaw, M. (2008) (red.), *Community Development in Theory and Practice*, Nottingham.
- Croft, S., Beresford, P. (2001), *Empowerment*, [w:] Davies M., *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*, Blackwell Publishers, Oxford.
- Cyrek, M., Mikuła-Bączek, E. (2008), *Usługi społeczne jako wyznacznik kapitału ludzkiego w kontekście spójności regionalnej*, [w:] M.G. Woźniak (red.), *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, zeszyt nr 12, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.
- Delors J., (1998), *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku*, Warszawa.
- Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (2009), *Metody badań jakościowych*, tom 2, Warszawa.
- Dudkiewicz, M. (2011) (red.), *Pracownicy socjalni: pomiędzy instytucją pomocy społecznej a środowiskiem lokalnym*, Warszawa (w przygotowaniu).
- Etzioni, A. (1993), *The Spirit of Community. The Reinvention of American Society*, New York.
- Frieske, K.W., Poławski, P. (1999), *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*, Katowice.
- Furmankiewicz, M. (2006), *Współpraca międzysektorowa w ramach tzw. partnerstw terytorialnych na obszarach wiejskich w Polsce*, „Studia Regionalne i Lokalne” nr 2 (24).
- Gilchrist, A. (1994), *Community Work Skills Manual*, ACW.

- Górecki, M. (1999), *Wolontariat* (w:) D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa 1999.
- Górnikowska-Zwolak, E. (1999), *Aktywizacja, aktywność* (w:) D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Henderson, P. (2001), *Community work*, [w:] Davies M., *The Blackwell Encyclopaedia of Social Work*, Blackwell Publishers, Oxford
- Hindley, A., Harris, V. (2010), *Dokument informacyjny na temat oceny polskiego projektu*, maszynopis w posiadaniu zespołu projektowego.
- Jordan. P., Ochman, M. (1997), *Jak pracować z wolontariuszami*, Warszawa.
- Kawula, S. (1999). *Diagnoza społeczna* (w:) D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.
- Kaźmierczak, T. (2007), *Praca socjalna: animacja społeczna, kapitał społeczny, networking*, w: T. Kaźmierczak (red.), *Zmiana w społeczności lokalnej. Szkice o kapitale społecznym w praktyce społecznej i nie tylko*, Warszawa.
- Krzyszowski, J. (2008), *Pomoc społeczna. Szkic socjologiczny*, Warszawa.
- Kulesza, B. (2007), *Organizator społeczności lokalnej w Holandii*, (w:) P. Jordan (red), *Ośrodek pomocy i aktywności społecznej – renesans pracy środowiskowej*, Warszawa.
- Lofland, J., Snow, D.A., Anderson, L., Lofland. L.H. (2009), *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa.
- Łobocki, M. (2003), *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków.
- Mobilization and Participation: Social Psychological Expansion of Resource Mobilization Theory*, "American Sociological Review" 49, 1984.
- Miżejewski, C. (2010), *Uwarunkowania prawne środowiskowej pracy socjalnej w Polsce*, maszynopis w posiadaniu zespołu projektowego.
- Niesporek, A., Wódz, K. (2003), *Grupy zmarginalizowane, przedsiębiorczość społeczna, praca socjalna – strategie rozwoju społeczności lokalnych*, (w:) T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Warszawa.
- Opiła, D. (2007), *Rola pracownika socjalnego jako animatora społecznego*, (w:) P. Jordan (red), *Ośrodek pomocy i aktywności społecznej- renesans pracy środowiskowej*, Warszawa.
- Oyster, C.K. (2000; 2002), *Grupy*, Poznań
- Palka, S. (2010) (red), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk.
- Payne, M. (2005), *Modern Social Work Theory*, Basingstoke i New York.
- Pilch, T., Lepalczyk, I. (1995) (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa.
- Prochenko, P. (2007), *Reklama społeczna w Polsce – przegląd i próba systematyzacji*, „Trzeci Sektor”, nr 11.
- Putnam, R. (1995), *Demokracja w działaniu*, Kraków.
- Riessman, F., Carroll, D. (2000), *Nowa definicja samopomocy*, Warszawa.
- Robinson, J.W., Green, G.P. (2011) (red.), *Introduction to Community Development. Theory, Practice, and Service-Learning*, Los Angeles, CA.

- Rothman, I. (1975), *Three Models of Community Organization Practice*, w: R. Kramer, H. Specht (red.), *Readings in Community Organization Practice*, London.
- Rymsza, M. (2011) (red.), *Czy podejście aktywizujące ma szansę? Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce 20 lat po reformie systemu pomocy społecznej*, Warszawa.
- Rymsza, M. (2004), *Reformy społeczne lat dziewięćdziesiątych: próba podsumowania*, w: M. Rymsza (red.), *Reformy społeczne. Bilans dekady*, Warszawa.
- Rymsza, M., Hryniewicka, A., Derwich, P. (2004), *Jak wprowadzić w życie zasadę pomocniczości państwa: doświadczenia lat dziewięćdziesiątych*, w: M. Rymsza (red.), *Współpraca sektora obywatelskiego z administracją publiczną*, Warszawa.
- Schindler, J. (2006), *Animacje społeczności lokalnych poprzez wpływanie na postawy i przekonania*, (w:) B. Skrzypczak (red.), *Czynniki i strategie rozwoju społeczności lokalnej – raport Stowarzyszenia CAL*, Warszawa.
- Skrzypczak, B. (2004), *W poszukiwaniu partnerstwa: z doświadczeń programu „Centra Aktywności Lokalnej”*, (w:) M. Rymsza (red.), *Współpraca sektora obywatelskiego z administracją publiczną*, Warszawa.
- Skrzypczak, B. (2003), *Aktywizacja społeczności lokalnych poprzez Centra Aktywności Lokalnej*, (w:) T. Kaźmierczak, M. Rymsza (red.), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Warszawa.
- Skrzypczak, B., Jordan, P. (2002)(red), *Centrum Aktywności Lokalnej jako metoda rozwoju społeczności lokalnej*, Warszawa.
- Smith, R. (2008), *Social Work and Power*, Basingstoke I New York.
- Stanisławek, E., (2004) (red.) *Wybrane problemy psychologii społecznej*, Warszawa.
- Szarfenberg, R. (2010), *Polityka społeczna i usługi społeczne – zagadnienia pojęciowe*. Prezentacja dostępna na stronie www.spolecznieodpowiedzialni.pl (dostęp grudzień 2010).
- Szarfenberg, R. (2008), *Rodzaje i formy aktywnej polityki społecznej* [w:] G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny, *Polityka społeczna*, Warszawa.
- Szarfenberg, R. (2003), *Problemy definicyjne zjawiska wykluczenia*, Raport Grupy nr 2 Zespołu Zadaniowego ds. Reintegracji Społecznej, Ministerstwo Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, *maszynopis w posiadaniu zespołu projektowego*.
- Sztompka, P. (2003), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków.
- Szumski, J. (1999), *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice.
- Taylor, M., Purdue, D., Wilson, M., Wilde, P. (2005), *Evaluating Community Projects*, JRF.
- Twelvetrees, A. (2008), *Community Work*, Basingstoke I New York.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej – tekst jednolity z dnia 2 października 2009 roku – Dz. U. z 2009 roku, nr 175, poz. 1362 ze zm.
- Warzywoda-Kruszyńska, W., Grotowska-Leder, J., Krzyszkowski, J. (2002), *Lokalna strategia przeciwdziałania biedzie w Łodzi jako rezultat diagnozy społecznej*, (w:) E. Tarkowska (red.), *Przeciw biedzie*, Warszawa.
- Winiarski, M. (1999), *Integracja społeczna*, (w:) D. Lalak i T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Warszawa.

- Wosińska, W. (2004), *Psychologia życia społecznego*, Gdańsk.
- Wódz, K. (1996), *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Katowice.
- Wygnańska, J. (2006), *Rzecznictwo organizacji pozarządowych*, „Trzeci Sektor”, nr 6.
- Wysocka, E., Koziński, J. (1988), *Strategia rozwoju województw i gmin. Teoria i praktyka*, Warszawa-Zielona Góra.
- Załuska, M. (1998a), Prawne i organizacyjne ramy działania organizacji pozarządowych, (w:) M. Załuska, J. Boczoń (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice.
- Załuska, M. (1998b), *Spoleczne uwarunkowania angażowania się w działalność organizacji pozarządowych*, (w:) M. Załuska, J. Boczoń (red.), *Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim*, Katowice.
- Zastrow, C. (1986), *Introduction to Social Welfare Institutions*, The Dorsey Press.
- Ziemski, S. (1975), *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa.

Informacja o projekcie:

Projekt „**Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej**” ma na celu podniesienie profesjonalizmu i zwiększenie skuteczności instytucji pomocy i integracji społecznej.

W ramach projektu są przygotowywane, testowane oraz wdrażane pilotażowo standardy działania instytucji i realizacji przez nie usług pomocy oraz integracji społecznej.

Projekt został zainicjowany przez Departament Pomocy i Integracji Społecznej Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej i realizowany jest w ramach partnerstwa publiczno-społecznego. Jego liderem jest Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

CAL oraz Instytut Spraw Publicznych realizują wspólnie zadanie, którego celem jest **wypracowanie innowacyjnego standardu środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej**. Zadanie to wiąże się z aktywizującym wsparciem grup i społeczności lokalnych zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym oraz zakłada wykorzystanie trzech nowych ról zawodowych pracownika socjalnego jako: animatora, mediatora i lokalnego polityka społecznego, które złożą się na specjalizację - organizatora społeczności lokalnej. Realizacja zadania sprzyjać będzie profesjonalizacji i budowaniu tożsamości zawodowej pracowników socjalnych jako kwalifikowanych specjalistów w zakresie świadczenia pracy socjalnej.

CAL oraz Instytut Spraw Publicznych utworzyły **Laboratorium Innowacji Społecznej (LIS)** – stały zespół ekspertów i badaczy, skupiający osoby łączące wiedzę teoretyczną (przedstawiciele środowisk akademickich) i praktyczną (przedstawiciele instytucji pomocy i integracji społecznej). Działalność LIS skupiona jest na opracowaniu standardu środowiskowej pracy socjalnej/organizowania społeczności lokalnej (metodologia i narzędzia stanowiące warsztat pracownika socjalnego) oraz standaryzacji środowiskowej pracy socjalnej jako kwalifikowanej usługi społecznej.

Lider projektu:

Partnerzy projektu realizujący zadanie:

Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL to organizacja, która działa na rzecz rozwoju społeczności lokalnych w Polsce. Wspiera i edukuje animatorów społecznych, czyli osoby i instytucje z różnych sektorów i dziedzin życia publicznego, które angażują do działania środowiska lokalne, skupione wokół wspólnego miejsca lub wspólnej sprawy. CAL tworzy dla nich przestrzeń spotkań i zaprasza do dyskusji, wychodząc z założenia, że praca animacyjna jest kluczowym elementem każdego działania w sferze publicznej, a zmiana społeczna zawsze zaczyna się w lokalnej społeczności.

Więcej informacji na: www.cal.org.pl

Fundacja Instytut Spraw Publicznych (ISP) jest jednym z wiodących polskich think tanków, niezależnym ośrodkiem badawczo-analitycznym. ISP powstał w 1995 roku. Poprzez prowadzenie badań, ekspertyz i rekomendacji dotyczących podstawowych kwestii życia publicznego Instytut służy obywatelowi, społeczeństwu i państwu. ISP współpracuje z ekspertami i badaczami z polskich i zagranicznych ośrodków naukowych. Wyniki projektów badawczych prezentowane są na konferencjach i seminariach oraz publikowane w formie książek, raportów, komunikatów i rozpowszechniane wśród posłów i senatorów, członków rządu i administracji, w środowiskach akademickich, a także wśród dziennikarzy i działaczy organizacji pozarządowych.

Więcej informacji na: www.isp.org.pl

Projekt „Tworzenie i rozwijanie standardów usług pomocy i integracji społecznej”
jest realizowany w ramach działania 1.2 Wsparcie systemowe instytucji integracji i pomocy społecznej,
Priorytetu I Zatrudnienie i integracja społeczna Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.
Projekt jest współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.